Bohemica Olomucensia

roč. 5 (2013)

č. 3

Zpracování a vydání publikace bylo umožněno díky finanční podpoře udělené roku 2013 Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR v rámci Institucionálního rozvojového plánu, programu V. Excelence, Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci: Zlepšení publikačních možností akademických pedagogů ve filologických a humanitních oborech FF UP.

Obsah

Studie

FILIPI, Michaela. Lešanské jesličky Františka Hrubína
ve světle textových pramenů 183

VRAJOVÁ, Jana. „Poznámky k tomu, co hledáme“ – Sofie Podlipská
v kontextu myšlení fin de siécle 198

MALÝ, Radek. Překlad básně v mezní situaci. Ernst Jandl:
ottos mops / ottův mopslík 206

MARX, Christoph – NEKULA, Marek. Konceptualizace hranice
v německo-českých organizacích 218

SVOBODOVÁ, Jindřiška. Identita komunikantů v jednom typu
mediálního politického interview 232

Recenze a zprávy

BLÁHA, Ondřej. Variantnost jazykových prostředků v rozhlasové češtině ... 253

MALÝ, Radek. Obraz druhé světové války a holocaustu
v německy psané literatuře 259

KUBÍČEK, Tomáš. Laudatio prof. Lubomíru Doleželovi
k udělení čestného doktorátu na FF UP 262

DOLEŽEL, Lubomír. Poděkování 266

Studie

Lešanské jesličky Františka Hrubína ve světle textových pramenů

Michaela Filipi

1. Článek se zaměří na poslední básnické dílo Františka Hrubína (1910–1971), na *Lešanské jesličky* (1970). Vývoj básníkovy tvorby touto knihou vrcholí, mnohé typické principy jsou jí překonány, klíčová témata v ní dospívají ke svému završení. Jedná se proto o dílo nesmírně podnětné. V Literárním archivu Památníku národního písemnictví jsou dochovány textové prameny, které umožňují částečně rekonstruovat proces psaní, a tak nenahraditelným způsobem nahlédnout do struktury díla.

2. Novosti veršů *Lešanských jesliček* si všímali již Hrubínovi přátelé, kteří měli možnost číst vznikající sbírku ještě dříve, než byla v roce 1970 vydána. S nimi se v podstatě shodují hodnocení těch, kteří četli již dílo publikované. Sám autor reflektuje proces psaní jako vzhledem k předcházejícím zkušenostem výjimečný: „*už dávno jsem nic nepsal s takovou chutí*“.[1] V dopise Ladislavu Fikarovi z 23. 8. 1969 zmiňuje Hrubín reakci Ludvíka Kundery. Kundera zvlášť oceňuje, že se ve verších *Lešanských jesliček* podařilo Hrubínovi dosáhnout pro něj typické harmonie, které se vždy stavěly věci, dle Kundery samy o sobě, do cesty. Navzdory tomuto poukazu na kontinuitu s dřívější tvorbou však postřehl ve verších „*zcela nový tón*“.[2] Ladislav Fikar s hodnocením souhlasí, a to právě v akcentaci novosti básnické skladby (Málková 2011, s. 280). Bedřich Fučík ve svém dopise Hrubínovi z konce roku 1970 píše o dojetí, které se jej zmocnilo, když si uvědomil, jakou zkušeností básník Hrubín v životě prošel. Aniž tuší, že se skutečně jedná o umělcovo poslední dílo, vnímá je coby završení jeho tvůrčí a životní cesty.[3]

---

[1] LA PNP Hrubín František Fikarovi Ladislavu, č. inv. 168–200, ze dne 22. 7. 1969.

[2] LA PNP Hrubín František Fikarovi Ladislavu, č. inv. 168–200, ze dne 23. 8. 1969.

[3] Fučík poukazuje na kontinuitu *Lešanských jesliček* s předchozí tvorbou a na jejich odlišnost současně, když v poslední skladbě nachází něhu, která vyznačovala rovněž ranou tvorbu, ovšem nyní nově něhu drsnou. (LA PNP Fučík Bedřich Hrubínovi Františku, č. inv. 1855–1889, ze dne 27. 12. 1970).

Vladimír Vokolek považuje poslední Hrubínovu skladbu za mistrovské dílo, v němž česká poezie dosahuje jednoho ze svých vrcholů. Vyzdvihuje především její prokomponovanost. Zvláště významné je, že Vokolek spatřuje v *Lešanských jesličkách* jakési překonání *Jobovy noci* (1945), byť to neříká explicitně. V *Jobově noci* je totiž odmítnut nevinně trpící, avšak stále Bohu věrný Job, a to ve jménu nastolení okamžité spravedlnosti za jakoukoli cenu. Starozákonní kniha Job se totiž zamýšlí nad lidským utrpením a přináší poselství, že tuto věc je možno řešit jen z hlediska víry, neboť lidský rozum nedokáže dát uspokojující odpovědi. Skutečnost utrpení souvisí s problematikou Boží spravedlnosti (srov. Bible, český ekumenický překlad 1995, s. 418). Nevinně trpící Job totiž poukazuje na záhadu spravedlivého Boha, který dopouští, aby trpěli spravedliví lidé. Poselství knihy v určitém ohledu předjímá Ježíšova blahoslavenství, jelikož nabourává tehdy tradiční představu o souvislosti časného utrpení a provinění člověka. Job je nevinný, a přesto trpí. Zoufale se dovolává vysvětlení a Bůh mu skutečně odpovídá, ovšem jeho odpovědí je odmítnutí odpovědět. Biblická kniha však končí vyprávěním o novém Božím požehnání, kterého se Jobovi dostalo. Projevilo se získáním velkého majetku, narozením dalších potomků a dlouhými lety života (Job 42, 10–16). Kniha tedy povzbuzuje člověka, aby vytrval ve víře, i když z ní v současném okamžiku nic nemá (srov. Jeruzalémská bible 2009, s. 809–811). Hrubínovy verše odmítají tento základní princip, odmítají se smířit s existencí nespravedlivého utrpení byť jen jako okamžitého dopuštění, které bude v budoucnu napraveno. Můžeme proto říci, že *Jobovou nocí* Hrubín zásadním způsobem problematizuje dříve významnou křesťankou inspiraci své poezie. Vokolek ve svém dopise píše: „*Ale matky z hlubin svého mateřství, de pro fundis života, neustanou volat: Chci ho! Ze stejných hlubin volá Job k Bohu: ‚I kdyby mě měl zabít, doufati budu v něho!*‘“[4] Vyzdvihuje tak paradox lásky a oddanosti nehledící na sebe, na své utrpení, paradox na konci 40. let Hrubínovými verši vášnivě odmítaný, kterým však vrcholí jedna z rovin jeho poslední skladby.

V *Jobově noci* je zachycen nenávratný zánik staré země, která byla charakterizována coby matka a milenka. Tyto její atributy jsou nyní negovány, je vystihována znaky negativního ženství. Je zrádnou milenkou, která: „*klín a ňadra běsům obnažila*“ (Hrubín 2010, s. 155). Popřen je také její rozměr mateřský. Stará země je charakterizována neplodností, její klín již není zdrojem života, naopak odhaluje se v něm neživotnost (srov. Hrubín 2010, s. 158). Ve svých kdysi mateřsky bezpečných loktech nyní drtí vše, co se v nich octne (srov. Hrubín 2010, s. 163). Vrcholně je tento posun vyjádřen konstatováním, že se páří s Herodesem, tedy symbolem nepřítele života (srov. Hrubín 2010, s. 147). Nová země, která se ve fikčním světě těchto veršů rodí, je nevinná a současně nesmírně krutá, neboť se živí krví a hladem lidí. Je však vítána s nadšením, protože je zemí spravedlnos-

[4] LA PNP Vokolek Vladimír Hrubínu Františkovi, LA PNP, č. inv. 7176–7188.

ti pro všechny dosud utlačované. Podstatné je, že je tato spravedlnost odpoutána od transcendentních konotací, že je vztažena přímo k oné nové a přitom pozemské zemi. Nová země představuje jakýsi koncept návratu před hřích, který vztahy na zemi pokroutil, takže nebylo možno dosáhnout úplné spravedlnosti dříve než v eschatologické budoucnosti.

Po *Jobově noci* však přichází další sbírka, *Hirošima* (1948), jež zachycuje situaci, v níž je země opět porušena hříchem. Tím je nyní svržení atomové bomby na japonské město. Nový „dědičný hřích" zásadním způsobem zasahuje všechny, a to bez ohledu na jejich osobní účast. K vyložení situace sbírky coby situace dědičného hříchu opravňuje jednak zmínka situující počátek dění před „*první verš Geneze*" (Hrubín 2010, s. 197), ale také důsledky, které tento pád, ať již v přeneseném či doslovném smyslu slova, má. Jsou to totiž v obecné rovině tytéž důsledky, které má dědičný hřích. Jedná se o porušení i základních mezilidských vztahů a také vztahu člověka ke všemu stvořenému. Problematizuje se dokonce dříve verši vyzdvihovaný vztah matky a dítěte.[5] Trend nastolený dvěma právě zmíněnými sbírkami je překonán až *Lešanskými jesličkami*.

3. V Památníku národního písemnictví jsou v pozůstalosti Františka Hrubína uloženy textové prameny k *Lešanským jesličkám*. Jedná se o strojopisnou povídku s rukopisnými poznámkami zachycenou na 8 číslovaných listech a jednom útržku papíru. Dále v archivu nacházíme dva strojopisy veršů s rukopisnými poznámkami (32 a 15 listů) a několik rukopisů a rukopisných poznámek či náčrtů. Povídka je datována do roku 1950. Iva Málková upozorňuje, že zatím nelze prokázat, zda se jedná skutečně o původní text z tohoto období. (srov. Málková 2011, s. 287) U dalších pramenů můžeme určit relativní chronologii. Například ve starším ze strojopisů jsou rukou prováděny změny, které jsou v mladším strojopise již zapracovány atd. Starší strojopis s rukopisnými poznámkami tedy označuji číslem 1, novější č. 2.

Strojopis č. 1 obsahuje pouze zpěv šestý, sedmý, který je již označen jako první intermezzo, devátý, desátý, tedy druhé intermezzo, a zpěvy jedenáctý až čtrnáctý. Mnohé zpěvy jsou však pouze fragmentární, například jedenáctý zpěv je nastíněn jen dvěma rukopisnými náčrty. Jsou zde také neoznačené texty. Strojopis č. 2 obsahuje již poměrně kompletní text vznikající skladby, od níž se liší v číslování zpěvů. Sedmý zpěv z č. 2 se stane devátým a v definitivním textu mu bude předcházet sedmý zpěv, čili první intermezzo, a zpěv osmý.

Dále budu brát v potaz tzv. pracovní materiály. Jedná se o různorodý soubor rukopisných a strojopisných dokumentů, jenž obsahuje stručné poznámky i delší veršové oddíly. Vesměs jde o texty starší než č. 1 a 2, pouze jeden zlomek

[5] Např. v básni z oddílu *Za časů Hirošimy*: „Matka vzlykla // V tu chvíli roztrhl se svět // A jedni rychle přeskakují k matce / a druzí k děcku. Propast mezi nimi" (Hrubín 2010, s. 202).

vykazuje významné podobnosti s definitivním textem, takže je pravděpodobně mladší než č. 1 a 2. V samostatné složce je uložen 1 list strojopisu rukou nadepsaný: „*František Hrubín Intermezzo z Lešanských jesliček*". Jedná se o text druhého intermezza, který je mladší než č. 2. Jsou v něm již zapracovány rukopisné opravy z č. 2.

Výše zmíněné prameny srovnám s definitivním zněním, kterým rozumím publikovaný text. Relevantní je první (Hrubín 1970) a druhé (Hrubín 1971) knižní vydání. Tyto dvě publikace se, ponecháme-li stranou evidentní překlepy, od sebe neliší. V textu odkazuji na nejnovější edici vycházející z prvního vydání, kterou připravila Iva Málková (Hrubín 2010). Ovšem dříve, než text vyšel knižně, byly některé jeho části publikovány v tisku. V *Divadelních novinách* vyšly v prosinci 1969 tři úryvky, verše osmého, devátého a jedenáctého zpěvu. Jediná odlišnost vzhledem k definitivnímu znění je pravděpodobně důsledkem chyby a není pro interpretaci skladby nijak významná.[6] Ve stejné době otisklo ukázku z Hrubínovy skladby také *Svobodné slovo*. Jednalo se o část osmého zpěvu. Mezi tímto textem a definitivním zněním existují rozdíly. V textu z novin chybí oproti knižně publikovanému v jednom z veršů slova.[7] Vzhledem k následujícímu výkladu je významnější změna v rozvržení dvou veršů. V novinovém úryvku čteme: „*Až si přišedši, stála nad místem, kdež bylo děťátko / A uzřevše hvězdu, radostí*" (Hrubín 1969, s. 11) a v definitivním znění potom: „*Až i přišedši, stála nad místem, kdež bylo / děťátko. A uzřevše hvězdu, radostí*" (Hrubín 2010, s. 336). Stranou nechme skutečnost, že v textu ze *Svobodného slova* je namísto „i" z definitivního znění „si". Podstatnější je přesunutí sémanticky významného slova „děťátko" z konce jednoho na začátek druhého verše. Práce s veršovými přesahy je pro proces psaní skladby významná, a proto se jí budu později věnovat více.

Zaměřme se nyní na prameny z básníkovy pozůstalosti. Při hodnocení povídky *Křtiny*[8] ve vztahu k pozdější básnické skladbě se na první pohled nabízí posoudit ji jako inspiraci, na níž se zakládá jedna, řekněme výchozí, rovina textu básnické skladby vzniklé téměř dvacet let po povídce. Málková vyzdvihuje základní témata: muž a žena nesoucí dítě od křtu v mrazivé zimě a větru, hostinec a bezdětná hostinská s manželem, dítě ponechané venku, spánek matky a opilost muže, strach o život dítěte, na které zapomněli a které zapadalo sněhem, radost z toho, že dítě přežilo (srov. Málková 2011, s. 287–289).

Muž a žena nejsou, tak jako v *Lešanských jesličkách*, jak upozorňuje také Málková (2011, s. 288), pojmenováni. Povídka akcentuje rozdílnost tužeb muže

---

6 Verš 9. zpěvu: „*nořit do jezu smrti. Což ten, který mi*" (Hrubín 2010, s. 339) je přítomen v této podobě: „*nořit do jeho smrti. Což ten, který mi*" (Hrubín 1969, s. 8–9).

7 „*Cizí se krčí a nespouští*" (Hrubín 1968, s. 11). „*Cizí se krčí na židli a nespouští*" (Hrubín 2010, s. 335).

8 LA PNP Hrubín František Křtiny (povídka ze staré vsi), č. inv. 11964.

a ženy. Žena touží být už doma, zatopit a nakrmit dítě. Muž se dívá dále do budoucnosti, sní, jak bude učit svého syna zednickému řemeslu. Společná je těmto snům závislost na dítěti. Právě dítě však bude záhy ohroženo, čímž budou zpochybněny i sny muže a ženy. Jméno syna těchto dvou lidí na rozdíl od pozdější básnické skladby zazní: Jaroušek. Vysloví je matka v okamžiku, kdy jej naprosto zoufalá hledá v závějích sněhu. Muž a žena se v *Lešanských jesličkách* stávají Josefem a Marií, kdežto Jaroušek pouze dítětem, synem. Ve chvíli, kdy jej Marie začne v hospodě postrádat a zděšená vybíhá ven do závějí, aby je našla, křičí: „*Kam jste mi dali to moje jezulátko?*" (Hrubín 2010, s. 338). V situaci hledání dítěte ve sněhu, v níž v povídce jedinkrát zaznělo z úst matky *jméno* dítěte, označuje matka-Marie své dítě coby jezulátko.

Vraťme se ke skutečnosti, že jsou dvě ústřední postavy povídky jmenovány jako muž a žena. Domnívám se totiž, že to má svůj význam. Tento význam se vyjeví, zaměříme-li svou pozornost na jedno ze zásadních míst textu:

„*Hostinský postavil na stůl láhev sladké kořalky a nalil do dvou sklenek. ‚Než bude polévka,' řekl, jazyk mu přitom chtěl utéci z úst.*

Žena zaťala pod stolem ruce.

‚Pij!' pobídl ji muž. Ruka se sklenkou se mu zatřásla. Hostinská přestala loupat brambory a podívala se na něj. Vstala a pro nic za nic zvedla pokličku s hrnce.

Žena pozorovala každý pohyb hostinské. Vypiju to najednou a bude pokoj. Když dopila, muž jí nalil druhou. Sám do sebe zvrátil třetí. Žena otočila hlavu k oknu. Trochu vstala a nahnula se, jako by chtěla vidět víc než prázdný dvorek a zeď chlívku. Muž jí stiskl rameno. Zavřela oči a vypila naráz i druhou sklenku."[9]

Tato situace připomíná příběh z první Mojžíšovy knihy, v němž had přesvědčuje ženu v ráji, aby okusila zakázané ovoce. Hadem pokušitelem je v našem příběhu hostinský, který přináší láhev alkoholu a kterému dokonce „utíká jazyk z úst". Žena v ráji a muž v hospodě podléhají svůdcovu nabádání. Nejen, že zakázané požijí sami, ale ještě k tomu přimějí svůj protějšek. Tuto interpretaci podporuje skutečnost, že jsou dva hlavní protagonisté zmiňováni, v souladu s biblickou inspirací, obecně jako muž a žena. V knize Genesis je muž označován jménem Adam, což znamená člověk, a žena dostává od muže jméno Eva až po hříchu.

Povídka zaměřuje svou pozornost k témuž tématu jako *Hirošima*. Datování textu do roku 1950 se tedy jeví jako pravděpodobné. Navíc se nejedná o jedinou podobnost mezi *Hirošimou* a strojopisnou povídkou *Křtiny*. Tak jako v dané básnické skladbě i v povídce je naděje v situaci hříchu spatřována v dítěti. V *Hirošimě* je náznakem možného vyvážení zla „požehnaná vteřina početí" (srov. Hrubín 2010, s. 226), v povídce zase dítě, které navzdory selhání svých rodičů přežilo.

[9] LA PNP Hrubín František Křtiny (povídka ze staré vsi), č. inv. 11964.

Pokročme nyní k dalším textovým pramenům. Pro interpretaci změn a procesů, které nám dochované verze umožní sledovat, je nutné stručně připomenout vrstevnatost poslední Hrubínovy básnické skladby. Základní rovinou je příběh manželů Josefa a Marie, který jsem již zmiňovala v souvislosti s povídkou *Křtiny*. Druhou vrstvou je biblické vyprávění o narození Krista, které se v příběhu manželské dvojice postupně vyjevuje. Domnívám se nicméně, že skladba má ještě další biblickou rovinu, rovinu připomínek Kristovy smrti a vzkříšení. Tato rovina je ovšem pouze fragmentární. Skladba obsahuje také dvě intermezza, která ji vztahují k jejímu podhoubí, k dětským vzpomínkám básníkovým, které určily časoprostor základní roviny.

Tento úvod byl nutný, neboť jedním ze zmíněných procesů, které můžeme komparací textových pramenů sledovat, je posilování biblických dimenzí skladby, které je provázeno omezováním přímých citací z evangelia. Tento proces se úzce váže k postavě Herodesova žoldnéře. V pomocných materiálech je postava označena jako „Herodesův voják". Konotace vyvolané slovem voják jsou dále rozvíjeny například detailem, že si poručí grog. Odlišné chápání postavy zachycují také Hrubínovy poznámky, v nichž čteme, že se voják s Josefem v hospodě opijí a opilý voják začne vypravovat evangelijní zvěst. V č. 1, 2 i v definitivním textu se již jedná o Herodesova žoldnéře. Změna označení je pravděpodobně motivována snahou odpoutat tuto postavu od jedné z rovin skladby, která je dána odkazy na probíhající první světovou válku a na vojáky, kteří byli o Vánocích doma na dovolené. Slovo žoldnéř s sebou tyto konotace nenese. Současně jsou v č. 1, 2 i v konečné verzi omezeny zmínky o tom, že by onen žoldnéř něco konzumoval. Zůstává jednak poznámka, že hostinský před žoldnéře postavil horký rum, a jednak verš zachycující úlek hostinské, že vandrák/žoldnéř odešel bez placení (srov. Hrubín 2010, s. 335, 343). A rovněž není explicitně zmíněno, že by byl opilý. Jedná se totiž o možná „přirozená" vysvětlení této zvláštní postavy a jejího počínání. Dále je v pomocných materiálech naznačena vazba mezi Herodesovým vojákem a Josefem: oba jsou opilí a hádají se. Tato vazba však není přítomna v č. 1, 2 a v definitivním textu skladby, naopak zde vystupuje do popředí souvislost postavy Herodesova žoldnéře a obrazu hostinské, ale především jeho vztah k Marii. Společným momentem spojujícím tyto dvě postavy je vazba k dítěti, žoldnéř je s dítětem spojen smrtí, matka narozením a životem.

Herodesův žoldnéř, jinak též netvor, vandrák či cizí, se objevuje již v prvním zpěvu, v němž křičí za Marií a Josefem. V definitivním znění Marie s Josefem slyší, že za nimi volá, jestli nejdou do Egypta a ptá se: „*Kolikpak je tomu vašemu / parchantovi?*" (Hrubín 2010, s. 328). Tytéž věci zajímají žoldnéře v č. 1 a 2, ovšem v pomocných materiálech se zajímá, jestli jde dobře do Betléma. A otázka po věku dítěte je formulována bez expresivity prozrazující negativní naladění: „*Jak je staré to dítě, co nesete?*". Tyto změny přibližují verše logice evangelijního příběhu, v němž Marii a Josefa při cestě do Betléma ještě nikdo nepronásledo-

val. Naopak do Egypta utíkali před hrozícím nebezpečím. Podobně přetvoření neutrálního slova „dítě“ na „parchant“ je příznačné. Parchant je hrubý výraz pro nemanželské dítě (srov. Kraus 2006, s. 598). Tím, že jej žoldnéř použije, dává najevo, že je obeznámen s tajemstvím, počíná již vlastně své zvěstování o narození syna Božího, nikoli syna Josefova.

V č. 1 je Josef přítomností podivné bytosti znepokojen. V závěrečném čtrnáctém zpěvu se tato situace opakuje: „*Josef / cítí mrazení v páteři a musí sám / sobě to rozmluvit: ‚Hloupá, je to ta skála, / co jí narostl hrb a na něm blázní vítr!‘* “ V č. 2 a pak i v definitivním textu však výrazně pocítí ohrožení a hodlá rodinu bránit: „*Josef se obrátil a prudce / rozběhl se proti stínu a narazil / prsama na hrbolatou skálu. Vrátil se: / ‚Co strašíš? Je to přece Dalibábova / skála a na ní blázní vítr!‘*“ (Hrubín 2010, s. 344). V č. 2 a v konečném znění tedy bere Josef hrozbu mnohem vážněji.

V souvislosti s postavou Herodesova žoldnéře můžeme sledovat proces oddělování biblického a zimního českého prostoru. Zatímco v pomocných materiálech čteme přirovnání, že vandrák: „*ustupuje balvanům / jako velbloudí karavaně*“, v č. 1 se žoldnéř vyhýbá karavanám velbloudích balvanů, v č. 2 i v definitivním textu potom přímo velbloudím karavanám. Naznačený proces opět směřuje k potlačení možného „přirozeného“ vysvětlení. V kotlině uprostřed Čech se ocitají velbloudí karavany a ne již balvany, které by je pouze připomínaly.

Podobný posun můžeme pozorovat v případě popisu žoldnéřova ustrojení. V pomocných materiálech je jeho jinakost vyjádřena nejistotou, zda je oblečený či nahý, zmíněna je také možnost, že je oblečen do železa. Na jiném místě skladby v č. 1 čteme o nejistotě, zda měl na sobě neznámý, který přišel do hospody, brnění, nebo jenom usmolený kalmuk, měl-li na hlavě přilbu, nebo tvrďák olezlý od plžů, protože spal v lese. V č. 2 je tato pasáž doplněna veršem, který zpochybňuje variantu, že se jednalo o špinavého tuláka přespávajícího v lese: „*Ale vždyť tenkrát přece mrzlo! Kdepak plži!*“. Tato úprava je přijata i do definitivního textu (Hrubín 2010, s. 334) a jedná se opět o zpochybnění „přirozeného“ vysvětlení.

Postava Herodesova žoldnéře osciluje ve všech verzích mezi póly chudého vandráka a zmíněného Herodesova žoldnéře. V nejstarší variantě tulák Herodesova vyslance pouze připomíná. V č. 1 je tomu také tak, ačkoli jsou atributy odkazující k postavě z dob krále Heroda oproti pomocným materiálům zvýrazněny. V č. 2 a v definitivním znění naopak převažuje pól Herodesova žoldnéře skrytého v postavě vandráka.

Je to paradoxně právě Herodesův žoldnéř, kdo v manželích s dítětem odhalí obraz biblické svaté rodiny. Proto je dítě v žoldnéřově přímé řeči napsáno s velkým počátečním písmenem, což je důsledek opravy, kterou bylo nahrazeno původní strojopisné minuskule, které nacházíme jak v č. 1, tak v č. 2 před rukopisným zásahem. V definitivním textu je písmeno velké.

S posilováním biblické vrstvy souvisí i omezování základní vrstvy skladby. Redukována je například protiváha lidské mateřské lásky Marie, kterou tvoří postava neplodné hostinské.[10] Dále jsou v č. 2 opuštěny verše z č. 1, které jsou tvořeny slovy dopisu synovce hostinských, který jim píše z války. Jeden z možných významů, jedna z možných sémantických vazeb, vazba mezi postavou Herodesova vojáka/žoldnéře a postavami vojáků 1. sv. v. je tak zrušena. Z celé vypuštěné pasáže zůstává jen hostinského otázka, kterou se později snaží žoldnéř přeměnit Mariinu mateřskou lásku v sobectví. Jedná se o rouhavou otázku, zda by pro chlapce, kteří jsou odváděni do světové války, nebylo lepší, kdyby si je Bůh k sobě zavolal ještě jako děti. Marie později žoldnéřovo přesvědčování, že když zachrání své dítě, bude kvůli němu mnoho trpět, odmítá: „*Chci ho, chci svého synáčka, i kdyby měl / zabít mě, svou matku!*" (Hrubín 2010, s. 342). Těmito slovy vyjadřujícími nezištnost lidské, mateřské lásky vrcholí základní rovina skladby. Nalezení živého dítěte tento vrchol pouze stvrzuje.

Eliminovány jsou i další připomínky probíhající války, ačkoli nejsou potlačeny všechny. Zůstává informace, že je právě začátek roku 1915, a otázka hostinského, kdy bude Josef rukovat. Může překvapit, že je ponechán zrovna letopočet a nikoli zmínky o narukovavším synovci, které by samy o sobě nemusely odkazovat pouze k jedné konkrétní válce. Nejedná se však o náhodu. Přesné časové a místní určení je důležitým momentem, který přes všechny škrty zůstává zjevný. Je to právě toto pevné časové a místní zakotvení, které se podílí na nadčasové výpovědi veršů. Vždyť jak v souvislosti s Josefem Florianem poznamenal Josef Mlejnek: „*lokální je nejen každý prorok, ale i každé prorokování i každé proroctví.*" (Matoušová 2011, s. 36)

Významu plná je také oprava, kterou nacházíme v č. 2. Jedná se o jedenáctý zpěv a o situaci hledání dítěte na dvoře plném čerstvě napadaného sněhu. Ve strojopise hostinská obviňuje Josefa a Marii, že nechali zmrznout své dítě. Po rukopisné opravě však obvinění směřuje pouze k Josefovi: „*Pro trochu kořalky / nechal jsi, necito, svý vlastní dítě zmrznout!*". Úprava je přijata i do definitivního textu (srov. Hrubín 2010, s. 340). Tento moment poukazuje na posun, k němuž došlo od povídky *Křtiny*, v níž byla biblická rovina tvořena aluzemi na vyprávění knihy Genesis o dědičném hříchu, za který nesli odpovědnost oba dva, muž i žena. Představa Mariiny spoluviny by však byla v rozporu s křesťanským pojetím Panny Marie jakožto ženy bez hříchu, nové Evy.

Herodesův žoldnéř a částečně také obraz hostinské, na němž je Madona[11], jsou dva elementy, které posouvají skladbu do biblické roviny. V osmém zpěvu

[10] Je vypuštěna pasáž jejího dopisu synovci na frontu a zůstávají pouze verše: „ze studené tváře / staré hostinské světýlko teď vyvolává / mateřské rysy: „My jsme děti neměli" (Hrubín 2010, s. 331).

[11] Hledaný, nalezený a znovu ukrytý obraz po mamince, tzv. nebe, popisuje postupně postava hostinské. Několikrát zmiňuje, že jsou na něm andělíčci s ohořelými prdýlkami,

Herodesův žoldnéř zvěstuje evangelium o narození Krista. Jeho hlas je v tuto chvíli nepřehlušitelný, on sám se bojí, že když neumožní slovům vyjít z hrdla nyní, nebudou už na světě nikdy vyslovena. Hostinská si všimne, že když mluví, z úst mu svítí. Tento prazvláštní posel evangelia je zároveň jediný, kdo se, byť zdánlivě, zajímá o v tomto okamžiku nalezený obraz „nebe". Je příznačné, že hostinská a žoldnéř nachází jakési, byť domnělé, souznění. Hostinská myslí, že žoldnéř projevil zájem o nalezený obraz, proto mu jej dává před oči. On je zase přesvědčen, že jej žena poslouchá, a proto pokračuje ve zvěstování směrem k ní.

Klíčový okamžik nastává, když žoldnéř dospěje ve svém vyprávění k místu o hněvu krále Heroda vyvolaném zjištěním, že byl oklamán mudrci, tedy k místu o vyslání žoldnéřů, kteří měli za úkol pobít betlémské děti. Právě nyní se tajemná postava přiznává ke své identitě: „*Já jsem jeden / z Herodesových žoldnéřů!*" (Hrubín 2010, s. 337). Druhý citovaný verš pokračuje dále informací o Mariině probuzení, po němž následuje zoufalé hledání dítěte. V č. 1 je Mariino probuzení k žoldnéřovu přiznání pouze připojeno neutrální spojkou „*a*", která nenaznačuje žádnou vazbu mezi dvěma ději. V č. 2 se však místo „a" nachází „*tu*": „*Já jsem jeden / z Herodesových žoldnéřů!*" *Tu Marie / zvedla hlavu*" (Hrubín 2010, s. 337). Mezi žoldnéřovým přiznáním a Mariiným probuzením je tedy naznačena souvislost, vazba časová i příčinná. Marie v okamžiku svého zoufalství říká: „*Kam jste mi dali to moje / jezulátko?*" (Hrubín 2010, s. 338). Slovo „jezulátko" má dva možné významy. Jedná se buď o mazlivé pojmenování Ježíška, nebo o mazlivé označení dítěte obecně (Příruční slovník jazyka českého 1935–1937, s. 1217). Tato dvojznačnost se odráží i v citovaném verši. Na rovině příběhu rodiny Padevětových lze slovo „jezulátko" chápat jako projev mateřské něžnosti, na rovině založené na vztahu k biblickému vyprávění o narození Krista odhaluje toto slovo totožnost dítěte, a to jen chvíli po té, co je odhalena totožnost Herodesova žoldnéře.

Zmiňovala jsem, že kromě první biblické vrstvy odkazující k událostem okolo narození Ježíše Krista, Herodova vraždění v Betlémě a útěku do Egypta se ve skladbě ve fragmentech objevuje ještě další vrstva, vrstva odkazů na Ježíšovo utrpení. Tyto fragmenty se však dostávají do textu postupně během procesu psaní. Ve třetím zpěvu, když Marie s Josefem a dítětem přijdou na hospodský dvorek, je tento prostor zachycen ve strojopise č. 2 takto: „*Dvorek je ze všech stran uzavřen a je volný / jen k nebi, ale teď i tuhle cestu odtud / zahradil temný*

ovšem hlavní výjev se soustředí na Marii stojící na Zeměkouli. Těsně před tím, než se ukáže, že nalezené dítě přežilo, je charakteristika shrnuta a doplněna: „*Přes nebeský blankyt načisto prošlápnutý / podkůvkou Josefova podpatku se přehnal / stín a hned zas odkryl sloň Madonina čela / a rukou, které drží Jezulátko, kolem / v plesavém nepohnutí ohořelá těla / andílků utkvělá na bělosivých křídlech / z nehtů Madoniných nohou jako z plátků / šípkových růží se svezl lesk na Zemi / v prázdném prostoru, který spíná srpek Luny*" (Hrubín 2010, s. 342–343).

mrak". Daná pasáž je však rukopisným zásahem upravena: „*Dvorek je ze všech stran uzavřen a je volný / jen k nebi, ale teď i tuhle cestu odtud / zalehla velryba, kterou sem shůry vmetly / vlny ztraceného azuru z loňska*". Tato oprava je přijata do definitivního textu (Hrubín 2010, s. 329). Nově je zde učiněn odkaz ke starozákonní knize Jonáš. Prorok Jonáš byl z vln moře zachráněn velrybou, která jej nosila ve svých útrobách a po třech dnech a nocích jej vyvrhla na pevninu. Pro nás je určující, že tato scéna byla vnímána jako předobraz Kristova třídenního spočívání v hrobě. Uzavřenost hrobu evokuje jednak hospodský dvorek tak, jak je líčen, ovšem tato evokace je podtržena obrazem velryby. Asociace jsou ještě zvýrazněny tím, že Josef položí dítě do bedničky, a ne na ni jako v pomocných materiálech. Podobá se tak jinému biblickému Josefovi, který uložil do hrobu tělo Krista. Dítě je po nějaké době z tohoto „hrobu" vyzdviženo živé, tak jako Kristus živý opustil svůj hrob.

Tato rovina je, jak jsem už uvedla, pouze fragmentární a náznaková, v procesu psaní se její klíčová místa objevují až poměrně pozdě, dokonce později než rovina vztahující se ke Kristovu narození, konkrétně v rukopisných opravách č. 2, které se již většinou plně shodují s definitivním zněním. Přesto se tato vrstva nacházela v textu již dříve, byť pouze coby možnost čekající na své rozvinutí. Jedním z takových momentů je připomínka smrti ukřižováním v žoldnéřově promluvě k zoufalé Marii: „*Blázne, povím ti to tedy, / co by tě čekalo, kdyby tvůj synáček / zůstal naživu: Jednou tě opustí navždy, /* […] *jednou večer / už nevstaneš a muž si lehne vedle tebe,* […] *a tvůj synáček nebude u toho, dávno / ho ukřižovali, byl to veselý lotr!*" (Hrubín 2010, s. 341–342). Dalším fragmentem odkazujícím k vyprávění o smrti a vzkříšení Ježíše Krista je například obraz Piety, který je ovšem poměrně vychýlen ze své původní podoby: bezvládné tělo zoufalé Marie houpe na svém neplodném klínu stará hostinská. Význam dítěte pro ostatní, nejen pro rodiče samotné, se odhaluje v okamžiku hledání, kdy čteme, že: „*všichni se cítí pohřbeni*" (Hrubín 2010, s. 341). Vrstva odkazů ke Kristově smrti byla v textu již skrytě přítomná a aktivovaly ji pozdní autorské zásahy. Ukazuje se tak určitá autonomie básnických obrazů, jež v sobě skrývají potenciál, který básník může a nemusí rozvinout.[12]

Stranou naší pozornosti dosud stála intermezza. Zaměřme se proto krátce také na ně. Intermezza vztahují báseň k základu, z něhož vzešla. Obě proto začínají veršem situujícím lyrický subjekt do „*lešanské světnice*". V případě druhého intermezza jsou během procesu psaní výrazně redukovány životopisné pasáže

[12] V tomto kontextu odkazuji na lingvoliterární metodu Alexandra Sticha, která počítá s určitou autonomií básnických obrazů. Básnický obraz má totiž svou vlastní historii a nese s sebou jistý soubor významů, které do díla přináší nezávisle na tvůrci a jeho záměru. Alexandr Stich uvádí příklad náboženských motivů, jež si uchovávají vazbu k transcendentnímu pojímání lidského života i v případě, že je užijí autoři tomuto pojetí vzdálení. (srov. Stich 1998, s. 17–68)

přítomné ve starších verzích. Vypuštěny jsou verše o maminčině snu a o tom, jak si jej matka zkouší vykládat, v čemž se ji malý syn snaží napodobit. V č. 2 se objevují rukou připsané verše, které jediné přejdou do definitivního textu: „*zkouším se dorozumět s ustaranýma / očima maminky*“ (Hrubín 2010, s. 339). Některé verše však také přibyly. V č. 2 na rozdíl od č. 1 se po verších: „*budu stále na něco vzpomínat a stále / na něco čekat*“ nachází reflexe, jež je převzata do definitivního znění: „*bát se věčně o někoho, / čekat pohromy, a když přijdou zase čekat, / kdy skončí, zoufat a doufat.*“ (Hrubín 2010, s. 340). Jsou tak omezeny verše vzpomínkové a posíleny verše meditativní. Dalším důležitým momentem je skutečnost, že celé vzpomínkové intermezzo končí rozloučením s předky, což je vzhledem k předchozí tvorbě velice důležité. Rodová kontinuita byla totiž v různých tvůrčích obdobích tematizována, spoluutvářela zakotvení básníka. Láska k rodu se ve verších z raných tvůrčích etap pojila s láskou k rodné zemi, takže se nejednou jevila být láskou jedinou. Sílící vědomí smrti však vneslo do těchto vazeb imanentně nepřeklenutelný rozpor. Výsledkem je, že ve sbírce předcházející *Lešanským jesličkám*, v *Černé denici* (1968), se tato vazba proměnila ve skutečnost děsivou a svazující, rodinné hnízdo se stalo hnízdem z trní (srov. Hrubín 2010, s. 318). Daný posun souvisí s proměnou principu rodné země charakterizované dříve mateřskými atributy, jehož definitivní odmítnutí ve skladbě *Jobova noc* bylo již zmíněno. V *Lešanských jesličkách* se lyrický subjekt z těchto spoutávajících vazeb osvobozuje, což je vyjádřeno změnou rozloučení se s předky. V č. 1 se s nimi lyrický subjekt loučí slovem: „*Nashledanou*“, v č. 2 i v definitivním textu potom užívá mnohem radikálnějšího: „*Sbohem!*“ (Hrubín 2010, s. 340).

Jednou z nejvýraznějších proměn, kterou text vznikající skladby prošel od prvního textového pramene do své konečné podoby, je posun od prózy k poezii. Prvním textovým pramenem je totiž povídka, tedy próza. Výsledná skladba je psána veršem, jehož struktura je navíc pevně dána veršovými přesahy. Můžeme tedy sledovat na jednu stranu dynamický vývoj textu a na stranu druhou touhu po jeho stabilitě danou rozhodnutím se pro verš.

Vývojem verše v Hrubínově díle se zabýval Miroslav Červenka. Od počátku 60. let u něj pozoroval příklon k volnému verši, ačkoli v mnoha případech se vlastně jednalo o nerýmovaný různostopý jamb či volné verše s nápadným daktylským spádem. Verš *Lešanských jesliček* se vyznačuje stálým rozsahem rytmické jednotky (12–13 slabik) a výraznými přesahy. Tato přesnost na Červenku působí jako rastr z vnějšku vložený na dlouhé věty. Věta je veršovým předělem přerušována dle Červenky tam, kde to vyjde, kde nejblíže proponovanému veršovému předělu je předěl mezislovní, ať se to týká jakékoli syntaktické pozice. (srov. Červenka 2001, s. 170–173)

Veršové přesahy jsou vskutku jedním z nejvýraznějších tvárných znaků básně. Jsou činitelem výrazně dynamizujícím, který zasahuje do sémantiky veršů, jelikož vyzdvihuje slova, která by se jinak na konci či na začátku veršové řádky

neocitla. Domnívám se, že s touto jejich funkcí autorský subjekt záměrně pracoval, a proto se nedá říci, že by byly předěly umisťovány čistě náhodně tam, kde to zrovna dle počtu slabik vyjde. Autor totiž změnami slovosledu měnil i slova, která se na exponovaných pozicích ocitala. Například v pátém zpěvu se nachází verše: „*kdyby si je Pánbůh k sobě zavolal / mezi andělíčky už jako neviňátka?*" (Hrubín 2010, s. 332). Posledním slovem druhého verše jsou neviňátka. Užití právě tohoto slova a jeho vyzdvižení umístěním na sémanticky závažné pozici odkazuje k vraždění neviňátek králem Herodem, ačkoli promlouvající hostinská míní pouze vojáky umírající ve válce. V č. 1 i 2 byl přitom slovosled jiný: „*už jako neviňátka mezi andělíčky*". Důležité slovo „neviňátka" spojující dvě vrstvy skladby je v této verzi na nevýznamné pozici, akcentováno je naproti tomu „mezi andělíčky", které má také odkazovací potenciál, odkazuje však k „andělíčkům s ohořelými prdýlkami" ze ztraceného obrazu hostinské. Právě zmíněná vazba je však oslabena změnou slovosledu.

Podobný posun nacházíme dále například ve čtrnáctém zpěvu mezi č. 1 a č. 2. V č. 1 čteme: „*uprostřed Čech, stále se musí vyhýbat / karavanám velbloudích balvanů*" V č. 2 potom: „*uprostřed Čech, a vyhýbá se velbloudím / karavanám, vypovězen z času*". Podoba z č. 2 je přijata i do definitivního textu (srov. Hrubín 2010, s. 345). Význam spojení velbloudí karavany jsem již zmiňovala. Jeho závažnost je zvýrazněna roztržením této syntaktické jednotky mezi dva verše.

V procesu psaní, který nám umožňují poznat dochované textové prameny, se rovněž objevuje významná tendence dynamizovat a dramatizovat skladbu. Nejčastěji je skladba dynamizována vypouštěním veršů, čímž dochází ke zrychlení. Patrné je to především při srovnání pomocných materiálů s pozdějšími verzemi, ovšem i při srovnání č. 1, 2 a definitivního znění. Velké redukce se dočkaly verše citující evangelium[13], verše týkající se dobového kontextu, do něhož je skladba zasazena. Mám na mysli verše referující o válce a synovci hostinských, které znamenaly jakousi další linii skladby, přesněji další linii základní vrstvy skladby. Tato linie je zrušena, čímž se skladba stává koncentrovanější a výrazněji se zaměřuje na poukazy k biblickému vánočnímu vyprávění. Škrtány jsou však i jiné pasáže. Například na začátku byly, a to ještě v č. 2, verše zachycující Mariino snění na zimní cestě, snění o tom, jak doma zatopí, postaví na polévku, nakrmí dítě. Dané verše jsou rukou přeškrtnuty.

V č. 2 jsou rukou škrtnuty strojopisné verše rozvádějící Josefovo hledání dítěte na zasněženém dvoře, podobně jako byly vypuštěny verše zachycující Josefovo hledání místa, kam dítě na dvoře položit. Josefova nejistota je zhuštěna do jediného gesta tření si zátylku sněhem. Příčinu jeho nejistoty zachycuje nově pouze přímá řeč k Marii. Tímto je zrychlen spád událostí a současně je postava Josefa

[13] Dle Hrubínova dopisu Ladislavu Fikarovi doporučoval omezit citace z Písma Ludvík Kundera (LA PNP LA PNP Hrubín František Fikarovi Ladislavu, č. inv. 168–200, ze dne 23. 8. 1969).

odsunuta do pozadí. Škrtány jsou ještě další několikaveršové popisné pasáže. Jiným nástrojem dynamizace je kupříkladu posun z minulého času do přítomného, který pozorujeme v prvním zpěvu.

4. Analýza textových pramenů stála ve službách interpretace. Na proměnách, které probíhaly během procesu psaní, bylo možno sledovat, jak skladba získávala svou výslednou podobu, kterým jejím složkám věnoval autorský subjekt větší pozornost. Klíčový byl posun od prózy k poezii. Veliký význam měly také změny posilující vrstvy skladby založené na vztahu k biblickému textu o narození Ježíše Krista a o Kristově smrti a vzkříšení. Proměny textu dále směřovaly ke zrychlení a dynamizaci skladby.

Ona novost *Lešanských jesliček* pozorovaná již korespondenčními partnery básníka (např. Ludvíkem Kunderou, Ladislavem Fikarem či Vladimírem Vokolkem) spočívá v návratu ke křesťanské inspiraci. Na rozdíl od období *Včelího plástu* (1940), v němž byl Hrubín vnímán jako básník katolický a zapadal do diskurzu soudobé katolické poezie, nyní nachází svou vskutku osobitou podobu víry. Tato podoba přitom vyrůstá ze všech předchozích etap tvorby a současně je všechny překonává. Básník nechává zaznít křesťanskou naději přinášející východisko ze situace hříchu a porušení, kterou můžeme v jeho díle pozorovat od *Hirošimy*. Příklon ke křesťanství se odráží právě na vrstevnatosti básně, na tom, jak je během procesu psaní zvýznamňována rovina vybudovaná na vztahu k evangelním textům. S příklonem ke křesťanství jde ruku v ruce také obnovení důvěry v princip poezie, jejž ve druhé polovině 20. století mnozí básníci problematizovali, avšak k němuž se autorský subjekt *Lešanských jesliček* přiklonil, když se rozhodl původní prózu přepracovat do básnické skladby s poměrně pevnou strukturou.

V tomto kontextu lze *Lešanské jesličky* vnímat také jako novou konfrontaci se Zahradníčkovou *Starou zemí* (1946), popřípadě *La Salettou* (1947) a *Znamením moci* (dokončeno 1951). *Jobova noc* byla vyhrocenou polemikou, v níž nechal autorský subjekt starou zemi spojenou s určitou podobou víry a poezie zemřít a nahradil ji zemí novou. Koncept nové spravedlivé země zbavené transcendentní a eschatologické dimenze však záhy selhal. Jeho selhání nicméně neopravňovalo k návratu k oné staré zemi vzývané Zahradníčkovými verši, ta již, podobně jako diskurz meziválečné katolické poezie, definitivně přestala existovat. Tento konec tematizovali různí křesťanští básníci (např. Josef Kostohryz či Vladimír Vokolek). Někteří z nich s velikým úsilím a poctivostí, která neumožňovala spokojit se s nabízejícími se řešeními, hledali nové způsoby, jak věřit a jak psát poezii. Je překvapivé, že zrovna František Hrubín, který ve čtyřicátých letech reagoval na rozpad diskurzu odmítnutím křesťanské inspirace jako takové, dospěl v závěru svého díla k určité nové podobě víry v křesťanskou zvěst a v možnosti poezie. *Lešanské jesličky* nabízí možné východisko z bezvýchodné situace křesťanského básníka druhé poloviny 20. století.

Prameny

HRUBÍN, František (1969). Lešanské jesličky (Tři úryvky z vánoční balady). *Divadelní noviny*, roč. XIII, č. 8–9, s. 3.

HRUBÍN, František (1969). Z Lešanských jesliček. *Svobodné slovo*, roč. XXV., č. 302, s. 11.

HRUBÍN, František (1970). *Lešanské jesličky.* Praha: Československý spisovatel.

HRUBÍN, František (1971). *Lešanské jesličky.* Praha: Československý spisovatel.

HRUBÍN, František (2010). *Básně.* Brno: Host.

LA PNP Hrubín František Fikarovi Ladislavu, č. inv. 168–200, ze dne 22. 7. 1969.

LA PNP Hrubín František Fikarovi Ladislavu, č. inv. 168–200, ze dne 23. 8. 1969.

LA PNP Fučík Bedřich Hrubínovi Františku, č. inv. 1855–1889, ze dne 27. 12. 1970.

LA PNP Vokolek Vladimír Hrubínu Františkovi, LA PNP, č. inv. 7176–7188.

LA PNP Hrubín František Křtiny (povídka ze staré vsi), č. inv. 11964.

LA PNP Hrubín František Lešanské jesličky, Vánoční balada; báseň, strojopis. kopie s rkp. poznámkami, č. inv. 11713.

LA PNP Hrubín František Lešanské jesličky, Intermezzo z Lešanských jesliček, báseň, strojopis s rkp. poznámkami, č. inv. 11714.

LA PNP Hrubín František Lešanské jesličky, Vánoční balada; báseň, fragmenty, rkp., strojopis s rkp. poznámkami, č. inv. 11715.

LA PNP Hrubín František Lešanské jesličky, Vánoční balada; pracovní materiály k básni, různé verze a náčrty, fragmenty, strojopis, rkp, č. inv. 11716–11739.

Literatura

BIBLE, ČESKÝ EKUMENICKÝ PŘEKLAD (1995). Praha, Česká biblická společnost.

ČERVENKA, Miroslav (2001). *Dějiny českého volného verše.* Brno: Host.

JERUZALÉMSKÁ BIBLE (2009). Kostelní Vydří – Praha: Karmelitánské nakladatelství – Krystal OP.

KRAUS, Jiří (2006). *Nový akademický slovník cizích slov.* Praha: Academia.

MÁLKOVÁ, Iva (2011). *František Hrubín (z archivních fondů).* Brno: Host.

MATOUŠOVÁ, Věra a kol. (2011). *Jméno Vokolek.* Praha: Torst.

PŘÍRUČNÍ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO. DÍL I. (1935–1937). Praha: Státní nakladatelství.

STICH, Alexandr (1998). *Seifertova Světlem oděná.* Praha: Argo.

František Hrubín's *Lešanské jesličky* in the light of text sources

The paper deals with Hrubín's last poetry book *Lešanské jesličky*. Development of Hrubín's poetry culminates in this book – Hrubín's poetic principles are often being surpassed here and key themes are being completed. This is why *Lešanské jesličky* is so important work and why the author reconstructs the proces of writing and analyses text structure of the book.

Mgr. Michaela Filipi
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
filipi.michaela@gmail.com

„Poznámky k tomu, co hledáme“ – Sofie Podlipská v kontextu myšlení fin de siécle

Jana Vrajová

Při uvažování nad problematikou každodennosti a jejího prožívání zobrazovaného literaturou se literárnímu historikovi konotují syntetizující termíny jako dějiny každodennosti či dějiny mentalit odkazující k tradici francouzské historiografické školy Annales. V českém prostředí zmíněnou tradici myšlení rozpracovala především Milena Lenderová, na jejíž výzkum bych v této studii v metodologických premisách ráda navázala. Vycházím z předpokladu, že: „Mentalita je kategorie vztahová, proto neexistuje jediná či jednotící mentalita, ale celá škála kvalitativně a obsahově odlišných mentalit, které je třeba analyzovat v těch společenských dimenzích a podmínkách, v nichž vznikly.“ (Lenderová 2005, s. 5) Zaměřím se na proměnu mentálních projevů interferujících s proměnou hierarchie hodnot konce devatenáctého století, jež bývá označována jako projevy nálad fin de siécle. Budu se snažit postihnout onen pozvolný a jemný posun či proměnu v axiologické hierarchii na dokumentačním materiálu textů autorky dnes již téměř zapomenuté: zkoumaným textovým materiálem mi byly egodokumenty Sofie Podlipské, které vznikly v závěru jejího života. Vzhledem k tomu, že poučeni proměnou zmíněného historiografického přístupu již nepovažujeme modernu za superiorní ve vztahu k myšlení a kultuře devatenáctého století, půjde nám spíše o to ukázat návaznost, propojenost, procesualitu a kontinuitu – zkrátka ono dlouhé trvání (longue durée), v jehož průběhu došlo k pozvolné, ale zásadní strukturální změně literárního zobrazení skutečnosti.[1]

Pokud je v dnešní době ještě vůbec literárními historiky reflektováno dílo Sofie Podlipské, tedy není-li připomínána pouze buď jako sestra Karoliny Světlé či jako matka nevěrné manželky Jaroslava Vrchlického Ludmily, případně jako jeho literární přítelkyně, pak je jako autorka spojována s žánry, které již z hlediska svého charakteru nemohly aspirovat na přesah do národního kánonu přetrvávajícího desetiletí či staletí. Se žánry, které z velké části tendovaly zcela záměrně k výchovné funkci a zůstaly tedy spjaty s hodnotovou škálou doby, jíž byly určeny; ať už se jedná o žánr povídka pro dívky (ta zejména v počátcích tvorby Podlipské vykazovala rysy romantického syžetu) nebo mravoličný román

[1] Studie vznikla za podpory vnitřního grantu FF UP, č. FPVC2013/18.

se společenskou tematikou či s vlastenecky výchovnou tendencí. S termínem *mravoličný román* i jeho charakteristikou pracuji podle vymezení žánru Alešem Hamanem v knize *Trvání v proměně*. Haman romány Podlipské zmiňuje právě v souvislosti s oním vlasteneckým výchovným apelem, zdůrazňuje tedy její díla, která byla zasazena do prostředí měšťanských salónů nebo erbovních sídel venkovské šlechty (Haman 2010, s. 202).

Literárněhistorický pohled upřený na rozsáhlou a různorodou tvorbu Sofie Podlipské vede dnes nejednoho literárního historika k potřebě shrnout její dílo do několika vět a s kvantitou jejích děl se vypořádat mechanicky výčtem literárněhistorických kategorií, k nimž je možno je zařadit (z oblasti žánrové můžeme k mravoličnému románu připojit román historický a román společenský, žánr povídky pro děti a mládež, případně také divadelní a loutkové hry pro děti). Toto zploštění a de facto uzavření díla Podlipské dalším interpretacím je pochopitelným a vlastně též do jisté míry přijatelným řešením pro literární historii, jež se potřebuje vyrovnat s existencí přemíry textů autorky ve své době nesmírně plodné, čtené a oceňované, jejíž dílo však, snad až na paradoxní výjimku osobní korespondence s Vrchlickým, nepřesáhlo z hlediska estetické hodnoty svou dobu a zůstalo v ní uzavřeno. Pro literárněhistorické uvažování navazující na Vodičkův koncept linearity je totiž právě onen přesah literatury mimo dobu svého vzniku zcela zásadním hodnotícím kritériem určujícím životnost a dlouhodechost literárního textu. Takovým literárněhistorickým sítem, v němž v návaznosti na výše připomenutou metodologii zcela logicky zůstávají pouze díla kanonická, musela Sofie Podlipská propadnout do pater nezájmu a zapomnění. Další důvody tohoto propadu je možno spatřovat ve funkci děl Podlipské: ačkoli můžeme například z její korespondence či deníkových záznamů vysledovat touhu směřovat do nejvyšších pater literatury, mnoho jejích děl je možno považovat za texty vykazující rysy populární literatury. Tedy takové lilteratury, která se vyznačuje „konvenčností hodnotového smyslu a „řemeslností", tj. jistou mechaničností tvárných postupů vypočítaných na čtenářský účinek" (Haman 1994, s. 16). Mohli bychom ji označit za literaturu *lidovýchovnou*. Tento termín pevně spjatý s literaturou národního obrození a následně ideologicky modifikovaný v průběhu druhé poloviny dvacátého století aktualizoval v souvislosti s klasifikací bipolární literatury Aleš Haman, když charakterizoval českou moderní literaturu prvních tří let porevolučního období. Domnívám se, že je možno jej pro jeho obecnou srozumitelnost použít též pro charakteristiku některých próz Podlipské. Haman tento typ literatury charakterizuje jako takovou literaturu, která „upevňuje ve vědomí čtenářů stabilizovaná ideologická schémata a koncepce předváděním vzorových či výstražných příkladů" (Haman 1994, s. 17).

Nechci však tuto studii směřovat k diskusi o charakteru celého díla Sofie Podlipské, chci v ní upozornit na pozoruhodné texty soukromého charakteru z její pozůstalosti, které se ji právě u vědomí výše zmíněného tradičního lite-

rárněhistorického čtení pokusí představit jako autorku neustále se vzdělávající, na sobě pracující a i na sklonku svého života vnitřně hledající. Texty, o nichž bude řeč, mají deníkový či korespondenční charakter a byly určeny sestře Podlipské Karolině Světlé. Jsou datovány do let 1896–1897 (v prosinci 1897 Sofie Podlipská zemřela) a byly souborně z rukopisu přepsány a upraveny pro tisk v roce 1923 vnučkou Podlipské Miladou Čápovou, rozenou Vrchlickou, pod názvem *Poznámky k tomu, co hledáme*. Zmínila-li jsem výše termín lidovýchovný, stojí snad za poznámku, že právě v Lidovýchovné knihovně Melantricha byl tento útlý svazek vydán.

Není patrně třeba připomínat, že roky, v nichž napsala Sofie Podlipská své úvahy o smyslu lidského bytí, hledání jeho podstaty a vyrovnávání se s blížícím se koncem života, jsou pro českou literaturu významné zejména proto, že jsme schopni sledovat v jejich průběhu to, co v roce vydání *Manifestu české moderny* ještě tak patrné nebylo: zřetelný literární pohyb směrem k modernismu. Ten můžeme spatřovat například ve zrodu časopisu *Moderní revue*, ale zejména je patrný z textů děl, která byla v těchto letech publikována – Jiří Karásek ze Lvovic vydal *Sexus necans*, Jaroslav Kvapil *Princeznu Pampelišku*, Sova se *Zlomenou duší* a *Vybouřenými smutky* jednoznačně odklonil ve své tvorbě od parnasismu předchozího období. O prostor v literární komunikaci se hlásila též katolická moderna například skrze svého „geniálního“ spisovatele, jak jej v almanachu *Pod jedním praporem* sama označila, Adama Chlumeckého, kterému v roce 1897 vyšel román *Adam a Eva: román ze života českého bohoslovce*. A ve výčtu děl překračujících parnasistní literární konvenci by se jistě dalo pokračovat. V literárněhistorických textech zpracovávajících a analyzujících období devadesátých let devatenáctého století se mluví o proměnách realismu na konci století, o nastupujících nových směrech, diskutuje se o nástupu moderny v českém prostředí, jejích proměnách apod. Nekompromisní mladou generací devadesátých let byla Podlipská jako autorka již odepisována, její texty nivelizovány, vydavatelství o ně ztratila zájem (Holečková-Heidenreichová 1940 s. 112n). V kritice jedné z próz Sofie Podlipské Hubert Gordon Schauer zmínil, že kritik je také čtenářem, který se umí poddat dojetí a čte pro odpočinek a pro rozptýlení: „mám také dvě duše, duši uměleckou a duši prostého čtenáře“ (Schauer 1917, s. 450 – 451). Schauer sugeruje čtenáři, že kniha, na niž čte recenzi, je právě oné duši prostého čtenáře určena.

Podlipská možná psala leckterou ze svých próz pro „prostého čtenáře“ (nebo řečeno s Ecem naivního modelového čtenáře) či lépe prostou, tedy naivní modelovou čtenářku, sama však velmi dbala o svůj duševní rozvoj a schopnost kritického myšlení. Navíc z její přednášky *Čtení a život*, uveřejněné v Květech již v roce 1868 je zřetelná jednak autorčina schopnost sebereflexe, ale také apel na čtenářky, aby nepodléhaly jednoduchým a naivním textům: „Nová literatura všech národů jest zaplavena pracemi povrchními, pouze zábavnými, jichžto cena

více méně se střídá, aniž se může žádati od každého čtenáře, aby ji posoudil a spisů takových dle zásluh používal a vybíral. Poněvadž tato věc zejména se týče mladých dam, jimž tak ráda sloužívám (SIC! – pozn. J. V.), ježto právě jim takové věci do rukou přicházejí, dovoluji sobě upozorniti je, nikoliv snad, aby se tohoto odvětví písemnictví úplně zdržely, což by se jim zdálo vším právem kruté; nýbrž aby přísně sobě věc zařídily, by čtení takové lehčí vystřídalo se čtením poučným a namáhavějším. Nechuť neb neschopnost, nedostatek času neb příležitosti neplatí zde co výmluva, leda nezáleží-li mladé čtenářce na zušlechtění. Nechuť musí poddati se, neschopnost vycvičiti se v schopnost, nedostatek času nahradí pilnost a příležitost vhodnou musí najíti naše energie, bez níž nesmíme nikdy počítati na pomoc jiných lidí, tím méně s nebes hůry." (Podlipská 1868, s. 381)

Podlipská neustále četla, nikoli pouze beletrii, ale jak bude ukázáno později, též texty filozofického charakteru či texty mystické. Pečlivě je studovala, vzhledem ke své aktivní znalosti několika jazyků četla také mnohá díla v originále. Ostatně i tento fakt je zřetelný z textů psaných pro (nebo s myšlenkou na) Karolinu Světlou. Podlipská se v nich odvolává na četbu Karla Kiesewettera *O okultismu starověku* (*Der Occultismus des Altertums*), která vyšla rok po jeho smrti 1896 v Lipsku a již četla v němčině. Jaká byla cesta Podlipské k tomuto textu, k myšlení, jež představuje? Budeme-li považovat listy Podlipské Karolině Světlé za důvěryhodný a autentický zdroj, pak máme před sebou vykreslen myšlenkový vývoj intelektuálky druhé poloviny devatenáctého století. Jako potvrzující texty je možno přihlédnout ke vzpomínkovým textům, které obě sestry napsaly. V případě Sofie Podlipské se jedná o *Povídku o mně*, vzpomínky Karolíny Světlé máme k dispozici v souboru textů *Z literárního soukromí*.

V prvním publikovaném dopise Světlé ze souboru *Poznámek k tomu, co hledáme* z 19. července 1896 popsala Podlipská formování jejich náboženského vědomí v dětství: „Poezie katolicismu protknula naše dětské vzpomínky, hrdinství reformace pojila se k našemu vlastenectví" (Podlipská 1923, s. 5) a poté zdůraznila, jak zásadní byla pro utváření jejich vnitřní orientace četba německých autorů: „Četbou literatury německé dostaly jsme se k negaci Kristových zázraků a vůbec ke skepsi našeho století." (Podlipská 1923, s. 5) Rovněž nervová nemoc Světlé zřejmě přispěla k niterné problematizaci křesťanského „dobrého Boha": „Tvoje kruté utrpení a duševní boje vzbouřily se a posud nejsou dobojovány. Nic, nic tedy není? Hrozila jsi se a bohatá škála citů Tvého nitra byla zmítána tím, co tomu vášnivě odporovalo. Tvoje nervy to odnesly, ale duch pracoval pořád i ve zdánlivé nečinnosti a nyní ve stáří kulminuje tvá duševní práce v titanském imperativu. ‚Jsi-li, zjev se. Jinak Tě blasfemuji. Nejsi-li, kletba všemu klamu.'" (Podlipská 1923, s. 5)

To není projev myšlení, z něhož se rodí laciné povrchní texty. Tady se dotýkáme projevů myšlení a nálad, které běžně spojujeme s jinými tzv. moderními autory a charakterizujeme je jako „nálady fin de siécle" u stárnoucí autorky, která

byla nastupující mladou generací považována za moralizující a tvořící a la these. V evropském kontextu je pro období fin de siécle příznačná především axiologická krize ústící v uvědomění si mezí lidského poznání, kdy uspořádanost a přehlednost světa ustoupila chaosu a roztříštěnosti. „My pozdě narození jsme přestali věřit v pravdu“ – tak v roce 1892 napsal ve svém debutu výrazný představitel evropské moderny Stanislav Przybysewski (Przybyszewski 1997). Víra v optimistický evolucionismus devatenáctého století postupně slábla, poté, co Nietzsche proklamativně ohlásil „smrt boha“, vryl se do náboženského myšlení otazník nad právem na jednoznačně křesťanský kategorický imperativ, s nímž byla kulturní společnost nucena se vyrovnat. V literatuře můžeme na jedné straně sledovat demonstrativní či latentní příklon k Nietzschovu učení radikálním odmítnutím Boha, na straně druhé je patrné zintenzivnění a zniternění touhy po duchovních hodnotách. To pak vedlo citlivé nitro autorovo k hledání vnitřní rovnováhy v mysticismu, východních filozofiích či esoterických naukách (např. u Zeyera). Že pro Podlipskou nebyla četba Kiessewettera prvním setkáním s okultismem, je zřetelné ze schopnosti kriticky vyhodnocovat čtený text. Píše například: „V léčení a zaříkání nemocí je dokonalá analogie s mesmerismem. Ale patrný je zde dualismus dobra i zla. Jeť síla přízniva člověku, s kterou válčí jeho zkáza a tak děje se veškerému tvorstvu. Aspoň jeví se to tak a není v tom pro naše otázky žádného vysvětlení. Proč je to tak? V lidském zralém duchu je símě takové spravedlnosti, takového povznešení nad životní boje, že dospívá k buddhistickému pohrdání a ke křesťanskému pesimismu. Optimismus je blbá a sobecká spokojenost.“ (Podlipská 1923, s. 7)

Pesimistické nálady, které by bylo možno opět analogicky vztáhnout k oněm hledačským náladám konce století, však pro Podlipskou nejsou uspokojivou odpovědí. Proto pokračuje: „Ale pohrdání ani pesimismus nemohou míti poslední slovo. Něco říká: ‚A přece je tu něco, čemu ty nerozumíš a co tě tu drží, ku práci pobádá, co tebe druží ke svému hnutí.‘ A to hledají naše myšlenky, které se nedávají pesimismem zastavit, po tom žízní srdce posavadní filosofií nezkojené. To hledáme také my dvě sesterské poutnice dále na hranicích tohoto žití.“ (Podlipská 1923, s. 7) Zřetelně nebyla pro Podlipskou akceptovatelná cesta definitivní negace boha, ostatně o několik stran dále píše sestře: „[…] vidím, že věřím, že musím věřit, poněvadž nevěřiti nemohu. Jak mohla bych nevěřit, když to světlo vidím v duši své. Ano, věřím. A tato víra je vnuknutím.“ (Podlipská 1923, s. 9)

O tom, že touha po světech okultních, tedy skrytých, byla Podlipské na konci jejího života vlastní, svědčí i zářijový dopis z roku 1896, v němž se opět odvolává na četbu světových periodik, v tomto případě na *Revue encyclopédique*. Zaujal ji tam článek popisující „teorii přerozování tvorů lidských (zajisté také zvířecích)“. Podlipskou teorie, spočívající ve víře ve fakt, že „tvorové jsou jako v nekonečném pouzdru zavinuti jedni do druhých, tak že nám mizí v nekonečnosti prapůvod každého jednotlivého tvora, neb před narozením existoval v těle otce i matky

ještě před početím a před početím těchto rodičů byl obsažen i s těmito v organismu dědů a babiček" (Podlipská 1923, s. 14) inspirovala k závěrům objasňujícím podstatu smrti, jejíž blízkost zřejmě vnímala. Proto uzavřela dopis slovy odmítajícími fatalismus: „Nikoli Parka, ale naše nevědomost ustřihává nit našeho vědění v hodině smrti naší. Hledejme tu nit, ať nás vede o kousek dále v našich pojmech." (Podlipská 1923 s. 15)

Z posledního listu Sofie Podlipské Karolině Světlé z 30. července 1897 je patrná jistá rezignace na možnosti poznání: „Jisto je ve vší nejistotě, že nelze nic určitého najít. Čím více pátráme, tím více zahaluje se to, co najíti chceme." (Podlipská 1923, s. 24) i pokus naznačit krach křesťanské víry tak podobný vidění Macharovu: nepopírá Ježíšovo učení, ale neschopnost lidstva dostát nárokům a ideálu, který stanovil. Rovněž ve shodě s budoucími názory myšlenkově se teprve utvářejícího Machara též problematizuje Ježíšovo božství, navíc však očekává jeho druhý příchod – ovšem nikoli v tradičním křesťanském chápání spojeném s apokalypsou, ale jako příchod proroka. Podstatu víry vidí v trpělivosti starozákonního Joba. „Byl-li tu jednou Ježíš s největší všech hypotéz, musí přijíti zase. Hypotéza jeho musí se obnovit přiměřeně současnému vědění. Myslím, že to tak přijíti může. Dále ovšem nevidím. Snad otevře ta předpovídaná hypotéza nové vyhlídky. Prozatím podávám přes věky Jobovi ruku." (Podlipská 1923, s. 29) Že se myšlení Podlipské vztahuje k její každodennosti, k duchovnímu klimatu, v němž žila, je patrné například ze slov: „Nerad připouští nyní člověk tvůrce všehomíru, více než v dávnověku odsuzuje nedostatky a nedůslednosti života pozemského. Mysliti si jak druhdy, že to jsou zkoušky, že je to škola, že odměna a náhrada padne v potomní existenci, zdá se mu bídnou výmluvou. Raději nevěří naše pokolení v nic. Raději se resignuje v náhledu, že je vše pouhou hříčkou bez začátku a bez konce. Že není na pravé cestě, cítí v tom trpce. Ale jak jinak má hledat? Jobova vznešená víra není v jeho srdci." (Podlipská 1923, s. 28–29)

Poznámky k tomu, co hledáme je možno číst dvojím způsobem: pouze se zřetelem k subjektivním prožitkům stárnoucí literátky, která na sklonku svého života toužila najít odpověď na palčivé otázky po lidském údělu na světě a tedy po smyslu svého žití. Ovšem také je možno v nich spatřovat doklad proměny mentality vzdělaného literáta konce devatenáctého století, která se netýkala pouze nastupující mladé generace, jak by se mohlo z mnoha zjednodušených tvrzení zdát. Nalézám v nich pokus Podlipské přeformulovat (byť ne na úrovni filozofického myšlení) stěžejní otázky lidské existence, nechat se oslovit alternativními cestami uvažování, když se ukázaly tradiční cesty ne zcela jasnými, revidovat dosavadní poznání. Ostatně Podlipská sama brilantně tuto proměnu myšlení doby, v níž se uzavíral její život, charakterizovala při obhajobě smyslu okultního myšlení slovy: „Hledá-li člověk nejdražší života skvost a nenalézá-li ho, ani když

všecko prohledal, kam dosahuje jeho zrak, řekne buď: ‚Ten skvost byl iluzí‘ anebo: ‚Špatně jsem hledal. Prohledám vše znova.‘“ (Podlipská 1923, s. 7)

Literatura

HAMAN, A. (1994). Čtenářská recepce krásné literatury. In: *Literatura a komerce.* Olomouc.

HAMAN, A. (2010). *Trvání v proměně*. Praha.

JANÁČKOVÁ, J. (2012). *Návraty*. Praha.

PODLIPSKÁ, S. (1923). *Poznámky k tomu, co hledáme*. Praha.

HOLEČKOVÁ-HEIDENREICHOVÁ, J. (1940). *Sofie Podlipská ve svých vzpomínkách, dopisech a korespondenci.* Praha.

LENDEROVÁ, M. (2008). *A ptáš se, knížko má… Ženské deníky 19. století.* Praha.

LENDEROVÁ, M. (2005). *Dějiny každodennosti „dlouhého“ 19. století. 2. díl.* Pardubice.

Literatura a komerce (1994). Olomouc.

PODLIPSKÁ, S. (1868). Čtení a život. *Květy* 3, č. 48.

PODLIPSKÁ, S. (1876). *Spisy Sofie Podlipské. Svazek první.* Praha.

PODLIPSKÁ, S. (1898). *Povídka o mně*. Praha.

PODLIPSKÁ, S. (1898). *Osud a nadání*. Praha.

PODLIPSKÁ, S. (1903). *Na domácí půdě*. Praha.

PODLIPSKÁ, S. (1923). *Poznámky k tomu, co hledáme*. Praha.

PRZYBYSZEWSKI, S. (1997). *Paměti, korespondence*. Praha.

SCHAUER, H., G. (1917). *Spisy*. Praha, s. 450–451.

SLAVÍK, B. (1942). *Srdce a doba: Listy českých žen*. Praha.

SVĚTLÁ, K. (1959). *Z literárního soukromí II.* Praha.

STLOUKAL, K. (1941). *Královny, kněžny a velké ženy české*. Praha.

Remarks on what we are looking for – Sofie Podlipská in the context of fin de siècle thoughts

The authors inteprets Podlipská's remarks as the evidence of changes in mentality of well-educated writer at the end of 19th century. Podlipská's remarks were probably an attempt to reformulate the crucial questions of human existence, to utilize the alternative ways of thinking and to review the previous knowledge.

Mgr. Jana Vrajová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
jana.vrajova@upol.cz

Překlad básně v mezní situaci. Ernst Jandl: o*ttos mops / ottův mopslík**

Radek Malý

Málokterý autor měl tak obtížnou cestu ke čtenářům i k uznání kritikou jako rakouský básník, dramatik a překladatel Ernst Jandl (1925–2000). Jeho první veřejné čtení roku 1957 vyvolalo skandál, ovšem když roku 2000 zemřel, už v pozici jednoho z nejoblíbenějších a nejuznávanějších současných rakouských spisovatelů. O tuto vskutku masovou oblibu se zasloužila především ta část Jandlova díla, díky níž bývá autor dodnes zjednodušeně označován jako „humorný experimentátor" – a z této oblasti Jandlovy tvorby pak bezpochyby nejznámější je báseň *ottos mops*. Ta je nejednou vnímána jako jedna z nejznámějších básní německého jazyka – např. německý básník Robert Gernhardt označil tuto báseň za druhou nejpopulárnější po Goethově *Ein Gleiches / Wandrers Nachtlied II* (Gernhardt 2000, s. 208). Než se však budeme věnovat básni *ottos mops* důkladněji, je vhodné seznámit se i s širším kontextem Jandlova díla – právě proto, abychom se vyhnuli nepatřičnému zjednodušování.

Jandl se narodil ve Vídni 1. srpna 1925. Po maturitě byl poslán na frontu a roky 1944 až 1946 strávil v anglickém zajetí, kde pracoval jako tlumočník. Po studiích anglistiky a germanistiky pak dlouhá léta působil jako gymnaziální profesor němčiny a angličtiny na gymnáziu. Roku 1954 se spřátelil se svou pozdější družkou, básnířkou Friederike Mayröckerovou, která se výrazně podílela na větší části jeho díla. Zhruba v tomto období začal úzce spolupracovat s tzv. Vídeňskou skupinou, s básníky H. C. Artmannem, Gerhardem Rühmem, Konradem Bayerem a Oswaldem Wienerem. V Evropě – mnohem dříve než v Rakousku, kde byl zpočátku odmítnut – tak již koncem padesátých let proslul svými autorskými čteními s nenapodobitelnou prezentací vlastních textů. Zařadil se tak k nemalé skupině rakouských autorů, kteří, často díky nemilosrdně kritickému pohledu na nacistickou minulost vlastního národa, svá díla publikují převážně v zahraničí.

Jandl je autorem řady básnických sbírek a experimentálních dramatických textů, rovněž psal prózy a překládal z angličtiny. Dále se stal držitelem několika významných literárních ocenění, např. Ceny Georga Trakla, Ceny Georga Büch-

* Tato studie vznikla díky stipendiu AKTION ČR-Rakousko.

nera či Velké rakouské státní ceny za literaturu. Ani v českých zemích není Jandl neznámý. S ním a Friederike Mayröckerovou se od šedesátých let přátelili čeští autoři, překladatelé a propagátoři experimentální poezie Josef Hiršal a Bohumila Grögerová. Díky těmto kontaktům Jandl roku 1986 četl v pražské Viole; v roce 1989 pak česky vyšel výbor z jeho poezie pod názvem *Mletpantem* a roku 1999 následoval výbor s názvem *Rozvrzaný mandl* (obojí v překladu Josefa Hiršala a Bohumily Grögerové). Opožděná, nicméně intenzivní je česká recepce Jandla – dramatika: roku 2003 byla v pražském Divadle Na zábradlí v režii Jana Nebeského s velkým úspěchem uvedena Jandlova „mluvená opera" *Z cizoty*, která získala Cenu Alfréda Radoka za inscenaci roku. Roku 2005 pak vyšla kniha *Experimentální hry* (většinu z nich Jandl napsal spolu s Friederike Mayröckerovou), na níž se podílelo hned šest překladatelů do češtiny. Většina těchto her se dá jen s obtížemi realizovat jevištně, ale představují skutečnou výzvu např. pro rozhlasové zpracování.

Pro Jandlovo dílo je stěžejní zvukový plán jazyka a experimenty s ním. Experiment však pro jeho texty představuje jen prostředek k hlubšímu vyjádření, nikoli cíl výpovědi. Každá Jandlova báseň je přitom novým experimentem, každá je vystavěna jinak. Jandl neustále inovuje metodu, skladbu i slovní materiál svých textů. Josef Hiršal s Bohumilou Grögerovou tuto zajímavou vlastnost Jandlovy poezie v doslovu k českému výboru *Mletpantem* komentují takto: „Skladba mnohých Jandlových výtvorů není tak jednoduchá, jak by se snad zdálo, i když jejich působivost je zřejmá. Jejich sugestivita svádí k napodobování a k seriální produkci, je to však slepá ulička. Každá Jandlova báseň má totiž svou nezaměnitelnou identitu. […] Každá inovace se ovšem může častějším používáním a zvykem stát konvencí, z popření normy se stává nová norma. Jandl tak stále bojuje proti vlastní metodě, nově vyplňuje prostor, který sám uprázdnil, a prosazuje se proti současně dominující komunikační funkci jazyka. Tam, kde ji používá, povyšuje banalitu a otřepanost mluveného zvláštní perspektivou." (Hiršal – Grögerová 1989, s. 219).

Báseň *ottos mops* zastupuje v Jandlově tvorbě tu její výseč, pro niž je charakteristická hra s jazykem bez závažnějších přesahů (což však nelze tvrdit beze zbytku). Její vznik se datuje na 20. listopadu 1963 a byla publikována roku 1970 ve sbírce *der künstliche baum* (*umělý strom*). Svéráz básně je rozpoznatelný na první pohled i čtenáři neovládajícímu němčinu:

ottos mops

ottos mops trotzt
otto: fort mops fort
ottos mops hopst fort
otto: soso

otto holt koks
otto holt obst
otto horcht
otto: mops mops
otto hofft

ottos mops klopft
otto: komm mops komm
ottos mops kommt
ottos mops kotzt
otto: ogottogott (Jandl 1997, s. 60)

Nezbytností k porozumění básně i jejímu úspěchu je pracovní, doslovný překlad. Pro potřeby překladu knihy *Rekviem za Ernsta Jandla* od Friederike Mayröckerové jej v češtině pořídila Bohumila Grögerová:

otův mopslík

otův mopslík trucuje
oto: ven mopslíku ven
otův mopslík skáče ven
oto: taktak

oto nosí uhlí
oto nosí ovoce
oto naslouchá
oto: mopsíku mopslíku
oto doufá

otův mopslík klepe
oto: pojď mopslíku pojď
otův mopslík vchází
otův mopslík zvrací
oto: óbožeóbože (Mayröckerová, 2006, s. 43)

Báseň sestává ze čtrnácti veršů rozvržených do tří slok, a ačkoli postrádá interpunkci, dá se odvodit, že každý verš je tvořen hlavní větou sestávající z několika slov. Jedná se svým způsobem o báseň epickou: vypráví epizodu ze života pána jménem Oto a jeho mopslíka. Pes je zpočátku odehnán pryč, následují všední činnosti vykonávané pánem, který však vzápětí naslouchá, zda se mopslík nevrací, a doufá v jeho návrat. Tento návrat se vskutku odehraje, ovšem

za překvapivých okolností: pejsek se pozvrací. Příběh je to tedy svým způsobem banální, ale i dojemný, s nečekanou tragikomickou pointou.

Nejnápadnějším rysem básně je bezesporu její univokalismus: všechna slova obsahují výhradně samohlásku „o". Touto záměrnou redukcí si autor samozřejmě silně zúžil možnost výběru slov. Redukce ovšem prostupuje různými aspekty básně: všech 41 slov básně vychází pouze z 15 slovních kmenů, které se často opakují a variují. V básni jednají pouze dvě postavy a děj se odehrává výhradně prostřednictvím třetí osoby singuláru v přítomném čase. Redukována na minimum je i interpunkce: jediné interpunkční znaménko v básni je dvojtečka. Tento postup je v Jandlově tvorbě obvyklý – básník zde vychází z odkazu spisovatelky Gertrude Steinové, podle níž v poezii čárky ve větách stojí v cestě čtenářově aktivizaci a samostatnosti. Zároveň však Jandl v této básni (ovšem i jinde) rezignuje na použití velkých písmen: i to přispívá k dojmu vizuální sevřenosti. Slovní materiál v básni užitý i způsob, jakým je s ním naloženo (nerozvinuté hlavní věty), může připomenout mluvu malých dětí: ostatně nelze vyloučit ani možnost, že „oto" – podobně jako malé děti – sám o sobě mluví v třetí osobě singuláru, je tedy zároveň lyrickým subjektem básně.

Po formální stránce je dále užito nerýmovaného verše, s proměnlivým počtem slabik, ačkoli tento počet osciluje mezi třemi a pěti, s výjimkou posledního, kontrastně delšího verše. První a poslední sloka jsou z hlediska syntaxe vystavěny analogicky, avšak se zřejmým sémantickým kontrastem: v první sloce pozorujeme zvětšující se distanci mezi dvěma jednajícími postavami, v poslední sloce jejich opětovné sbližování. Předposlední verš pak tvoří nečekanou pointu, zároveň však přináší v básni jediný rým s prvním veršem celé básně (trotzt / kotzt).

Přes svou zdánlivou jednoduchost báseň přitahuje pozornost badatelů ohledně své možné interpretace. Tak například germanista Andreas Brandtner ve své zevrubné analýze báseň zařazuje do kontextu ostatní Jandlovy básnické produkce a poukazuje na její sociálně a jazykově kritické rysy (Brandtner 2002, s. 73–89). Germanistka Anne Uhrmacherová, která Jandlovi věnovala svou disertační práci, v textu hledá rysy religiozity (byť ironizované), opřené o poslední verš básně (Uhrmacherová 2007, s. 138–146). V tomto ohledu ji doplňuje básník Norbert Hummelt, který v básni spatřuje moderní verzi podobenství o návratu ztraceného syna (Hummelt 2000, s. 41).

Báseň *ottos mops* není jediným monovokalickým Jandlovým textem – na počátku šedesátých let vznikl i cyklus monovokalických básní *das grosse e* (*velké e*), nebo báseň *mal franz mal anna (drama)* (*jednou franz jednou anna (drama)*), dále jsou známé jeho experimenty s texty pracujícími výhradně s jedním konsonantem. Svou cestu k básni *ottos mops* Jandl popsal patnáct let po jejím vzniku takto: „Co se dalo s tolika slovy s „o" počít? Nic se s nimi nedalo počít, dokud se, sama od sebe, některá z nich nezačala pohybovat, řadit k sobě a říkat: my tady,

hodíme se přece k sobě, můžeme vytvořit příběh; začněme přeci příběh *ottova mopslíka*. Tak se i stalo, a tak vznikla tato báseň.“ (Jandl 1997, s. 184)

Ernst Jandl báseň *ottos mops* řadil k básním určeným k hlasitému předčítání (tzv. sprechgedichte), které vyniknou zejména při přednesu. *ottos mops* je z těch textů, které v rámci jeho autorských čtení patřily k nejoblíbenějším. A ačkoli se Jandl bránil tomu, aby byl jako autor zařazen do škatulky „jazykového klauna“, akceptoval popularitu této básně a dokonce ji podporoval – jak dokazuje např. tato inscenovaná fotografie Wernera Berna:

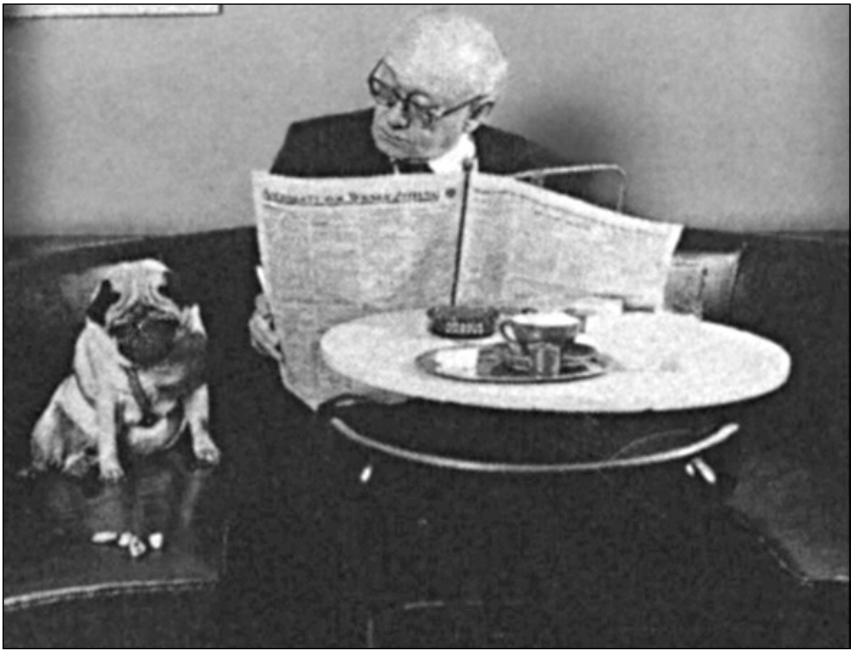

Záhy po svém publikování se báseň stala nesmírně populární. Byla zařazena do četných antologií a tímto způsobem se přiblížila i dětskému čtenáři: byla zpracována jako obrázková kniha, opakovaně byla zhudebněna a z její všeobecné popularity a znalosti v německojazyčném prostředí těží dokonce i stejnojmenná počítačová hra. *ottos mops* bývá také často využíván ve výuce: v německých učebních textech je často předkládána jako příklad konkrétní poezie. V tomto ohledu báseň přímo vybízí k přetváření, k variacím s jinými vokály – a některá žákovská díla se dostala i k samotnému autorovi. Sám Jandl některé tyto dětské výtvory, např. *Hannas Gans (Hanina husa)*, *Kurts Uhu* (*Kurtův výr*) či *Ruths Kuh* (*Ruthina kráva*) publikoval ve své stati s názvem *Ein bestes Gedicht* (*Nejlepší bá-*

seň) a komentoval slovy: „většinou jsou to děti, které tuto báseň přetvářejí, ale ve skutečnosti ji nepřetvářejí, nýbrž jen objevily, jak se taková báseň dá napsat, a vzniká jejich vlastní text.“ (Jandl 1997, 185)

Využití Jandlova postupu spočívajícího na principu monovokalismu a jednání dvou postav, zvířete a člověka s konkrétním křestním jménem, by se dalo označit jako imitace. Takto postupoval např. již výše zmíněný německý básník Robert Gernhardt ve svém cyklu s názvem *Ottos Mops ond so fort. Ein Beitrag zum integrativen Deutschunterricht* (*Otův mopslík a tak dále. Příspěvek k integrativní výuce němčiny*) – doplnil Jandlovu báseň o variace se čtyřmi zbývajícími německými vokály.

Pojmům „imitace“ a „variace“ se nevyhneme, pokud se zaměříme na to, jak je *ottos mops* překládán do jiných jazyků. Neboť překlad této Jandlovy básně je výzvou, jíž málokterý Jandlův překladatel odolal, a navíc bývá tato báseň nejednou pojímána i jako jakési „překladatelské cvičení“, svým způsobem překladatelská hříčka.

Základní schéma (monovokalismus, zvíře a jméno) naplňuje i nejznámější překlad této básně do angličtiny *Lulu's Pooch* (*Lulin pejsek*), který pro americký výbor z Jandla s názvem *Reft and Light* pořídila Elizabeth MacKiernanová:

Lulu's Pooch

Lulu's pooch droops
Lulu: Scoot, pooch, scoot!
Lulu's pooch soon scoots.
Lulu brooms room.

Lulu scoops food.
Lulu spoons roots.
Lulu croons: Pooch, pooch.
Lulu broods.

Lulu's pooch drools.
Lulu:Poor fool pooch.
Lulu grooms pooch.

Lulu's pooch poops.
Lulu: Oops. (Jandl, 2000, s. 33)

Obsahové rozdíly oproti originálu můžeme považovat za vedlejší, neboť nejsou primárním nástrojem porozumění této básni. Co už může být problematičtější, je skutečnost, že báseň v tomto anglickém překladu je monovokalická

pouze při hlasitém přednesu, tedy při zvukové realizaci – čímž se poněkud vytrácí dojem kompaktnosti originálu. A na škodu témuž je rozhodně svévolné zavedení velkých písmen a interpunkce, jakož i rozdělení třetí sloky na dvě. Z nápadité a ve své strohosti působivé formy originálu tak zůstává zachován pouze princip monovokalismu.

Podobným způsobem jako MacKiernanová postupuje většina překladatelů této básně do nejrůznějších jazyků. Když byla roku 2005 u příležitosti Jandlových nedožitých 80. narozenin internetovým magazínem *signandsight.com* vypsána soutěž na překlad této básně do angličtiny, zvítězil v ní skotský germanista Brian O. Murdoch se svým překladem s názvem *fritz's bitch (fritzova fena)*. Jeho překlad se po formální stránce více drží originálu:

fritz's bitch

fritz's bitch itches
fritz: quit bitch quit
fritz's bitch quits it
fritz: nitwit

fritz picks chips
fritz picks dips
fritz listens
fritz: bitch bitch
fritz wishes

fritz's bitch twitches
fritz: sit bitch sit
fritz's bitch sits
fritz's bitch is sick
fritz: shitshitshit

V zápolení se dále umístily originální a vtipné překlady do angličtiny s názvy jako *prue's poodle (pruin pudl), Mao's chow (Maův čau-čau)* či *Doug's pug (Dougův mopslík)* a soutěž vyvolala ohlas i mezi překladateli do jiných jazyků, takže se tato báseň dočkala kromě řady evropských jazyků i překladu do afrikánštiny či svahilštiny. Ani čeština se překladu básně *ottos mops* v podobném duchu nevzpírá. Existuje řada možných řešení, z nichž některá jsou např. výsledkem překladatelských seminářů, které vede na Masarykově univerzitě v Brně Zbyněk Fišer. Respekt před kreativitou studentů zaslouží už názvy básně v překladech jako např. *irinčin pinč*.

Jako příklad české verze Jandlovy nejslavnější básně však nabízím vlastní dosud nepublikovaný překlad z roku 2006, v němž jsem mopslíka abstrahoval na obecnějšího „psa“ a obtížně řešitelný problém s monovokalickým titulem jsem vyřešil grafickým zapojením znaku ampersand (&) – ten pochopitelně nese význam spojky „a“, avšak zároveň jej lze číst jako latinské „et“ či anglické „and“:

evžen & pes

pejsek je nezbeden
evžen: jedeš pse
pes jde
evžen: jen běž

evžen jde ven
evžen nese džem
evžen je nevesel
evžen: pse pse
evžen se třese

pejsek klepe
evžen: sem sem
pejsek jde
pejsek bleje
evžen: jéjé

Pro hodnocení těchto i řady dalších překladů je možné si vzít jako jedno z kritérií roli humoru v básni: ačkoli pracuje se slovním vtipem, právě její subtilní humor prostupující více rovin ji povyšuje nad pouhou slovní hříčku. Téměř všechny citované překlady si však z básně berou pouze tuto povrchní rovinu; zachovávají její vtip, její groteskní působení, ale nikoli už hlubší humor, který není vystavěný pouze na efekt – jak tyto kategorie rozlišuje např. Ludwig Reiner (Reiner 2004, s. 422). O způsobu, jakým se překladatelé většinou s touto básní vypořádávají, se Ernst Jandl vyjádřil už roku 1978 ve výše jmenovaném eseji *Nejlepší báseň* následovně: „vzniká velmi mnoho básní, krásných básní. Avšak jestli se někomu ještě podaří báseň s vokálem o, když už máme *ottova mopslíka*, to vskutku nemohu říci. Přesto se domnívám: spíše ne.“ (Jandl 1997, s. 187)

Autorova skepse oprávněně směřuje k jistému nepochopení, lépe řečeno redukci básně pouze na komické základní schéma bez ambicí na vážnější podtón skrývající se třeba už jen v grafické podobě vokálu „o“, jehož užití není rozhodně podmíněno pouze náhodou. Z tohoto pohledu proto není divu, že Jandlovi překlatelé do češtiny Josef Hiršal a Bohuslava Grögerová ve výboru *Mletpantem*

na překlad této básně v osmdesátých letech rezignovali, pravděpodobně proto, že ji nechtěli redukovat na pouhou komickou hříčku.

Velmi niterným způsobem báseň vnímá básnířka Friederike Mayröckerová, Jandlova životní družka. Po Jandlově smrti vydala roku 2001 básnickou skladbu – koláž různorodých textů s názvem *Requiem für Ernst Jandl* (*Rekviem za Ernsta Jandla*), který ve svém závěru obsahuje i komentář Mayröckerové k básni *ottos mops* už z roku 1976:

[…] die sprachliche Auseinandersetzung des Autors mit einem Vokal: er singt das hohe Lied vom O, vom O-Tier, vom O-Gott, ogottogott, vom Hundehälter Otto, vom Mops, der wieder heimgefunden hat, und wir alle lachen und weinen". Sie sah den Leser angesprochen von einem naiven Mitgefühl, das den Mopsbesitzer wie sein Mopstier einschließe. Er werde vom Gedicht zurückversetzt in frühe Kindheitserlebnisse mit Tieren. In den Zeilen vollziehe sich eine Verwandlung, „die immer wieder von neuem glückt, nämlich von der Liebe zum Vokal zur Wirklichkeit des Bilds; vom Glauben an das O zur Offenbarung Poesie. (Mayröckerová, 2001, s. 43)

V českém překladu Bohumily Grögerové:

[…] jazykové střetnutí autora se samohláskou: zpívá ódu na O, na psa O, na Boha O, na majitele psa Ottu, na mopslíka, jenž se vrátil domů, a my se smějem a pláčem zároveň. Smějem se a pláčem a náš soucit, naše dojetí, jež se pojí k prvním dětským zážitkům se zvířaty a je tedy naivním pocitem bez hranic, platí stejně tak onomu laskavému majiteli pa, jemuž se pes ztratil a jenž dál neúnavně plní své denní povinnosti („koks holt" a „obst holt" – „nosí uhlí" a „nosí ovoce"), jakož i jeho mopslíkovi, který „trotzt" a „kotzt" („trucuje" a „zvrací"). Čím častěji se s ním v básni setkáváme, tím víc jsme si jisti, že zde dochází k proměně, která se vždy znovu zázračně daří, že totiž z lásky k samohlásce se stává skutečný obraz; že víra v O je zjevenou poezií. (Mayröckerová, 2006, s. 41)

Takovýto výklad básně téměř znemožňuje její skutečný překlad – a toho si byli Jandlovi překladatelé do češtiny, kteří si uvědomovali hlubší podtóny skryté v Jandlově komice, dobře vědomi. Bohumila Grögerová i proto k překladu této Jandlovy básně v *Rekviem za Ernsta Jandla* připojila následující poznámku: „Už při prvních překladech básní Ernsta Jandla v 80. letech jsme stáli před problémem, jak do češtiny převést takzvanou *Ode auf O – ottos mops*. Josef Hiršal se po mnoha marných pokusech stvořit českou verzi z jednoslabičných slov se samohláskou o, dodržet přitom obsah, rozsah i rytmus – rozhodl českou verzi nezařadit. Báseň si však přeci jen vynutila nový pokus o transpozici. Je totiž sou-

částí *Rekviem* Friederike Mayröckerové a nelze ji obejít. *Ódu na O* jsem rovnou vzdala. Po četných neúspěšných pokusech s dalšími samohláskami jsem zvolila *elegii na e – pes rek*. Je třeba ji brát jako jeden z možných pokusů." (Grögerová 2006, s. 45)

A takto tedy vypadá překlad Bohumily Grögerové z roku 2006:

elegie na e – pes rek

rek chtěl špek štěk
ernst: pes hned ven
rek se žene chce špek
splet se sněd jed

ernst nes plech
ernst pek chléb
kde je ten pes
ernst se lek
pes někde zheb

večer pes klep klep
rek bleje lék se nese
ernst: zle je
rek lék žere
ernst: veselme se (Mayröckerová, 2006, s. 44)

Překlad Bohumily Grögerové není pouze reprodukčním, ale zároveň i smělým tvůrčím aktem a rozhodně obstojí nejen jako součást *Rekviem* Friederike Mayröckerové, pro něž byl pořízen a jehož kontext jej obohacuje o další významy. Nejedná se o pouhou změnu vokálu, jak ji lze pozorovat u ostatních překladů – variací; tento překlad přináší nové aktualizace převrácením významu žánrového zařazení básně, kdy se z chvalozpěvu stává žalozpěv za mrtvým básníkem. Na něj je navíc vtipně odkázáno v samotném překladu užitím básníkova jména – zdánlivá svévole, která má však při překladu takového textu své hluboké opodstatnění. Oba prvky jsou natolik svébytné a významotvorné, že zastíní drobné odchylky od originálu: dramatičtější fabuli překladu (pes v překladu sní jed) a s tím související poněkud odlišná, rozvinutější pointa.

Nedá se říci, že by překlad Bohumily Grögerové splňoval všechna základní a obecně platná pravidla uměleckého překladu – avšak v případě básně *ottos mops* máme co do činění s experimentální poezií, která vyžaduje i experimentální přístup překladatele. Tím, že se překladatelka neuchýlila pouze k nabízející se variaci s jiným vokálem, ale zapojila do překladu i některé prvky biografické, mi-

motextové, nabízí svým překladem básni nový rozměr – jiný než v předloze, ale rozhodně překračující meze „pouhého“ schématu. Životnost i specifičnost jejího překladu tak ukazuje, že nelze najít jednoznačnou odpověď na obecnou otázku, jak poezii překládat – ale že s využitím jazykové kreativity a znalostí tématu i jeho kontextu lze víceméně adekvátně přeložit sebeobtížnější báseň.

Literatura

Primární

MAYRÖCKEROVÁ, F. (2001). *Requiem für Ernst Jandl*. Frankfurt am Main.

MAYRÖCKEROVÁ, F. (2006). *Rekviem za Ernsta Jandla*. Přeložila Bohumila Grögerová. Červený Kostelec.

JANDL, E. (1989). *Mletpantem*. Přeložili Josef Hiršal a Bohumila Grögerová. Praha.

JANDL, E. (1997). *Poetische Werke*. Band 4. Mnichov.

JANDL, E. (1997). *Ein bestes Gedicht*. In: *Autor in Gesellschaft. Aufsätze und Reden. Poetische Werke*. Band 11. Mnichov, s. 184–187.

JANDL, E. (2000). *Reft and Light*. Poems, translated from the German by various American poets. Providence.

Sekundární

BRANDTNER, A. (2002). *Von Spiel und Regel. Spuren der Machart in Ernst Jandls ottos mops*. In: Volker Kaukoreit, Kristina Pfoser (ed.): *Interpretationen. Gedichte von Ernst Jandl*. Stuttgart.

GERNHARDT, R. (2000). *In Zungen reden. Stimmenimitationen von Gott bis Jandl*. Frankfurt am Main.

GERNHARDT, R. (1997): *Ottos Mops ond so fort. Ein Beitrag zum integrativen Deutschunterricht*. In: *Lichte Gedichte*. Curych, s. 128–130.

GRÖGEROVÁ, B. (2006). *K překladu Jandlovy básně*. In: MAYRÖCKEROVÁ, Friederike. *Rekviem za Ernsta Jandla*. Přeložila Bohumila Grögerová. Červený Kostelec.

HIRŠAL, J. – GRÖGEROVÁ, B. (1989). *Enfant Terrible z Vídně*. In: JANDL, Ernst. *Mletpantem*. Přeložili Josef Hiršal a Bohumila Grögerová. Praha.

HUMMELT, N. (2000): Merk dir, du heißt Ernst Jandl. Eine Vermißtenanzeige. *Schreibheft*, 55, s. 40–42.

REINER, L. (2004). *Stilkunst. Ein Lehrbuch deutscher Prosa*. Mnichov.

UHRMACHEROVÁ, A. (2007). *Spielarten des Komischen. Ernst Jandl und die Sprache*. Tübingen.

Translation of a poem in boundary situation –
Ernst Jandl: o*ttos mops / ottův pooch*

The paper deals with the analysis of most popular poem of Austrian poet Ernst Jandl (1925–2000) *ottos mops* and tries to enlighten the possibilities of translation of this poem. The experimental poem based on the principle of monovocalism is believed to be very problematic for translators, but nevertheless the poem became very popular in its various translations. The translations are mostly preserving specific language and situation humour of the poem, but in the same way they are depriving the poem in the area of its deeper sense and meaning. Deeper meaning of the poem was pointed out by E. Jandl and by his colleague, writer Friederike Mayröcker. As the author of the paper states, Czech translator B. Grögerová was succesful in her translation of the poem because she integrated the extratextual means in the translation.

doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
radek.maly@upol.cz

Konceptualizace hranice v německo-českých organizacích[1]

Christoph Marx – Marek Nekula

Příspěvek se zabývá tím, jak lze konceptualizovat česko-německou hranici a její překonávání v přeshraničně činných organizacích, kterým zkráceně říkáme „přeshraniční organizace". Nejprve je v diachronní perspektivě načrtnuta funkce bavorsko-české hranice. Následně je vyloženo, jak se po pádu železné opony v těchto přeshraničních organizacích s pomocí jazyka/jazyků česko-německá hranice na jedné straně konstruuje a stává vnímatelnou, ale jak se tato hranice zároveň na druhé zároveň překonává a dekonstruuje. V důsledku toho se jazyk stává ústředním nástrojem konceptualizace a konstrukce hranice i jejího překračování.

Jako empirický základ následujícího výkladu slouží materiál, nasbíraný v pěti přeshraničních organizacích, které působí v oblasti kultury, sociálních prací, administrativy, ekonomiky a dalšího vzdělávání. Působit přeshraničně přitom znamená, že klíčové zájmové skupiny těchto organizací (např. zákazníci a jiné cílové skupiny, zřizovatelé, partneři atd.) se nacházejí jak na německé, tak i na české straně politické hranice. Od května roku 2009 byly v těchto organizacích vedeny rozhovory, v nichž pracovníci různého mateřského jazyka a působící v různých funkcích reflektovali aspekty jazykové situace a používání jazyka v těchto organizacích. Kromě toho byla v těchto organizacích metodou zúčastněného pozorování zkoumána interní a externí komunikace. Jak rozhovory, tak i pozorované interakce byly nahrávány, nahrávky transkribovány a kvalitativně vyhodnoceny.

[1] Příspěvek vznikl v rámci kombinovaného projektu podporovaného německým Spolkovým ministerstvem pro vzdělávání a výzkum (BMBF) s názvem *Komplexní management na bázi humanitně vědní expertizy: Nutnost překladu a překladatelská praxe v organizacích v česko-bavorském pohraničním regionu,* jehož se účastní katedra sociální pedagogiky na univerzitě Friedricha Alexandra v Erlangenu-Norimberku, katedra sociologie na univerzitě v Münsteru a Bohemicum Regensburg-Passau na univerzitě v Řezně. Projekt zkoumá interkulturní překladové procesy v přeshraničních regionálních česko-německých organizacích z pedagogické, sociologické a lingvistické perspektivy. Další informace lze najít na internetové adrese www.grenzorganisationen.de.

1 Hranice dříve a dnes

„Existence hranic všeho druhu je stálým znovunalézáním toho, co existuje v hlavě jako určitá projekce. Hranice existuje jen v naší mysli, obrazotvornosti a paměti, nikoli *sama o sobě* […] Neviditelnost hranice vyžaduje její estetické zjemnění nebo spíše zhrubnutí." (Bauer – Rahn 1997, s. 7 n.) Z dnešní perspektivy se hranice zdají být jasně uchopitelné, a to platí i pro česko-německou hranici. V duchu představy vzniku národní pospolitosti opírající se o myšlenku středověkého města jsou hranice, abychom zůstali u obrazu města, hradbami se silně omezenou propustností (Bach 2000, s. 16). Takovéto hranice lze popsat jako osy politických, hospodářských a sociálních asymetrií (Holly et al. 2003, s. 819). To platilo také pro česko-západoněmeckou hranici v časech studené války: *železná opona* zcela oddělovala rozdílné politické a hospodářské systémy. Avšak politická změna, k níž došlo v roce 1989, převedla Československo a její nástupkyni od roku 1993, Českou republiku, přes asociační dohodu s Evropskou unií v roce 1991 až k vlastnímu vstupu do Evropské unie v roce 2004. A nejpozději s ukončením pohraničních kontrol v prosinci roku 2007 ztratila česko-bavorská hranice téměř úplně svůj někdejší dělicí charakter, charakter zdi. Z hranice společenského systému a politického bloku se stala vnitřní evropská a kontaktní hranice. K charakteristice česko-bavorské, respektive česko-německé hranice lze přirozeně i nadále využívat politické, sociální a hospodářské diference a asymetrie (např. rozdíl v platech, rozdílnou cenovou hladinu, různé měny a právní systémy), ovšem distinktivní charakter této hranice je stále menší. Jako příklad je zde možné uvést vývoj v nejnovějším období, kdy jsou čeští turisté vnímáni ve východním Bavorsku jako platebně silní zákazníci, jejichž kupní síla se za posledních deset let ztrojnásobila (Henning 2009, s. 30).

2 Jazyková/jazykové hranice

Jazykové a komunikační bariéry, zažívané v konkrétní interakci, zůstaly však nastíněným politickým a ekonomickým vývojem po roce 1989 do značné míry nedotčeny. MUDr. Milada Emmerová, hejtmanka Plzeňského kraje, tak v létě roku 2009 uzavřela svou pochvalnou řeč na vývoj česko-německé spolupráce po pádu železné opony konstatováním: „Jediné, co nás ještě odděluje, je rozdílnost jazyků."[2] Obdobnou reflexi česko-německé hranice jako jazykové bariéry lze najít také v jiných kontextech, jako např. v anketě k přeshraničním podnikatelským aktivitám v pohraničních regionech Bavorska a České republiky, kterou představila veřejnosti obchodní komora pro Oberfranken za účasti východoba-

[2] Baustein für ein Europa ohne Grenzen. In: *Der neue Tag*, 9. 7. 2009.

vorských obchodních komor v roce 2006. Také zde byla rozdílnost jazyků označena za jeden ze závažných brzdících faktorů přeshraniční spolupráce (Maier – Schläger-Zirlik 2006, s. 109 nn.).

Úloha jazyka jako distinktivního znaku vztahů mezi Němci a Čechy má přitom dlouhou tradici. Zatímco z dnešního hlediska se německo-česká hranice jeví jak geograficky, tak i jazykově jako jasně definovaná, nebyly tyto hraniční linie až hluboko do 20. století v žádném případě zřetelně definovány. Při překračování hranice z protestantského Saska do Čech tak na přelomu 18. a 19. století cestující identifikovali a reflektovali různé druhy hranic: teritoriální státní hranici (rakouští pohraniční úředníci, hraniční kameny a pohraniční opevnění), konfesní hranici (boží muka podél cest jako zřetelný znak katolické kulturní krajiny), geografickou hranici (česká krajina…) a také jazykovou hranici (různé dialekty němčiny, respektive ve vnitrozemí česko-německá jazyková hranice; Krocová 2007, s. 188 nn). Takto identifikovaným hranicím se v průběhu 19. století přičítal dle okolností různý význam, avšak až do poloviny století hrála stále důležitější roli teritoriální a funkční jazyková hranice. V německých jazykových oblastech Čech tak byla například státní hranice s Bavorskem a se Saskem, existující od roku 1803, vnímána jako méně důležitá než vnitřní jazyková hranice ve vnitrozemí Čech. Jinak tomu ovšem bylo u Čechů. Zatímco německé jazykové oblasti se v roce 1848 nadšeně přiklonily k frankfurtskému Národnímu shromáždění, František Palacký se jako představitel česky mluvících obyvatel Čech obával hrozící marginalizace českých jazykových oblastí v Čechách, a proto vkládal své politické naděje do Vídně a kladl důraz na teritoriální hranice Českého království (srov. Krzoska 2007). Spor o funkční jazykovou hranici se projevil v Badeniho jazykovém nařízení z roku 1897, které stanovilo, že se vedle němčiny bude v politické správě země jako vnitrostátní úřední jazyk používat také čeština. Kvůli bouřlivým protestům, které následovaly zejména v německých jazykových oblastech, musel Badeni odstoupit a nařízení bylo opět odvoláno (Hoensch 1997, s. 392 n). Zdůrazňováním významu jasně stanovených státních hranic, které přispívají k sociální homogenizaci ohraničeného území a oddělují je od teritorií sousedních států, usiloval moderní národní stát o to, aby byly co nejjasněji definovány jazykové hranice, a to v souladu s politickými hranicemi. Tento proces byl ukončen v polovině 20. století.[3]

Ostře oddělené jazykové hranice existují však pouze tam, kde se od sebe jazykové skupiny vědomě distancují (Cichon 2005).[4] Nejpozději po pádu železné

[3] Ke Grégrově koncepci dělení Čech srov. Urban (1994, s. 662 nn.), resp. ke koncepcím řešení sudetoněmecké krize/krizí a k vyhnání srov. Beneš – Kural (2002), Brandes (2001); k naraci národního prostoru v českém Národním divadle srov. Nekula (2010) nebo Nekula (2009).

[4] Dokonce ani vyhnání Němců z Československa nepřineslo ani Československu, ani české a slovenské části jazykovou homogenitu.

opony to však ani ve zde zkoumaném případě česko-bavorské hranice už neplatilo, a tak byla také česko-německá jazyková hranice po roce 1989 znovu výrazně překračována. K tomu, aby byla jazyková hranice také skutečně překonána, potřebují strany interakce společný kód, společný jazyk, kterým by se dorozumívaly. Mají v tomto případě přinejmenším dvě možnosti: (1) využití jazyka typu *lingua franca*, např. angličtiny; tato možnost nebyla v prvních letech po převratu kvůli nedostatečným jazykovým znalostem pro praxi příliš vhodná. Nebo (2) adaptace na jazyk partnera v interakci (srov. Vandermeeren 1998, s. 36 nn.). Tento druhý případ se objevuje v praxi dosud mnohem častěji. Jazyková hranice je zde však spjata se značnou asymetrií. Zatímco němčina je jako někdejší *lingua franca* vědy a obchodu ve střední a východní Evropě a jako početně „velký" jazyk hospodářsky nejsilnější země Evropské unie v České republice a zejména v regionech hraničících s německy mluvícími zeměmi velmi rozšířeným cizím jazykem (srov. Nekula – Marx – Šichová 2009, s. 58 nn.), čeština jako cizí jazyk v sousedním východním Bavorsku stále ještě víceméně živoří (srov. Freier – Wohlgemuth 2007). Na rozdíl od německo-francouzské státní a jazykové hranice existuje takováto asymetrie obdobně také v případě německo-polské hranice (Petrat et al. 2009, s. 103).

3 Jazyková/jazykové hranice v přeshraničních organizacích

Věnujme nyní pozornost tomu, jak zkoumané přeshraniční organizace pracují s problematikou dvojjazyčnosti, jak reflektují rozdílnost jazyků a jak programově konceptualizují hranici a překračování hranic. Dále zmíněné způsoby konceptualizace nejsou přitom relevantní pro všechny zkoumané organizace stejně, ale jsou v různých variantách přítomny ve všech organizacích. Tam, kde jsou v příkladech uvedeny názvy přeshraničních organizací, neodpovídají skutečným názvům organizací reprezentativního vzorku, a to ze dvou důvodů: (1) kvůli zachování anonymity zkoumaných organizací; (2) a jako indicie toho, že uvedené strategie překračování hranic konstituováním hranic nefungují jen v rámci námi zkoumaných organizací, nýbrž se využívají také v jiných přeshraničně činných organizacích.

Nejdříve je přitom třeba si ujasnit geografický prostor, ve kterém tyto organizace působí. Tento prostor je regionálně vymezen a definován formou kartografických znázornění, která se orientují například podle sousedních správních celků nebo podle orientačních bodů v podobě důležitých měst, respektive krajských měst. Tento prostor se formuje zpravidla symetricky podél teritoriální kontaktní hranice, např. v podobě srovnatelně velkých území/teritorií, měst jako Plzeň/Řezno nebo Praha/Mnichov (ale jen zřídka Berlín) jako symetrických

orientačních bodů a/nebo stejného počtu správních jednotek (nebo měst) jak na české, tak i na německé straně (srov. schéma 1). V takovémto geograficky vymezeném prostoru zdůrazňují přeshraničně činné organizace jen určité znaky, například kulturní, ekologické nebo hospodářské povahy, které tvoří základnu pro přeshraniční aktivity, tedy pro sociální interakci a tuto práci legitimizují.[5] Státní hranice tvoří přitom většinou osu souměrnosti takto definovaného prostoru, takže na obou stranách hranice vznikají plošně přibližně stejně velké oblasti. Tímto způsobem se neutralizuje asymetrie mezi velkou zemí a malou zemí, která se v interakci odráží v poměru mezi velkým jazykem a malým jazykem. Geografické názvy v německy mluvící části tohoto prostoru mají německá pojmenování, na české straně jsou pojmenovány česky. Tam, kde na těchto mapkách není explicitně zdůrazněna státní hranice, stanoví si pozorovatel hranici sám na základě jazyka uvedených toponym:

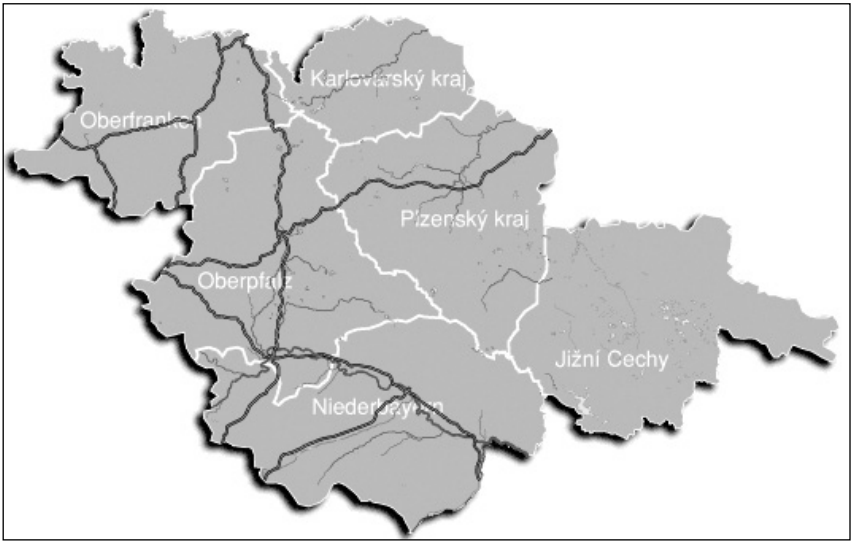

Obrázek 1: Bavorsko-český pohraniční prostor[6]

Hranice je tak v kartografickém znázornění na jedné straně jazykově evokována, na druhé straně je překonávána celistvostí definovaného prostoru, který se rozprostírá symetricky podél jazykově prostorové hranice. Tato metoda má přitom pro přeshraniční organizace zcela zásadní význam a, jak ukazuje následující citát, je ještě dále specifikována a rozvíjena:

[5] K pojmu *mapping* srov. Bachman-Medick (2006, s. 284 n).

[6] Z jazykového hlediska německo-český pohraniční prostor. Pramen: bbkult.net

„Dann geht's auch darum, dass man was visualisiert, die Leute müssen irgendwas sehen, zum Beispiel werden bestimmte Projekte auf einer Karte gekennzeichnet, zum Beispiel wenn Oberviechtach ein Projekt hat mit Stříbro, dann gibt es zwischen Oberviechtach und Stříbro einen Strich, und wenn ich auf den Strich hingeh[e], dann öffnet sich das Projekt, und mir ist halt wichtig dass man einen Status hat, zum Beispiel 1. 1. 2009 und 1. 1. 2010 und man dann wie sieht, wie dichter ist dieses Spinnennetz geworden."[7]
[Pak jde také o to, že se něco vizualizuje, protože lidé musí něco vidět, například se určité projekty vyznačují na mapě, třeba v takovém případě, když má Oberviechtach nějaký společný projekt se Stříbrem, tak se mezi Oberviechtachem a Stříbrem udělá čára, a když na tuto čáru najedu, otevře se mi projekt. Pro mě je totiž důležité, že je tu něco pevně stanoveno, například 1. 1. 2009 a 1. 1. 2010, a pak hned vidím, jak se tato pavučina zahustila.]

Takováto kartografická znáznornění se používají většinou na důležitém místě veřejné prezentace přeshraničních organizací, např. v reprezentativních brožurách a/nebo na internetových stránkách. Tyto mapy lokalizují organizace v geografickém pohraničním prostoru a tematizují jejich přeshraniční charakter.

Přeshraniční status takzvaných přeshraničních organizací, respektive přeshraničních projektů se odráží mj. i v jejich jazykově symetricky vytvořených názvech, které zmíněný status spolukonstituují. K dosažení této symetrie, respektive k vyloučení asymetrie se v názvech přeshraničních organizací jako neutrální *lingua franca* využívá latina (např. *Euregio Egrensis*) nebo angličtina (např. *Czech German Young Professionals Programm*) nebo se k pojmenování organizace volí symetricky řazená adjektiva (*deutsch-tschechisch, česko-německý, böhmisch-bayerisch, česko-bavorský* atd.). Další možností je využití slov, která jsou formou shodné jak v češtině, tak i v němčině a v obou jazycích mají také obdobný význam (např. *Geopark*). Další strategií je (třeba jen částečná) dvojjazyčnost názvu (např. *Brücke-Most-Stiftung, Schauplatz – Dějiště*). Takovým způsobem evokuje už sám název přeshraniční organizace nejen překračování a překonávání hranic a symetrii, nýbrž také samu hranici a s ní konotované asymetrie, jež je třeba překonat. I při pojmenování virtuálního prostoru se projevuje tendence k překračování hranic a k symetrizaci obou „částí" podél jejich jazykové hranice. Většina zkoumaných organizací a projektů tak upouští od specifické domény dané země (*.de*/*.cz*) ve prospěch neutrálního názvu domény (*.eu*/*.org*/*.info*/*.com*). Tam, kde existují národní názvy domén, je přinejmenším úvodní strana jazykově neutrální, symetrizující.

[7] Z rozhovoru s vedoucím projektu jedné přeshraničně činné kulturní instituce ze dne 3. 7. 2009. Transkripce podle Nekula – Nekvapil – Šichová (2005).

Přehled: strategie symetrizace při pojmenování přeshraničních organizací/projektů	
neutrální jazyk (např. latina, angličtina)	Euregio Egrensis, Centrum Bavaria Bohemia, Czech--German Young Professionals Program, Czechpoint, Porta Bohemica
slova formou a významem přináležející k oběma jazykům	Tandem, Čojč, Jana, Geopark
(jazykově specifické) zdvojení adjektiv označujících jazyk/národnost/zemi	*Deutsch-tschechischer Zukunftsfonds* vs. *Česko-německý fond budoucnosti, česko-bavorský Geopark* vs. *bayerisch--böhmischer Geopark*
(částečně) dvojjazyčné názvy	*Brücke-Most Stiftung, Schauplatz-Dějiště, Deutsch-Tschechische Gesellschaft / Německo-Česká Společnost*
symetrické/neutrální internetové domény	brueckenland.eu, cgypp.eu, ovis.info, bbkult.net, wir-sind-europa.com, cojc.eu, schauplatz-dejiste.eu, ahoj.info, dtg-ncs.com, dtjvcnsp.org, d-cz.com

Jazykové vytváření a překonávání hranic podle tohoto vzoru se uplatňuje také v jazykové interakci, a to specifickým způsobem užití toponym vztahujících se k prostoru společných aktivit. Za svého druhu neutralizující strategii lze považovat přijetí a užívání příslušné jinojazyčné jazykové varianty, kde se mluvčí – s výjimkou běžně užívaných exonym (jako například *Prag* a *Pilsen* v němčině nebo *Řezno* a *Mnichov* v češtině) adaptuje na jiný jazykový kód. Jako příklad tohoto postupu lze uvést použití toponym ve výše citovaném příkladu, kde se *Stříbro* užívá citátově a kde se pomíjí tradiční německé toponynum *Mies*, označující *Stříbro*. Zdvojením českého a německého toponyma „Stříbro" a „Oberviechtach" se ve výše citovaném interview také jazykově zdůrazňuje, že tato místa jsou zakotvena v rozdílném jazykovém (a politickém) kontextu. Z této základní neutralizující formy vycházejí četné varianty, které evokují různé aspekty vytváření a překonávání hranic jako např. užití obou jazykových variant názvu, kdy dochází ke změně jazykového kódu orientované na adresáta, přičemž se zde nemíníme věnovat funkci korektury (např. „das Museum in Cheb (.) in Eger", „das Tschechische Zentrum in Dráž..äh = Dresden"), použití německých místních jmen pro české obce a města (např. *Tachau* místo *Tachov*, *Taus* místo *Domažlice*) za účelem vymezení jazykové hranice z roku 1945 nebo například výslovnostní chyby při reprodukci toponym v druhém jazyce jako signál nedostatečné znalosti jazyka a existence funkční jazykové hranice. Přirozeně je možné hranici vytvořit evokací kategorie „hranice". Toho lze dosáhnout buď přímo („auf beiden Seiten der *Grenze*" / „na obou stranách *hranice*") nebo nepřímo pomocí synonym („auf beiden Seiten" / „na obou stranách", „auf der tschechischen Seite" / „na české straně", „auf der deutschen Seite" / „na německé straně") nebo při použití odpo-

vídajících prostorových deiktik jako například „hier“ / „zde“, „dort“ / „tam“ nebo „drüben“ / „na druhé straně“.[8]

Dosud byly přeshraniční organizace zkoumány hlavně ve vztahu k jejich prostředí, v jejich (pohraniční) regionální lokalizaci. V našem výzkumu stojí v popředí zájmu také otázka, jak se těmito způsoby lokalizace hranice vždy znovu re-konstruuje či re-prezentuje a překračuje také jazykově. Hranice se přitom konstruuje a dekonstruuje také uvnitř zkoumaných přeshraničních organizací. Přitom se například v konkrétně vnímaném prostoru vytváří hraniční prostor, v němž se zviditelňuje a vnímá hranice. K vizuálnímu znázornění hranice přispívají nejen již zmíněná znázornění geografického prostoru na mapách, nýbrž také národní symboly jako například národní barvy nebo vlajky. V takových prostorech se jako indexy národních jazyků či jazykově vymezených národů používají také jazykové jednotky nebo systémy písma (spřežky vs. diakritika). Tak jsou například stěny vstupní haly jednoho česko-německého kulturního centra vyzdobeny a trvale kódovány instalací česko-německých párů slov. Rozdílnost jazykových kódů, které reprezentují příslušné státy, evokuje jazykovou hranici, kterou „zrcadlením“ jazyků ve smyslu poslání příslušné přeshraniční organizace zároveň symbolicky překračuje. Tyto slovní páry, které se významově zrcadlí a navzájem se překládají, překonávají spolu s nabídkami výuky druhého jazyka v jazykových kurzech dané organizace (což umožňuje individuální překračování hranic) jazykovou hranici a otevírají cestu k překladu obsahů a kultur.

Přeshraniční charakter těchto organizací se však zviditelňuje nejen v jejich dekorativním, vizuálním ztvárnění jako pohraničního prostoru, ale na úrovni organizace také v plánování a podobě komunikace v situacích, v nichž dochází k jazykovému kontaktu. Přitom jsou k dispozici tyto základní strategie dorozumívání: *ne-adaptace* (překládání/tlumočení), *a/symetrická adaptace* (přijímání mateřského jazyka partnera/partnerů komunikace) a *sjednocení* (např. použití angličtiny jako *lingua franca*; srov. Vandermeeren 1998, s. 36 nn.). Zejména ve vnější komunikaci je princip jazykové symetrie (analogicky ke geografické, respektive k vizuální symetrii) podstatným a vědomě voleným pořádacím principem, který má nejen zajistit nezbytné přenášení informací, ale má zároveň také programové opodstatnění:

> „Das Projekt war von vornherein zweisprachig konzipiert, da gab's also auch immer Diskussionen, wenn man die Sprache anklickt, durch die Zweisprachigkeit ist die Seite, der Platz wird geringer, auf der anderen Seite hab ich gesagt ich will nicht locker lassen von der Zweisprachigkeit, von der echten Zweisprachigkeit,

[8] K roli osobních a prostorových deiktik a k narativní konstrukci identity srov. Quasthoff (1987), Nekula (2005), De Fina (2006). K politickým dimenzím toponym a k jazykovému konfliktu toponym srov. např. Eller – Hackl – Ľupták (2008); k toponymům a ideologii srov. např. Nekula (2008).

> weil es ein Alleinstellungsmerkmal […] ist, und wir sind ein Projekt das sich von vornherein die Zweisprachigkeit auf die Fahnen geschrieben hat, auch hier im Haus, und da gibt es keinen Kompromiss."[9]
> [Projekt byl od počátku koncipován dvojjazyčně, byly kolem toho vždy také diskuse, když se klikne na jazyk, tak je kvůli dvojjazyčnosti stránka, místa je méně, ale na druhé straně jsem řekl, že se dvojjazyčnosti nevzdám, opravdové dvojjazyčnosti, protože to je něco, čím jsme jedineční […], a my jsme projekt, který si od počátku na korouhev napsal dvojjazyčnost, i tady v našem sídle a v tom neexistuje kompromis.]

Tato dvojjazyčnost se projevuje mimo jiné v česko-německých výročních zprávách, textech pro tisk, letácích, publikacích, nápisech uvnitř budovy a na internetových stránkách stejně jako v důsledné dvojjazyčnosti veřejných akcí a tiskových konferencí. Pomocí této vnější dvojjazyčnosti mají být jak německé, tak i české cílové skupiny osloveny ve své mateřštině. Angličtina jako (neutrální) *lingua franca* se zde zásadně nevyužívá, na rozdíl od globálně nebo přinejmenším mezinárodně nebo nadnárodně činných organizací v ekonomické oblasti. Zkoumané organizace jsou přitom ve své vnější symetrické dvojjazyčnosti z tohoto hlediska vysoce formalizované, přičemž se tím programově staví proti reálné jazykové asymetrii na česko-německé hranici a drží se vlastních ideologických zásad, respektive zásad politické korektnosti. Dvojjazyčnost se ve zkoumaných přeshraničních organizacích jeví jako jeden z ústředních prostředků reflexe a zviditelnění jejich přeshraničního poslání.

Uvedený citát však také ukazuje, že realizace takto vzniklých požadavků na překlad je dost nákladná a nese s sebou také určitá omezení. Texty a zprávy se musí překládat, akce se musí konsekutivně nebo simultánně tlumočit a dotazy se musí zodpovídat v různých jazycích, což je spjato se značnými finančními, časovými a obsahovými „náklady". Na určitá funkční místa je třeba k externí komunikaci využívat pracovníky se specifickými jazykovými znalostmi. Ti se získávají buď jako stálí pracovníci, popř. jsou na organizace vázaní nějakou formou kooperace, nebo se podle potřeby najímají jako externí překladatelé či tlumočníci. V mnoha případech jsou to zaměstnanci z Česka, kteří disponují velmi dobrými nebo vynikajícími znalostmi němčiny. Z „Čecha" (což je národní kategorie) se přitom v rozhovorech stává „Mitarbeiter" / „spolupracovník", „Praktikant" / „praktikant" nebo „Kollege" /„kolega", čímž se přechodem do alternativní sociální, zde kolegiální kategorizace překonává jazyková hranice, evokovaná etnickými kategorizacemi „Deutsche/r" / „Němec/Němka", „Tscheche/Tschechin" / „Čech/Češka". V etnicky modifikovaných kolegiálních kategorizacích jako „deutscher Mitarbeiter" / „německý spolupracovník" nebo „deutscher

[9] Rozhovor s vedoucím projektu jedné přeshraničně činné kulturní instituce ze dne 3. 7. 2009.

Kollege“ / „český kolega“ se tak pro změnu manifestuje jazyková hranice probíhající samotnou organizací (Nekvapil 1997, Nekula 2005).

Vnější dvojjazyčnost, jež organizacím dovoluje, aby se obracely na cílové skupiny v Bavorsku a v Čechách, se v té či oné podobě promítá také do interní komunikace, protože pracovníci s různým mateřským jazykem spolupracují jako partneři nebo kolegové. Symetrickou formou interakce by zde byl vícejazyčný dialog, respektive využití neutrálního jazyka *lingua franca*, které symetrizují komunikaci (srov. Vandermeeren 1998, s. 44 nn.). Ukazuje se však, že v interní komunikaci dominuje asymetrická adaptace ve prospěch němčiny, jak lze očekávat na základě výše vylíčených skutečností (velký jazyk versus malý jazyk, význam daného jazyka jako cizího jazyka v sousední zemi atd.). Na tomto místě se projevuje rozdíl ve zvolené strategii dorozumívání ve vnitřní a vnější komunikaci. Dvojjazyčnost vnější komunikace slouží symbolické reprezentaci a odpovídajícímu zdůraznění rovnoprávnosti jazyků a jejich mluvčích, i když taková symetrie nemusí být v každodenní komunikaci zkoumaných organizací z různých důvodů (chybějící jazyková kompetence, nedostatečná efektivita, ztráta času atd.) přítomná, nebo je přítomná jen omezeně. Jmenované strategie dorozumívání, tedy ne-adaptace, adaptace a sjednocení, lze na úrovni organizací nazírat terminologicky i alternativně. V případě ne-adaptace se jedná o *zviditelňování překladu*, v případě ostatních strategií dorozumívání jde o jeho zneviditelňování. Podle toho může zvolená strategie v plánování interní a externí komunikace sloužit symbolickému zviditelnění, respektive zneviditelnění překladu, symbolickému zviditelnění překračování hranic, respektive zneviditelnění, potlačení hranic/hranice.

4 Resumé

Jazyk má pro konceptualizaci hranice ve zkoumaných organizacích velký význam. Důvody pro to lze shrnout v zásadě do těchto bodů: (1) Zdůraznění jazykové hranice umožňuje lokalizaci v přeshraničním prostoru bez toho, aby se musela nutně evokovat politická, systémová hranice; hranice je tak reprezentována česko-německou jazykovou hranicí a dovoluje ideově zamýšlené překračování politické či systémové hranice. (2) Překračování hranice je ve zkoumaných organizacích dosaženo ve značné míře usouvztažněním jazyků a důslednou česko-německou dvojjazyčností ve vnější komunikaci, tj. hranice se zviditelňuje existencí jazyků vedle sebe a v překladu se překonává. (3) Zkoumané jazykové prostory nelze chápat jako dvojjazyčné prostory jen na základě jejich ztvárnění, neboť jsou i kontaktním prostorem pro interakce mezi německými a českými mluvčími. To platí zejména pro pracovníky těch přeshraničních organizací, pro které se komunikace v jiném než mateřském jazyce stala každodenní nutností.

Z faktu, že v různých komunikačních situacích (např. v externí nebo interní komunikaci) se volí různé strategie dorozumívání, lze vyvodit, že vědomé zacházení s vícejazyčností je ve zkoumaných přeshraničních organizacích prostředkem, jak znázornit identitu této organizace jako přeshraničně činné instituce. Svou symetrickou dispozicí jsou tyto organizace substrátem hranice (srov. Rahn 1997). To, že dvojjazyčnost těchto organizací – což se ukazuje v jejich interní komunikaci – je koneckonců vytvářena jejich dvojjazyčnými pracovníky, lze chápat jako signál toho, že jazykovou hranici – a na bavorsko-českou hranici lze po pádu železné opony nahlížet právě takto – nelze překonávat jen symbolickou dvojjazyčností jednotlivých organizací, nýbrž že se to může podařit pouze na individuální úrovni. Snahy posílit češtinu v Bavorsku jako cizí jazyk jsou přitom prvním krokem, jak neutralizovat existující jazykové asymetrie.

Literatura

BACH, Maurizio (2000). Die Europäisierung der nationalen Gesellschaft? Problemstellungen und Perspektiven einer Soziologie der europäischen Integration. In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie*, Sonderheft 40, s. 11–35.

BACHMANN-MEDICK, Doris (2006). *Cultural Turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften*. Reinbeck bei Hamburg: Rowohlt.

BAUER, Markus – RAHN, Thomas, eds. (1997). Grenze. Begriff und Inszenierung. Berlin: Akademie-Verlag.

BENEŠ, Zdeněk – KURAL, Václav, eds. (2002). *Geschichte verstehen. Die Entwicklung der deutsch-tschechischen Beziehungen in den böhmischen Ländern 1848–1948*. Praha: Gallery.

BRANDES, Detlef (2001). *Der Weg zur Vertreibung* 1938–1945. München: Oldenbourg.

CICHON, Peter (2005). Die Entstehung und Entwicklung von Sprachräumen und Sprachgrenzen im Bewusstsein der Sprecher. In: CICHON, Peter et al., eds. *Entgrenzungen. Für eine Soziologie der Kommunikation*; *Festschrift für Georg Kremnitz zum 60. Geburtstag*. Wien: Ed. Praesens, s. 189–200.

ELLER, Nicole – HACKL, Stefan – ĽUPTÁK, Marek, eds. (2008). *Namen und ihr Konfliktpotential im europäischen Kontext*. Regensburg: Edition Vulpes.

DE FINA, Anna (2006). Group identity, narrative and self-representations. In: DE FINA, Anna – SCHIFFRIN, Deborah – BAMBERG, Michael, eds. *Discourse and Identity*. Cambridge, Mass: Cambridge UP, s. 351–375.

FREIER, Kathrin – WOHLGEMUTH, Katharina (2007). „Tschechisch? Sprech' ich!" – Ergebnisse einer Fragebogenerhebung zu den Tschechischaktivitäten an bayerischen und sächsischen Schulen. In: *Brücken – Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*, 15, s. 479–492.

HENNING, Jens (2009). Rezepte für die Zukunft des Handels. In: *Wirtschaft konkret*, prosinec 2009, s. 28–30.

HOENSCH, Jörg K. (1997). *Geschichte Böhmens. Von der slawischen Landnahme bis zur Gegenwart.* München: Beck.

HOLLY, Werner – NEKVAPIL, Jiři – SCHERM, Ilona – TIŠEROVÁ, Pavla (2003). Unequal Neighbours: Coping with Asymmetries. In: *Bordering European Identities. Journal of Ethnic and Migration Studies.* Vol. 29: 5, s. 819–834.

KROCOVÁ, Martina (2007). Kontinuität und Wandel: Die Wahrnehmung der sächsisch-böhmischen Grenze, 1780–1850. In: DUHAMELLE, Christophe – KOSSERT, Andreas – STRUCK, Bernhard, eds. *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, s. 181–202.

KRZOSKA, Markus (2007). Brückenlandschaft oder Ende der Welt? Das Egerland als Grenzgebiet im langen 19. Jahrhundert. In: DUHAMELLE, Christophe – KOSSERT, Andreas – STRUCK, Bernhard,, eds. *Grenzregionen. Ein europäischer Vergleich vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*. Frankfurt, New York: Campus Verlag, s. 247–272.

MAIER, Jörg – SCHLÄGER-ZIRLIK, Patricia (2006). Grenzüberschreitende Unternehmensaktivitäten in den Grenzregionen Bayerns und der Tschechischen Republik – Status quo – Potenziale – Barrieren. Bayreuth.

NEKULA, Marek (2005). Aktualisierung und Überwindung ethnischer Stereotypen in der interkulturellen Wirtschaftskommunikation. In: HASLINGER, Peter – JANICH, Nina, eds. *Die Sprache der Politik – Politik mit Sprache*. München: FOROST-Arbeitspapier, 29, s. 31–40.

NEKULA, Marek – NEKVAPIL, Jiři – ŠICHOVÁ, Kateřina (2005). *Sprachen in multinationalen Unternehmen auf dem Gebiet der Tschechischen Republik*. München: FOROST-Arbeitspapier, 31.

NEKULA, Marek (2008). Hus – Husova, Žižka – Žižkov…: Toponyma a ideologie. In: ČORNEJOVÁ, Michaela – KOSEK, Pavel, eds. Jazyk a jeho proměny. Prof. Janě Pleskalové k životnímu jubileu, Brno: Host, s. 178–194.

NEKULA, Marek (2009). Hankův pohřeb a idea českého Slavína: Přebírání a dominance veřejného prostoru a teritoria českými národními symboly. In: *Pražský historický sborník*, 37, s. 149–193.

NEKULA, Marek – MARX, Christoph – ŠICHOVÁ, Kateřina (2009). Sprachsituation in Unternehmen mit ausländischer Beteiligung in der Tschechischen Republik. In: TRUCHOT, Claude, ed. *Sprachwahl in Europäischen Unternehmen / Language choice in European companies / Choix linguistiques dans les entreprises en Europe*. Berlin, New York: de Gruyter. Sociolinguistica, 23, s. 53–85.

NEKULA, Marek (2010). Die nationale Kodierung des öffentlichen Raums in Prag. In:

BECHER, Peter – KNECHTEL, Anna, eds. *Praha-Prag. Literaturstadt zweier Sprachen*. Passau: Stutz Verlag, s. 63–88.

NEKVAPIL, Jiří (1997). Die kommunikative Überwindung der tschechisch-deutschen ethnischen Polarisation. In: HÖHNE, Steffen – NEKULA, Marek, eds. *Sprache,*

Wirtschaft, Kultur. Deutsche und Tschechen in Interaktion. München: Iudicium 1997, s. 127–145.

PETRAT, Anke et al. (2009). *Transnationale Zivilgesellschaft: Einsichten und Perspektiven aus Städten in Grenzregionen. Europa im Wandel*. Frankfurt, Peter Lang.

QUASTHOFF, Uta (1987). Linguistic Prejudice / Stereotypes. In: AMMON, Ulrich – DITTMAR, Norbert – MATTHEIER, Klaus J., eds. *Sociolinguistics / Soziolinguistik*. Bd. 2. Berlin, New York: Walter de Gruyter, s. 785–799.

RAHN, Thomas (1997). Grenz-Situationen des Zeremoniells in der frühen Neuzeit. In: BAUER, Markus – RAHN, Thomas, eds. Die Grenze. Begriff und Inszenierung. Berlin: Akademie-Verlag, s. 177–206.

URBAN, Otto (1994). *Die tschechische Gesellschaft 1848–1918*. Band 1. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.

VANDERMEEREN, Sonja (1998). *Fremdsprachen in europäischen Unternehmen. Untersuchungen zu Bestand und Bedarf im Geschäftsalltag mit Empfehlungen für Sprachenpolitik und Sprachunterricht*. Waldsteinberg: Heidrun Popp Verlag.

Conceptualisation of borders in German-Czech organisations

Language plays in conceptualisation of the border very imporant role. The reasons can be summarized in this way: (1) emphasizing of language border enables the localization without obligate evocation of the political, systemic border; the border is represented by Czech-German language border which enables ideologically proposed overcrossing of the political and systemic border. (2) The border overcrossing is in the analysed organisations approached by declaring the relations of both languages and by thoroughgoing bilinguism in the external communication, i.e. the border is being maked visible through the simultaneous existence of both languages and it is being overcame in the translation. (3) It is not possible to understand the analysed language areas as bilingual areas on the base of their depiction, because there are contact interactions between users of Czech and German language in the area. This is the case of employees of that border crossing organisations wherein the communication in non-mother tongue became the everyday necessity.

Prof. Dr. Marek Nekula
Bohemicum – Institut für Slavistik
Universität Regensburg
D-93040 Regensburg
Bundesrepublik Deutschland
marek.nekula@sprachlit.uni-regensburg.de

Christoph Marx (Dipl.-Kulturwirt)
Bohemicum – Institut für Slavistik
Universität Regensburg
D-93040 Regensburg
Bundesrepublik Deutschland
christoph.marx@sprachlit.uni-regensburg.de

Identita komunikantů v jednom typu mediálního politického interview*

Jindřiška Svobodová

0. V současném mediálním prostředí je stále více prostoru věnováno relacím, jež mají dialogický charakter a v nichž je řízená komunikační aktivita mluvčích cíleně zaměřena na účastníky širšího komunikačního okruhu, tedy buď na víceméně aktivní diváky ve studiu, kteří mají možnost alespoň omezené bezprostřední reakce, nebo na diváky u televizních obrazovek, u nichž je možnost bezprostřední reakce výrazně eliminována. Tyto relace můžeme v podstatě rozdělit do dvou větších skupin, a to na mediální politická interview a na tzv. talk-show.

Komunikační situace politických interview je specifická tím, že se v nich i nadále řeší témata výrazné společenské závažnosti, především z oblasti politického nebo veřejného společensko-kulturního života, a dalším významným rysem je jejich výrazný persvazivní potenciál. Účast na těchto debatách přijímají především významní představitelé politických stran, kteří ji využívají jako součást permanentního boje o hlasy voličů. Témata rozhovorů jsou komunikantům předem známá a z průběhu komunikace je evidentní, že se na svou účast v debatě velmi dobře připravují. Formálně tedy komunikace probíhá jako dialog moderátora s hostem nebo mezi hosty navzájem, ovšem ve skutečnosti pozvaní politici poměrně často pronášejí předem (alespoň na obsahové rovině) dobře promyšlené monology, v nichž se snaží prezentovat vlastní názor na řešený problém a tím ovlivnit a získat diváky u obrazovek. Zcela záměrně jsou v těchto debatách porušovány Griceovy konverzační maximy a komunikanti vědomě nekooperují, neboť jejich individuální cíle jsou v podstatě protichůdné (blíže k tomu např. Čmejrková – Hoffmannová eds. 2011, s. 65). Politické interview tohoto typu se tedy často nerozvíjí jako skutečný dialog, v němž by komunikanti reagovali na repliky partnerů a tím vytvářeli víceméně koherentní komunikát, ale často jde spíše o sekvenci samostatných výpovědí, které účastníci řízené debaty pronášejí v okamžiku, kdy je jim moderátorem věnován prostor, a jimiž se o vlastním vidě-

* Tento článek vznikl za podpory grantového projektu Univerzity Palackého v Olomouci *Stylistická analýza a funkční zhodnocení autentických textů v současných diskurzech* (FF_2013_056).

ní světa nesnaží přesvědčit ani tak svého komunikačního partnera (jehož názory velmi dobře znají a těžko je v dané diskuzi mohou ovlivnit nebo snad změnit), ale spíše televizního diváka, tedy vlastně příštího potenciálního voliče. (Blíže se této problematice ještě budeme věnovat v oddíle 3.)

1. Mezi nejvýraznější rysy komunikační situace, které významně ovlivňují výslednou podobu tohoto typu komunikátů, patří především jejich veřejný institucionální charakter, cíle, se kterými jednotliví komunikanti do debaty vstupují, a tvář, kterou se v této komunikaci záměrně prezentují. V následující studii se tedy mimo jiné budeme věnovat tomu, jakým způsobem je výsledná podoba této specifické komunikační aktivity mluvčích ovlivněna identitou, kterou si pro konkrétní situaci nárokují, a jak se jejich přijatá role odráží ve výběru vyjadřovacích prostředků i zvolených komunikačních strategií. Materiál pro analýzu jsme získali přepisem čtyř dílů pravidelné relace *Máte slovo* vysílané veřejnoprávní Českou televizí vždy jednou týdně s přibližně hodinovou dotací. Aktivními účastníky komunikace jsou v tomto typu mediálního dialogu nejenom politici nebo příslušníci veřejného kulturního či společenského života, ale také hosté „z lidu", kteří mají na dané téma vyhraněný názor, řešený problém se jich nějak osobně týká a oni sami se k němu chtějí veřejně vyjádřit. Poměrně neobvyklá je zde i role publika, které se při prezentaci vlastního názoru nemusí omezovat pouze na neverbální projevy, jako jsou potlesk, pískot, smích apod., ale během debaty se lidé přítomní ve studiu hlásí o slovo a svůj názor mohou vyjádřit v okamžiku, kdy jim moderátorka zapůjčí mikrofon.

2. Analyzované komunikáty patří k velmi široké oblasti mediálních dialogů, konkrétněji bychom je mohli zařadit k žánru tzv. politických interview. Jde tedy o rozhovory, jejichž průběh je řízen profesionálním zástupcem mediální instituce, tedy moderátorem; v našem případě jde o poměrně výraznou moderátorskou osobnost, Michaelu Jílkovou (v přepisech dále MJ). Moderátorka záměrně vystupuje nesmlouvavě a nekompromisně, debatu v žádném případě nemoderuje jako přátelské popovídání, naopak ve velmi jasně a pečlivě formulovaných otázkách usiluje o získání jednoznačných odpovědí (*paní předsedkyně, prosím vás, vysvětlete nám, ano, PROČ v České republice během třinácti let vzrostly ceny elektřiny NEJDRAMATIČTĚJI A NEJVÍC, ano*). Poměrně často se přitom odvolává na diváka, jehož zájmy jako představitelka veřejnoprávní mediální instituce musí hájit:

(1) ***MJ****: vážení / tak ↑*
MB (elektrotechnik)*: my máme podílovou soustavu ↓ to znamená / vy jste jako majoritní vlastníci akcií čezu mohli garantovat dlouhodobý vývoj cen energie /to jste neudělali ↓*
MJ*: pane Berounský ↑ tak a teď mi řekněte ↑ myslíte že sme tady jenom jako kvůli VÁM nebo kvůli milionům divákům ↑*
MK (ministr průmyslu a obchodu)*: já myslím že smetady aby se něco vyřešilo ↓*
MJ*: ne ↓ kvůli milionu diváků / aby to pochopili ↓ ano ↑*
MB (elektrotechnik)*: heleďte ↑ já se já se pokusím…*
MJ*: takže ↑ ne moment ↓ už toho začínám mít dost ↓* (smích, potlesk) *poprosím paní předsedkyni / paní předsedkyně ↑*

Důležitou roli hraje prostředí, ve kterém debata probíhá. Hosté ve studiu mají svá stabilní místa u řečnických pultíků, vždy jsou ale rozmístěni tak, aby vedle sebe stáli zastánci stejného názoru a proti nim jejich odpůrci. Mezi hosty prochází moderátorka a zpravidla se přibližuje k hostu, kterému dává slovo. Možnost pohybovat se ve studiu využívá jako součást vlastní komunikační strategie, pokud se totiž snaží získat od hosta jasnou a jednoznačnou odpověď, velmi často porušuje jeho intimní zónu, ocitá se od něj pouze na vzdálenost několika centimetrů a nepříjemný pocit, který má její fyzická blízkost zřejmě způsobit, ještě umocňuje velmi intenzivním očním kontaktem.

2.1 S vazbou sledovaných interview na veřejnoprávní médium souvisí také výběr témat. Obvykle jsou vybírány nejaktuálnější a ve veřejném prostoru diskutované otázky, v námi analyzovaných relacích šlo například o kvalitu polských potravin (14. 2. 2013), fyzické tresty při výchově dětí (21. 2. 2013), církevní restituce (28. 2. 2013) a vysoké ceny elektřiny (7. 3. 2013). Hosté, kteří jsou k debatě přizváni (politici a odborníci na daný obor), stejně jako ti, kteří se k účasti sami přihlásí, jsou obvykle s danou problematikou velmi dobře obeznámeni a až na velmi sporadické výjimky vždy mluví k věci. Tematická vyhraněnost jednotlivých komunikačních událostí pak nutně ovlivňuje také způsob vyjadřování. Pokud hosté diskutují na téma, které nějak souvisí s jejich profesí, je tím jejich projev výrazně ovlivněn, diskutující ale nikdy (a to platí zejména v případě politiků) nezapomínají na to, že jejich projev je orientován především na televizního diváka, a vědomě se mu snaží přizpůsobit:

(2) ***EV (dětská lékařka)****: ano na to na to ↓ chci jenom k tomu podotknout velmi stručně že nelibé pocity vázané na tělesný nějaký vjem mají VÝCHOVNÝ smysl pouze v tom batolecím věku připusťme na přelomu batolecího a předškolního věku / čili TEORETICKY nejsem zastánce žádného tělesného trestu ale připusťme že*

plácnu-li batolátku přes plenkový zadeček / plácnu lehce a to dítě ucítí ten nepříjemný vjem z toho že to má výchovný efekt ale nikdy později @

***MK (ministr průmyslu a obchodu)**: ale nejsou to výmluvy ↓ ale bohužel sou ty parametry nějak nastaveny ↓ jestli někde vznikají změny v zákoně o obnovitelných zdrojích tak je to za NAŠÍ vlády / je to za mého působení na ministerstvu ↓ my nastavujeme ty procesy tak aby se to co nejvíce ty příspěvky ořezaly / ale bohužel oni jsou historicky vázány tím že stát v té chvíli slíbil dotovat ty projekty nějakou dobu že ten zákon byl nastaven špatně ↓ to znamená za období kdy já jsem na ministerstvu předkládáme řadu návrhů na to abychom ty procesy omezili ↑ teď poneseme opět novou novelu zákona o obnovitelných zdrojích kde chceme přenastavit ty procesy znovu / ale já neumím historicky změnit to co vzniklo za vlády v které jsem neseděl ↓*

3. Komunikační funkce institucionálních rozhovorů tohoto druhu se na sebe vrství, vedle již zmíněné složky informativní a persvazivní je významná také složka zábavní. Moderátorka i pozvaní hosté jsou si velmi dobře vědomi skutečnosti, že má-li si pořad najít svého diváka, musí jej dokázat také zaujmout a svým způsobem i pobavit. Současná literatura věnovaná analýze mediálního dialogu v této souvislosti zavádí pojem infotainment (informace a zábava) nebo confrontainment (konfrontace určená k pobavení) (blíže např. Čmejrková – Hoffmannová, eds., 2011, s. 74). Zejména hosté z řad politiků, kteří si veřejným vystoupením pomáhají budovat vlastní image, nechtějí připustit, že by postrádali smysl pro humor:

(3) ***JČ (senátor)**: no tak těch deset procent rodičů které jsem vynechal tak to sou němí / hluchoněmí rodiče, kteří nemohou křičet na své děti, protože to zkrátka nejde ↓*

***MJ** (…) tak vy třeba jenom milí diváci poďte ↑ (mluví do kamery) musím vám něco říct představte si že církevní hodnostáři v sobě nemají tu ODVAHU ano ani zájem prosím vás ↑ s vámi hovořit oni se prostě NEVYJADŘUJÍ rozumíte ↑ oni sou asi nad tím takže zaplať pánbůh ↓*
***SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09):** paní Jílková ↑ můžu něco? ↑*
***MJ**: ano ↑*
***SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)**: já vám řeknu / že kdyby věděli že tady budete v této blůzce líbajících se francouzských herců možná že by i přišli ↓*
***MJ**: italských ↓*

Politická komunikace se stále více stává součástí dobře propracované marketingové strategie a každý politik využívá příležitosti prezentovat se v mediálním prostředí a vytvářet si vlastní značku. Jak jsme již zmínili výše, komunikace se pak často mění v posloupnost předem promyšlených prohlášení, která nevznikají organicky jako reakce na předcházející repliku komunikačního partnera, ale připomínají spíše deklamaci programových prohlášení:

(4) ***MJ****: pane předsedo ↑ z těch reakcí je evidentní že jaksi občané nechápou PROČ právě teď / v době kdy se pro lidi až bolestně šetří se musí vyplácet miliardy v hotovosti církvím ↑ proč jim nestačí vrácení nemovitého majetku ↑ / proč ty miliardy? ↑*

SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: no podívejte se ↑ já myslím že je třeba říci že se to mohlo udělat už dávno ↓ / dvacet let nebo přes dvacet let se tato záležitost neřešila ↓ v roce devadesát se přijal zákon který řekl že se to vyřeší a i ústavní soud upozorňuje na to že tento závazek politické reprezentace padl už na začátku devadesátých let ↓/ já nevím co dělaly všechny ty vlády pravicové levicové v tom předchozím období ↑ a je třeba říci že ten majetek který je vydáván je vydáván pouze tam kde jej vlastnila církev / musí to ona prokázat / ona nese břemeno důkazního tvrzení ↓ a těch padesát devět miliard které se vydává nebo stát má zaplatit v těch třiceti letech tak to je za majetek který nelze vydat protože jej vlastní obce města fyzické právnické osoby je v tom mezidobí dostaly / takže V TOMTO je skryto těch padesát devět miliard ↓*

V ukázce rozhovoru moderátorky s politikem, obhájcem restitucí církevního majetku, se odpověď na snadno zodpověditelný dotaz, zda je právě nyní vhodná doba pro realizaci velmi náročné finanční transakce, mění v poměrně obsáhlý výklad o tom, jak dlouho už se měl problém řešit, kdo je viníkem zbytečných prodlev, jsou uváděny i informace o tom, jaký druh majetku vlastně má být restituován, požadovaná informace ovšem nezazní. Přímé odpovědi na otázku se vyhýbá i ministr průmyslu a obchodu, který se raději ve své odpovědi pokouší o komplexní hodnocení otázky výroby a distribuce energie jako celku:

(5) ***MJ****: <u>prosím vás.</u> ↑ .....teď pan ministr protože tedy už i druhá strana se zmínila pojďme tedy... a teď to budeme všichni respektovat i vy tady prosím ano ↑ okruh máme tedy distribuční poplatek protože v té platbě za elektřinu je distribuční poplatek a je pravda že my ho máme jeden z NEJVYŠŠÍCH ↓ ano ↓ takže jak je to možné pane ministře ↑ proč nesníží se ten distribuční poplatek ↑ protože ten je regulovaný ↓*

MK (ministr průmyslu a obchodu)*: je to je to skutečně otázka která je na regulátora ta není na ministra to to nemůže řešit ministr ↓ ale myslím že paní Drábová*

má velkou pravdu v tom že ona opravdu ta energetika není jednoduchá ↓ a já jenom se pokusím vysvětlit obecně ty ty obnovitelné zdroje kterým tak fandíme mají přece na tu distribuci úplně jiné požadavky než má ňáký stabilní zdroj / ono přenášet tu elektrickou energii z těch větrníků a fotovoltaik v té distribuci znamená něco úplně jiného ta…

Odlišná situace pak nastává ve chvíli, kdy na sebe jednotliví mluvčí sice reagují, záměrně se ovšem v debatě přidržují témat, která diskvalifikují komunikačního partnera. Pokládají otázky, na něž předem znají odpověď a o nichž se domnívají, že by je jejich zodpovězení mohlo v poměrně vyostřeném dialogu u diváků zvýhodnit:

(6) ***RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných)****: konkrétně vy jste vy ste si pochválil právní stát a že v roce devadesát devět byl výčtový zákon a von teď není ↓ my jsme v šoku zjistili / že ta koalice nepřipravila VÝČTOVÝ zákon ↑ ta koalice nám neukázala ani seznam CO se vydává ani seznamy podle kterých se odhaduje a ta koalice / když jsme ji o to ŽÁDALI / tak vona je schovává a*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: já se musím teda ohradit / protože na druhou stranu…*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných)*: ne ↓ to je práce této koalice která nepřipravila výčtový zákon a neukázala nikdy seznamy podle kterých odhadovala církvi ↓*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: na stránkách ministerstva kultury najdete musí si to každý najít rozsah původního církevního majetku který BYL zabaven církvím ↓ je zde i stránka která jasně popisuje i ocenění tohoto majetku ↓ já jsem zde řekl (RJ se hlásí opět o slovo)nechte mě domluvit já bych to jenom dořekl tu větu…*
(…)
MJ*: ne počkejte pane předsedo počkejte ↑ tak je vy máte seznam tady toho majetku ↑*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: je zveřejněn na stránkách ministerstva kultury ↓*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných)*: a proč nám ho neukázali ve sněmovně? ↑*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: ale prosím vás ↑*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných)*: a proč ho neukázali při jednání? ↑*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)*: stačí si to nastudovat možná že by bylo důležité se na ty stránky podívat ale já chci říct <u>padesát devět miliard</u>*

RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných): *ale jak dlouho to tam je?* ↑
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09): *které se vrací církvím je nárokem církví za nevydaný majetek který se prostě vydat nemůže* ↓

Opoziční politik si v podobných dialogických výměnách buduje obraz rázného a nesmlouvavého zastánce veřejných zájmů, ani zde ovšem nedochází k naplňování kooperačních principů a komunikace se stává paradoxní. Ukazuje se tak, že i v případě bezprostředních dialogických výměn nejde o předávání informací mezi komunikujícími partnery, ale mnohem více o informování přítomného publika a přihlížejících televizních diváků. Pozvaný politik navíc nutí svého komunikačního partnera ke sdělování skutečností, které jsou jemu samotnému nepříjemné a o nichž by za normálních okolností sám nikdy nemluvil.

4. Účast ve sledovaných relacích ovšem nepřijímají pouze představitelé politických stran, ale také profesionálové z oboru, jehož se diskutovaný problém týká, a hosté „z lidu", kteří jsou na něm nějak osobně zainteresováni, nebo jichž se bezprostředně týká. Všichni účastníci si během debaty snaží před komunikačními partnery a zejména před televizními diváky vytvořit co nejpozitivnější obraz a vyjednat prostor pro prosazení vlastní identity. Mluvčí svým projevem nepodávají pouze věcné informace o obsahu sdělení, ale současně také u adresáta evokují určité společně sdílené sociální a kulturní významy. Komunikant způsobem, jakým produkuje sdělení, současně informuje o své příslušnosti ke konkrétní sociální, profesní, teritoriální, generační aj. skupině. Výsledný komunikát tak výrazně ovlivňuje vzájemná provázanost toho, co říká, a toho, kým nebo čím vlastně je (blíže k tomu viz Čmejrková – Hoffmannová, eds. 2011, s. 115).

H. Spencer-Oatey(ová) (2007, s. 640) s odkazem na starší práce B. Simona navrhuje model lidské identity, který v sobě zahrnuje několik podmnožin základních charakteristik, jako např. osobnostní povahové rysy (např. je plachý), schopnosti a dovednosti (např. je dobrý tanečník), vnější rysy (např. je štíhlý, pohledný), typické projevy chování (např. vstává velmi brzy), přijatou ideologii a víru (např. je křesťan), sociální roli (např. pracuje jako kuchař, vlastní restauraci), příslušnost k určitým skupinám (např. je manuálně pracující, patří k akademické obci). Těmto osobnostním rysům je v závislosti na kontextu přisuzován různý význam, proměnlivě mohou být vnímány jako pozitivní i negativní, základní nebo okrajové, mohou odrážet reálný nebo pouze ideální stav. Sebepojetí a uvědomění si vlastní identity pak účastníkům komunikační interakce pomáhá najít si místo ve světě sociálních vztahů, zajišťuje jim pocit přináležitosti a ve svém důsledku jim také umožňuje vytvořit si pocit jistého sebehodnocení a sebeúcty.

Pojem identity je pak v pragmaticky orientované lingvistice provázán s pojmem tvář. Tvář ovšem nelze ztotožnit s tím, co si o sobě myslíme, ale v podstatě je to to, co si myslíme, že by na nás ostatní měli oceňovat (blíže viz H. Spencer-Oatey(ová), 2007, s. 642). Koncepce tváře je tedy založena na tom, že každý z účastníků komunikace vstupuje do sociální interakce s jistým sebehodnocením nebo jistou sebeprojekcí a očekává, že ostatními bude vnímán a hodnocen adekvátně této vlastní představě.

Při veřejné prezentaci vlastní identity hraje zásadní roli reciprocita, přítomnost komunikačních partnerů a potřeba se s nimi nějak usouvztažnit. E. Goffman (1967, s. 10), který byl ve vlastním pojetí tváře výrazně ovlivněn sociální psychologií, podtrhuje proměnlivost tváře v závislosti na situaci a na podmínkách interakce. Tvář je podle něj pro každého účastníka komunikace velmi důležitá, jde ale o jev, který je člověku pouze „zapůjčen" od společnosti. Tvář je tedy v této koncepci něčím nestabilním a proměnlivým, pro každého člověka, který vstupuje do sociálních vztahů, je ale podstatná a je přítomná každé interakci. Tvář je také ústředním prvkem teorie zdvořilosti P. Brownové a S. C. Levinsona (1987). Podle této teorie (komentované např. L. A. Trubačovou 2011, s. 78) je výběr jazykových strategií odvozen právě od potřeby uspokojit cíle orientované na tvář. Tvář je pak definována jako vlastní veřejný obraz, který o sobě účastník komunikace má a který očekává, že budou respektovat i ostatní. *„Face is not associatedwith negative atributes, except in so far as we claim NOT posses them"* (H. Spencer-Oatey(ová), 2007, s. 643).

Jak upozorňuje i S. Čmejrková (Čmejrková – Hoffmannová, eds. 2011, s. 116–117) identita rozhodně nemůže být chápána jako něco pevně daného a neměnného. V každé sociální interakci se její účastníci musí vždy znovu definovat a partnerům proto signalizují, kým jsou nebo kým by být chtěli. *„Znamená to, že identita není apriorní danost ani aposteriorní produkt, je to proces, jehož výsledkem jsou repertoáry identit nebo také verze identit – třeba i vzájemně konfliktních, které nevyvěrají z individuí, nýbrž vyplývají z vyjednávání v průběhu diskurzní činnosti"* (Čmejrková – Hoffmannová, eds., 2011, s. 117). Ve velmi specifickém diskurzu mediálních rozhovorů dochází k tomu, že mluvčí odhalují pouze část svých identit, zatímco jiné části zůstávají záměrně skryty. Mluvčí usilují o to, aby byla přijata jejich verze vidění světa, a jejich vyjádření reflektují společenskou roli, kterou se v dané sociální interakci rozhodli plnit, respektive tu, která jim byla přisouzena. V komunikaci s ostatními si tak vyjednávají vlastní situační identitu, v níž cíleně prezentují pouze ty složky vlastní osobnostní struktury, které jsou pro danou komunikační událost důležité.

4.1 Nejvýrazněji se přijatá role projevuje v replikách moderátorky. Ta zde vystupuje jako profesionální představitelka mediální instituce a snaží se prezentovat jako „nesmlouvavý hlas zdravého rozumu“, hájící zájmy televizního diváka, jemuž je dialogická výměna určena především:

(7) ***MJ***: *jinak by tady nebyla matka byl by tady*
MS (představitelka nadace Naše dítě): *tomu rozumím tomu rozumím*
MJ: *advokátka a @ my se prostě bavíme obecně / ano ↑ a všechny o to prosím o tom jestli teda děti fyzicky trestat nebo ne: ↑ nebo jestli teda diváci mohou skončit v podmínce ve vězení ano ↑ nebo jim budou odebrány děti ↑ takže toto je téma tak ↓*
MS: *paní Jílková tomu já rozumím ↓ nicméně já jsem mířila úplně jinam (…)*
MJ: *pane předsedo ↑ z těch reakcí je evidentní že jaksi občané nechápou PROČ právě teď v době kdy se pro lidi až bolestně šetří se musí vyplácet miliardy v hotovosti církvím ↑ proč jim nestačí vrácení nemovitého majetku ↑ proč ty miliardy? ↑*

Moderátorka je ale především svou institucí pověřena řízením průběhu dialogu, a proto svými otázkami zavádí nová témata, uděluje a odebírá slovo, rozhoduje o délce replik apod. (*tak počkejte, pan Dvořák bude reagovat; tak paní Sodomková bude reagovata potom dáme slovo divákům*). Žánr politického interview pro tuto roli vyžaduje nekompromisní a tvrdou moderátorskou osobnost a Michaela Jílková se tomuto modelu snaží vyhovět. Ve studiu proto nevytváří přátelskou atmosféru, ale důsledně dbá na to, aby se jednotliví hosté dostali ke slovu a zejména na to, aby mluvili k věci a reagovali na své komunikační partnery:

(8) ***MJ***: *tak ale prosím vás pěkně mě už opravdu ↑ heleďte já jako že bych začala bejt jako doma ↑ já teda prosím ne ne*
JČ (senátor): *no zkuste to zkuste to ↑*
VM (dětská psycholožka): *ale přes hlavu ne paní Jílková prosím nebijte (smích)*
MJ: *ne ale ↑ ne ↓ ale prosím vás pozor já já teda vařečku ani řemen nepoužívám ano takže můžete být klidní ano ↑*
JČ (senátor): *ale spousta jiných tedy prostředků ↓*
MJ: *já řečním / diskutuju tak to vám teď tady předvedu ↓ prosím vás opravdu ↑ poďme se bavit o tom ano ↑ jestli tedy děti sem tam nebudeme se bavit o někom kdo děti bije že je já nevím psychicky nemocný nebo prostě úchylný nebo labilní poďme se bavit o normální výchově ↓ paní doktorko ↑ vy říkáte že fyzický trest NEMÁ místo ve výchově rodičů ↑*

***MJ**: prosím já vás opravdu ↑ víte máte slovo tady prostě je to o tom aby vy ste si rychle vyměňovali názory já sem vám to všem říkala to sme u těch dětí no ↑*
***PM (otec, odpůrce trestů)**: prosím ↓*
***MJ**: no a tak teď co ↑ a každému jsem vám to vysvětlovala viďte ↑ individuálně ↑*
***JČ (senátor)**: dojde na to pane inženýre ↑ že nastavíte ruce a uvidíte ↓ (smích publika)*

***MS (varhaník)**: já se k tomu dostanu ↓ @ a z nich...*
***MJ**: ale já sem vás prosila o DIALOG ano ↑ ne ↓ toto jsou monology ↓ takže reagujme teď na to poslední co bylo řečeno ano ↑*
***MS (varhaník)**: jako na všechny @ na všechny řečníky ↑ nebo na všechny co tady mluvili přede mnou ↑ takhle to je odborná diskuze kde se bavíme o nulách teda myslím numerických v bance ↓*

4.1.1 Mezi moderátorčiny povinnosti rovněž patří představit v úvodní části pořadu účastníky diskuse. A právě k tomuto účelu vybírá velmi specifickou část jejich osobnostní struktury, na jejímž základě je pak diskutujícím přidělena určitá situační identita, již v průběhu celé dialogické výměny posilují, nebo se ji naopak snaží změnit a vyjednat si jiný, pozitivnější obraz:

(9) ***MJ**: rázná známá předsedkyně státního úřadu pro jadernou bezpečnost ↑*
***MJ**: zapálený ekolog přestavitel organizace greenpeace ↓*
***MJ**: a za vás veřejnost / otec dvou dětí který je přesvědčen že fyzické tresty do výchovy v ŽÁDNÉM případě nepatří a považuje je za selhání rodičů ↓*
***MJ**: dokumentarista který podepsal petice proti církevním restitucím a dokonce i dopis přímo papeži ↓*
***MJ**: NEJVĚTŠÍ český podnikatel v potravinářství který před několika dny založil iniciativu co je české to je dobré ↓*
***MJ**: naopak polské potraviny nekupuje spotřebitel který DBÁ a preferuje zdravou výživu a životosprávu ↓*

4.2 Nejvýrazněji se v debatách obvykle daří prosadit politikům. Jedná se zpravidla o zkušené řečníky, kteří svá veřejná mediální vystoupení využívají jako součást vlastní prezentace, a jejich repliky, které by měly směřovat ke komunikačním partnerům, jsou ve skutečnosti adresovány především publiku a televizním divákům, o jejichž hlasy jim jde především. Zvolená strategie je pak velmi často ovlivněna především tím, zda patří k představitelům vládních nebo opozičních stran.

4.2.1 V debatě věnované vysokým cenám elektrické energie vystoupil jako jediný představitel politické reprezentace ministr průmyslu a obchodu. Zvolené téma je pro řadu diváků velmi citlivé a moderátorka hned v úvodu naznačila, že bude velmi nekompromisně zastupovat veřejné zájmy:

(10) ***MJ:*** *hezký večer milí diváci ↓ cena kterou platím za elektřinu je už NEHORÁZNÁ!↑ přestože na světových trzích cena silové elektřiny klesá MY platíme čím dál víc ↓ proč je u nás elektřina dražší a dražší když jí navíc ještě vyrábíme tolik, že ji vyvážíme do zahraničí ↑ a jistě i vás ŠOKOVALO zjištění že kvůli špatně nastaveným dotacím na solární elektrárny které dotujeme MY všichni v platbách elektřiny tak jsme jako spotřebitelé zbytečně utratili DESÍTKY MILIARD korun ↓*

Pozvaný politik se do vysokých vládních funkcí začal prosazovat teprve nedávno, a proto opakovaně a cíleně zdůrazňuje především skutečnost, že se zákony, které ke vzniku současné situace vedly, nemá nic společného a že on sám aktivně usiluje o jejich změnu:

(11) ***MK (ministr průmyslu a obchodu)****: pan ministr proti bojuje od té doby co přišel do úřadu ↓ pan ministr od začátku říká že celý ten zákon byl nesmysl ↓ on je ideologocický nesmysl protože se rozhodlo podporoat ňáké věci v momentě kdy jejich TRŽNÍ uplatnění ještě nebylo možné a tím vlastně naprosto ignoruje ten trh (…) akorát my jsme se je rozhodli podle ideologie že budeme vyrábět jenom čistou energii podporovat v momentě kdy to ještě není tržně únosné ↓ a to že vy říkáte že byste nechtěli aby to někdo platil ↑ vždyť přece celý ten BYZNYS je od začátku postaven na tom že ho někdo musí platit a od začátku bylo jasné že tržně prodaná elektrika z tak drahých panelů které v té chvíli byly nebyla na tom trhu uplatnitelná ↓ to není žádné podnikání to je od začátku nastavený byznys který MUSÍ někdo dotovat ↓*
MK (ministr průmyslu a obchodu)*: já.. já jsem u nastavení těch podmínek nebyl ↓ a tvrdím opakovaně že byly nastaveny ŠPATNĚ ↓ oni jsou..*
MK (ministr průmyslu a obchodu)*: tak bych vám uměl odpovědět ↓ mně se velmi složitě obhajuje co dělala vláda Jana Fischera <u>protože jsem v ní neseděl</u> ↓*
MJ*: <u>no dobře</u> ↓ <u>ale promiňte</u> ↑ <u>v</u> té sněmovně tehdy byla i ods že ↑*
MK (ministr průmyslu a obchodu)*: no počkejte ↑ ale já v té sněmovně nesed<u>ěl kdy</u>*
MJ*: <u>ano</u> ↓ <u>to</u> je pravda ↓*
MK (ministr průmyslu a obchodu)*: jo ↑ já nemůžu být zodpovědný za všechny kroky ods které ods udělala za posledních patnáct let ↓ já mohu být zodpovědný…*

Politik, který byl do debaty pozván jako představitel vládní strany, a proto by měl její kroky především hájit, tak paradoxně vlastní komunikační strategii staví na tom, že se od jejích dřívějších rozhodnutí explicitně distancuje, a pozitivní tvář si snaží budovat neustálým zdůrazňováním faktu, že on je ve vrcholné politice nový, a odmítáním přijetí zodpovědnosti za její současný stav.

4.2.2 V odlišné situaci se ocitá senátor, který přišel do studia diskutovat o přijatelnosti fyzických trestů při výchově dětí a o možnostech trestního stíhání rodičů. Politik působil v ministerské funkci, po určitém čase ji ale musel opustit a v debatě již vystupuje jako představitel nevládní strany. Jeho situace je tedy usnadněna tím, že nemusí hájit žádná oficiální stanoviska a celou debatu vnímá především jako možnost sebeprezentace. V diskuzi vystupuje velmi neformálně, svými replikami se diváky snaží často pobavit a vedle profesní tváře ukazuje i svoji tvář osobní a civilní:

(12) ***VM (dětská psycholožka)****: no a vo tom chci mluvit* ↑
JČ (senátor)*: je mnoho že* ↑ *je to výraz úzkosti ale já sem jenom chtěl říct / ale není to legrace víte* ↑ *já se trošku bavím protože mně OSOBNĚ já mám jenom čtyry děti jo* ↑ *takže @ a to poslední má sedmnáct let ale ale zdá se mi že já sem tady sice přišel ale že to je LEGRACE trošku jo a já vám hodně dávám za pravdu VÝCHOVA je základní povinností ale PRÁVEM těch rodičů / říká to listina základních práv a svobod a teď já nejsem proti Evropě ale ti eurohujeři tady* ↑ *ale možné i jindy kde to přijímali / podle mě jsou to hlupáci tak protože neznají život tak na VŠECHNO chtějí přijmout nějakou normu a VY když jste s tím dítětem šel pracovat vlastně nebo ho donutil aby to šel uklidit no tak to je dětská práce a za to byste měl taky sedět a víte co* ↑
MJ*: ne* ↓ *protože se chci bavit konkrétně a ne teoretizovat jako v senátu nezlobte se na mě* ↓
JČ*: ale my teď ale my teď neteoretizujem o ničem protože hrozí ta hrůza že JAKÝKOLI FYZICKÝ TREST u dítěte ať už je to pohlavek nebo něco jakékoliv sáhnutí na dítě tak bude zakázáno zákonem* ↓
MJ*: pane senátore* ↑ *ale my sme to tento OKRUH jestli to zakázat zákonem nebo ne již opustili ale nyní diskutujem o tom jak děti VYCHOVÁVAT my teď mluvíme o tom jak dítě vychovávat no* ↑
JČ*: no ale.....takže sme se všichni.....takže já sem rád..... ale.....no to je druhá věc ale takže sme se shodli že je nesmysl aby takový zákon přišel je to tak?* ↑

Politik, který nemusí ve studiu obhajovat nepopulární vládní opatření, je ve svých replikách osobnější, jeho projev je uvolněnější a objevují se v něm i výrazy, které nejsou běžnou součástí oficiálních veřejných prohlášení.

4.2.3 Velmi výrazně se charakter diskuze proměňuje v situaci, kdy se ve studiu ocitají dva politici obhajující protichůdná stanoviska:

(13) ***RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných)***: *já jsem překvapen že v něčem souhlasím / a sice mělo se to udělat už dávno ↓ je to naprosté selhání těch kteří byli v politice dvacet let a kdyby se to bylo udělalo dávno tak to bylo za ceny jako ostatní restituenti a nikoli za ty nadhodnocené ceny který jsou to dneska ↓ a nebyla by ta možnost že teď budou žalovat všichni restituenti kteří dostali předrevoluční ceny v těch vrácenejch věcech že církev má NÁSOBKY a násobky ↓ a můžeme tady skončit na DESÍTKÁCH soudních procesů na stovkách soudních procesů / čili ano devadesát jedna za ceny tehdy platné ↓*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09): *jedna reakce na pana předsedu Johna já jsem rád že říkáte že se to mělo udělat už dávno ↓ ale vy jste tvrdil svého času že se to mělo že na to stát má ještě roky ↓ vám se podařilo díky vaším vyjádřením proniknout i do análů ústavního soudu a ústavní soud v jednom nálezu z dvaadvacátého druhý dva tisíce jedenáct řekl na vaši větu která zněla toto není věc kterou je třeba vyřešit v řádu několik měsíců máme na to roky / tak PRÁVĚ tehdy už ústavní soud řekl a zdůraznil že náprava toho stavu musí být urychlená a nelze ji odkládat / já jsem rád že jste změnil názor ↓*
MJ: *prosím vás pěkně ↑ já bych teď*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných): *já jsem tedy překvapen ↓ kde jsem tohle řekl prosím vás? ↑*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09): *to jste to pronikl do análů ústavního soudu ↓*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných): *kde jsem TO ŘEKL? ↑*
SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09): *řekl jste to je tady citace na rozhlasu / podívejte se na nález jedna ús dvacet jedna šedesát šest lomeno*
MJ: *no tak prosím vás ↑*
RJ (poslanec a čestný předseda Věcí veřejných): *vy jste totiž minule v parlamentu řekl že jsem hlasoval pro a já jsem hlasoval proti ↓ lhal jste prokazatelně ↓ takže já nevím jestli jsem to neřekl na něco úplně jiného protože vy máte strach z té zlodějny i o půlnoci ↓*

Oba politici byli pozváni k diskusi o sporném a mnohými odmítaném zákonu o restitucích církevního majetku. Moderátorka od počátku zdůrazňuje, že se v této otázce jedná o značný objem peněz, a tak ani jeden z politiků nechce před televizními diváky ztratit tvář a přiznat nějaké pochybení. Zejména opoziční politik se chce prezentovat jako velmi nekompromisní a tvrdý obhájce zájmů daňových poplatníků, často vede osobní útok směřující na ostatní komunikanty a svým prohlášením dává užitím expresivních vyjádření silný emoční náboj:

čili je to zpackaný zákon; nemůžeme zkontrolovat, co bude zešvindlováno; pan Kalousek slíbil, že (…) to nepude z kapes daňových poplatníků; vláda způsobila takovej maglajs. Argumentaci staví na opakovaném zdůrazňování skutečnosti, o jak velkou sumu peněz se zde jedná, a svá vyjádření formuluje lapidárním, „lidovým" jazykem. Naopak obhájce nepopulárního vládního opatření buď dopady navrhovaných opatření bagatelizuje (*peníze, o kterých hovoříte, jsou do jisté míry kapkou v moři státního rozpočtu*), nebo se debatu snaží udržet v mezích věcné argumentace a jeho repliky mají charakter odborné profesní rozpravy:

(14) ***SP (předseda ústavně právního výboru, poslanec TOP 09)****: já vám na to … já vám na to odpovím ↓ myslím si že to můžeme pochopit všichni podívejte se ↑ podle zákona který je napsán a je platný v paragrafu šestnáct je uvedeno že v těch SMLOUVÁCH se musí církev zavázat že tímto majetkovým vyrovnáním jsou veškeré jejich nároky vypořádány ↓ to znamená PŘEDTÍM než bude vydáván ten majetek tak je přece daleko lepší aby stát měl jasnou garanci od církví že nebudou chtít nic víc než to / co podle zákona jim přísluší ↑ NECHŤ je to nejdříve napsáno v těch platných smlouvách a potom nechť se vydává navíc ten zákon umožňoval…*

4.3 Pořad *Máte slovo* se od ostatních politických interview liší tím, že mezi diskutujícími hosty nejsou pouze politici, ale také odborníci na danou tematiku. I oni ovšem do studia přicházejí hájit vlastní profesní zájmy a při prosazování názorů volí různé komunikační strategie.

4.3.1 Poměrně časté jsou případy, kdy odborník vystupuje jako skutečný profesionál, svůj názor staví na věcných argumentech a jeho vyjádření mají až odborný charakter:

(15) ***DD (předsedkyně SÚPJB)****: elektřiny je tu opravdu díky obnovitelným zdrojům protože cena na burze se odvíjí od co nejnižších variabilních nákladů ↓ nejnižší variabilní náklady má co ↑ vítr fotovoltaika jádro staré uhelné elektrárny v pořadí jak za sebou následují ↓ takže ZÁVĚREČNÁ cena ta která určuje cenu na burze O HRŮZO ↑ je dneska cena kilowatt hodiny z jaderné elektrárny ↓ tak to být NEMÁ a přivede to Evropu do velkého problému ↓(…)*

Způsob vyjadřování se mění v situaci, kdy je před publikem potřeba obhájit méně populární stanoviska nebo opatření. Pokud přizvaný profesionál hájí vlastní osobní zájmy, i do jeho vyjadřování začnou pronikat prvky stylizované lidovosti a začne být evidentní snaha vyjednat si pro tuto konkrétní situaci identitu člověka „z lidu", někoho, kdo rozhodně nestojí proti obecným zájmům. Tato strategie je například velmi nápadná v replikách předsedkyně fotovoltaické prů-

myslové asociace. Moderátorka se v debatě věnované vysokým cenám energie snaží najít viníka současné situace a nikdo z pozvaných hostů nechce přiznat zodpovědnost za neustálé zdražování elektřiny. Několikrát se v debatě objeví zmínka o povinnosti odběratelů platit i za podporu obnovitelných zdrojů:

(16) ***ZM (předsedkyně Česká fotovoltaické průmyslové asociace)****: nám se to taky nelíbí ↓ my sme si to nevymysleli jako ↓jako ty podnikatelé a domácnosti ty lidi / prostě český stát když to tak řeknu tady přijal určité závazky k evropské unii ↓ rozhodl se že tady bude vyrábět určitou část energie z obnovitelných zdrojů a protože to nechtěl dotovat ze státního rozpočtu tak si řekl hele pojďte občané dejte do toho soukromé prostředky a já vám garantuju že se vám to za patnáct let vrátí s ňákým ziskem ↓ my sme si NEVYMYSLELI a rozhodně bysme nechtěli aby to platili spotřebitelé určitě ne ↓*

V relaci věnované kvalitě potravin se mezi pozvanými hosty objevil i podnikatel v potravinářském průmyslu. Možnost vystoupení ve veřejném prostoru pak využil k propagaci vlastní firmy, na televizní diváky se tedy snažil zapůsobit především jako poctivý a solidní podnikatel a svou vlastní strategii postavil na ohrožování pozitivní tváře svých konkurentů:

(17) ***AB (podnikatel v potravinářství)****: (…) pan neříká pravdu stačí si nalistovat na sezname závadné potraviny a DEVADESÁT procent vrácených dodávek potravin do Čech sou polské / minulý rok to bylo dva a půl miliónů kusů vajec bylo to minimálně osmnáct zásilek drůbežího masa krůtí maso byly to závadné sušená vaječná směs paštike bylo to kyselina mravenčí v kyselých okurkách a tak dále takže já myslím že my máme velice kvalitné potraviny my máme V CELÝ Evropě nemali sme žádný skandál i v Německu byl dioxinový skandál dneska máme skandál…*

I ve vyjádřeních mluvčích, kteří ve sledovaných komunikačních událostech vystupují především jako představitelé vlastní profese, můžeme tedy sledovat změnu komunikačních strategií v závislosti na tom, zda se diskuze týká nějakého odborného problému, nebo zda jsou mluvčí motivováni potřebou obhájit vlastní osobní zájmy. Vystoupení ve veřejném prostoru pak začnou vnímat jako možnost vyříkat si otevřeně otázku se svým profesním konkurentem, jejich strategie začíná být útočná a užité výrazové prostředky směřují k ohrožení tváře komunikačního partnera:

(18) ***AB (podnikatel v potravinářství)****: a proč říkáte že Česko je krajina podvodníků? ↑ jak si to dovolujete vůbec? ↑ jakto že ↑ .....my sme podvodníci no dovolte*

↑ *..... já nejsem žádný podvodník.....já tady poctivě podnikám ↓ platím daně a zaměstnávám lidi ↓*
***FJ (zastánce polských potravin)**: ale jé ale jé/ dyť proč si budeme nalhávat ale nebudeme si nalhávat přece nežijeme tu jak v faře poslouchejte já neříkám že vy ste zrovna podvodník tak čemu se chytáte slov↑*
***AB (podnikatel v potravinářství)**: tak proč říkáte že Česko je krajina podvodníků? ↑*
***FJ (zastánce polských potravin)**: já vám nabízím klobásku z Polska pěkně z vepřového vy to potřebujeteno vidíte a už sme u toho ↑*
***AB (podnikatel v potravinářství)**: ale ne jděte s tím já to nejím ty vaše sračky ↓*

4.3.2 Vedle odborníků dostávají prostor k vyjádření vlastních názorů i hosté „z lidu", kterých se řešený problém sice nějak týká, nejsou ale představiteli větších institucí nebo organizací a ve studiu mají zastupovat názory diváků. Tito mluvčí si opět v debatě snaží vyjednat situační identitu, jejíž přijetí se stává součástí komunikační strategie a slouží k podpoření prezentovaného názoru.

V relaci věnované restitucím církevního majetku navrhovaný zákon podpořili katechistka a varhaník a proti němu vystoupil nezávislý dokumentarista. Všichni tři hosté ze své osobnostní struktury vědomě akcentují právě tu součást, jíž by mohli dodat vážnost vlastním stanoviskům. Katechistka prakticky ve všech svých replikách zdůrazňuje duchovní přístup, pozitiva charitativní činnosti, lidskost v jednání s ostatními apod.:

(19) ***PŠ (katechistka)**: já opravdu zase musím říct to že budu mluvit trošku jinak než o těch miliardách ↓ protože @ jako já patřím třeba zrovna mezi CHUDÉ lidi ↓ a mě zajímá opravdu to co pro mě člověk udělá / to znamená já mám takovou opravdu zkušenost s tím že mně církev pomohla ne to že mně dala ňáké PENÍZE ale pomáhala MNĚ právě v existencionální oblasti prostě v hledání smyslu života ↓ a to si myslím že je jedna z nejdůležitějších věcí protože když se podíváme třeba opravdu na tisíc let naší země ke které mám velkou úctu (…)*

Mluvčí obhajuje finanční a majetkové nároky církve opakovaným zdůrazňováním skutečnosti, že získání těchto prostředků není cílem, ale pouze prostředkem pro vykonávání důležitějších aktivit orientovaných na duchovní život. Druhý z pozvaných hostů, profesí varhaník, si pro debatu volí identitu nepoučeného laika, který nemůže ze své pozice ovlivnit takto významná rozhodnutí, měl by je proto jednoduše přijmout a věřit tomu, že velké instituce, jako například stát, dokáží zajistit správný chod věcí. Jinou strategii pak volí odpůrce navrhovaného zákona. Dokumentarista vystupuje z pozice běžného občana, který si uvědomuje, že stát musí zodpovědně zajis-

tit chod všech oblastí veřejného života. Vystupuje tedy jako rozumný hospodář, člověk, který používá zdravý selský rozum a kterému je jasné, že pokud se takto velké prostředky přesunou právě církvím, někde jinde budou nutně chybět:

(20) ***MS (varhaník)****: já nejsem od toho abych posuzoval či dokonce soudil ↓ najdou se bezdomovci pod mostem a tak ↓ jsou věci který neumíme řešit a tak podobně a tady by měla bejt jistota státu lidí ve stát ve kterém žijou kde platěj daně a to si myslím že se míchají že…*
VD (dokumentarista)*: přesně souhlasím naprosto..... ano přesně tak ↓ pane Strejci ↑ tohleto vám podepíše každej to je velmi správný co říkáte ↓ musím vám říct že moje vystupování proti CÍRKVI a proti týhletý zlodějně co se odehrává to není vystoupení proti věřícím ↓ já si hluboce vážím a obě dvě rodiny ze strany mý manželky a mýho bratra jsou hluboce věřící lidé jsou to hodní lidé pracovití bezvadně vychovávaj děti vážím si jich MŮJ odpor je proti zlodějně která se tady hlásáním toho že tedy je to pro věřící se odehrává tady se odehrává tunel ↓*
MS (varhaník)*: ty miliardy… tady se pořád straší s těma miliardy které se vrací po desetiletích ↓*
VD (dokumentarista)*: tamhleten pan poslanec pro něj s dalšíma se sto jedním poslancem zved ruku pro tento tunel ↓ vytunelovat VEŘEJNÝ peníze který něčemu sloužily a teď budou složit něčemu úplně jinýmu já vás upozorňuju že to nebude sloužit jenom jenom pastorační činnosti jenom charitě já vás ujišťuji nebude! ↓ (potlesk)*
MJ*: tak paní Štěpánová ↑ chce reagovat…ano ↑*

Závěr: Analýza mediálních rozhovorů ukázala, že průběh i výsledná podoba dialogu je sice ovlivněna cíli, se kterými mluvčí do komunikace vstupují a jichž se snaží dosáhnout, současně ale potvrdila, že rozhodně ne všechny dialogické výměny jsou budovány za současného působení kooperačních principů. V asymetrických mediálních dialozích orientovaných především na televizního diváka přestávají platit kooperační i zdvořilostní principy a jako velmi výrazná se prosazuje tendence maximalizovat v rozhovoru vlastní zisk a naopak co nejvíce posílit ztrátu komunikačního partnera. V takovýchto rozhovorech pak probíhá poměrně tvrdé a nekompromisní vyjednávání o pozice spojené se snahou vybudovat si pro danou komunikační událost co nejvhodnější situační identitu, jejímž přijetím by komunikanti mohli podpořit prezentaci nebo obhajobu vlastních názorů.

Literatura

BROWN, P. – LEVINSON, S. C. (1987). *Politeness: Some universals in language usage.* Cambridge.

CULPEPER, J. (1996). Towards an anatomy of impoliteness. *Journal of Pragmatics.* 25, 1996, s. 349–367.

ČMEJRKOVÁ, S. – HOFFMANNOVÁ, J., eds. (2011). *Mluvená čeština: hledání funkčního rozpětí.* Praha.

GOFFMAN, E. (1967). *Interaction ritual.* Chicago.

HIRSCHOVÁ, M. (2006). *Pragmatika v češtině.* Olomouc.

HIRSCHOVÁ, M. (2009). Vhodnost (appropriateness) jako pragmatická kategorie. In: ULIČNÝ, O., ed. *Eurolingua & Eurolitteraria 2009*, Liberec, s. 9–16.

HIRSCHOVÁ, M. (2010). Nezdvořilost jako pragmalingvistický fenomén. *Linguistica Brunensia* 58, č. 1–2, s. 273–285.

MÜLLEROVÁ, O. – HOFFMANNOVÁ, J. – SCHNEIDEROVÁ, E. (1992). *Mluvená čeština v autentických textech.* Jinočany.

SPENCER-OATEY, H. (2007). Theories of identity and the analysis of face. *Journal of Pragmatics* 39, s. 639–656.

TRUBAČOVÁ, L. A. (2011). Koncept tváre a concept ega v teórii jazykovej zdvorilosti. In: ORGOŇOVÁ, O. *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava, s. 78–85.

Seznam užitých značek:

↑ ↓	klesavý, popř. stoupavý intonační průběh
?	otázkový intonační průběh
/	pauza
:	prodloužená výslovnost
@	hezitační zvuk
MY	důraz

<u>*tak čemu se chytáte* slov</u> překrývání replik komunikačních partnerů

Identity of communicants in certain type of political interview in the media

The author analyses the material and states that course and final character of dialogues is although influenced by the speaker's initial aims, but in the same time is visible that not all of the dialogues are constructed using simultaneous principles of cooperation. Well-marked is speaker's tendency to enforce and to maximalize the own profit from the dialogue, and to make a loss of image on the side of partner in the communication.

Mgr. Jindřiška Svobodová, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
jindriska.svobodova@upol.cz

Recenze a zprávy

Variantnost jazykových prostředků v rozhlasové češtině

Ondřej Bláha

Střídání jazykových prostředků, které jsou v zásadě synonymní, ale navzájem se liší svou stylovou platností nebo regionálním příznakem, je charakteristickým rysem jazykové situace češtiny.[1] Platí to zejm. ve fonologii a flexi jako jazykových rovinách, v nichž se zvlášť výrazně projevuje onen podstatný rozdíl mezi češtinou regulovanou (psanou, kodifikovanou) a neregulovanou (běžně mluvenou). Zvlášť velké napětí mezi variantami ve fonologii a flexi lze jistě očekávat v médiích, která traktují mluvený jazyk – tím spíš, kombinuje-li se v rámci jednoho a téhož textu uvědomovaný rys oficiálnosti komunikace se snahou navodit u posluchačů nebo diváků zdání komunikace nenucené a přirozené, zdánlivě polooficiální či neoficiální. Střídání jazykových prostředků v textech tohoto typu úspěšně sleduje, analyzuje a interpretuje monografie P. Sojky.[2]

Materiálovým východiskem této monografie je přepis čtyřiceti dialogů, které proběhly mezi moderátory a hosty rozhlasových pořadů *Interview BBC* a *Nad věcí* v l. 2002–2005. Autor v textech sleduje frekvenci téměř dvou desítek jevů z oblasti fonologie (resp. fonetiky) a flexe a získaná data uvádí do vztahu se sociolingvistickou charakteristikou jednotlivých mluvčích. Ukazuje např., že mezi českými dlouhými vokály mají největší tendenci ke zkracování vokály *í* a *ú* a že toto zkracování je relativně nejčastější ve flektivních formantech (s. 42). Zkracují se, resp. redukují, i vokály krátké – nejčastěji ve velmi frekventovaných slovech jako *tak*, *že*, *to* a tvarech slovesa *být* (*jsem*, *je*, *byl* – s. 49). Otevřená výslovnost vokálů, která je pro mluvčí běžně mluvené češtiny „východního typu" komunikační dominantou češtiny „západní" (neterminologicky prostě „pražské"),[3] je naproti tomu podle zjištění P. Sojky v rozhlasových textech rysem spíše okrajovým (s. 52).

Jiná dominanta běžně mluvené „západní" češtiny, která však ve skutečnosti ve značné míře funguje i v češtině „východní", výsledek diftongizace *ý* > *ej*, také

---

1 Upozorňuje na to např. J. Kořenský in týž, ed. (1998). *Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 93.

2 SOJKA, Pavel (2012). *Tvaroslovná a hláskoslovná variantnost v dialogických textech rozhlasové publicistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 156 s. ISBN 978-80-7290-714-4

3 Tyto termíny zavádíme a vysvětlujeme in BLÁHA, Ondřej (2009). *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 20.

ve zkoumaných textech nikde nepřevažovala nad variantou spisovnou, tj. nad tarším a nediftongizovaným *ý* (s. 59). Přirozeně je však rozdíl v tom, v které části slova se výsledek diftongizace (*ej*) nachází – v pozici na konci slovního tvaru (často na absolutním konci) je mnohem frekventovanější než v pozicích nekoncových (s. 56). Důležitým zjištěním je poměrně malý výskyt proteze typu *von* i v projevech mluvčích z Čech – potvrzuje se tedy už dřívější teze, že protetické *v-* v češtině ustupuje (s. 61).

S využitím autorových dat lze vytvořit graf, který výmluvně zobrazuje fonologické rozdíly mezi projevy mluvčích z Prahy a mluvčích z Moravy (sloupce vyjadřují procentuální zastoupení nespisovných variant v poměru k variantám spisovným):

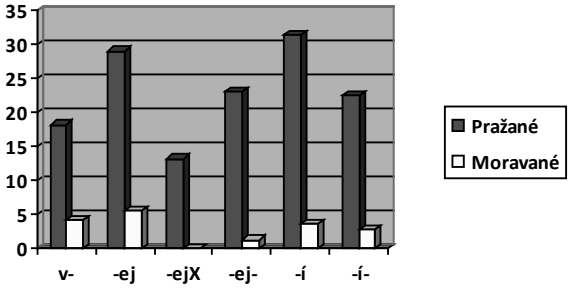

Vysvětlivky: *v-* (proteze typu *von*, *vodešel*); *-ej* (výsledek změny *ý* > *ej* v absolutním konci slova, např. *dobrej*); *-ejX* (výsledek změny *ý* > *ej* v tvarotvorném formantu v nekoncové pozici, např. *z dobrejch*); *-ej-* (výsledek změny *ý* > *ej* v tvarotvorné bázi, např. *mlejn*); *-í* (výsledek změny *é* > *í* v absolutním konci slova, např. *heskí děťi*); *-í-* (výsledek změny *é* > *í* v tvarotvorném formantu v nekoncové pozici, např. *heskíma ďetma*).

P. Sojka sleduje i některé další jevy vznikající v proudu řeči, především elizi hlásek, která se vyskytovala i v textech kultivovaných mluvčích, tíhnoucích ke spisovnému vyjadřování (s. 67). Elize se pravidelně objevovala v částici *ešťe* a ve slovech s iniciálním *jd-* a *jm-* (*de tam*, *méno* – s. 65), ale překvapivě málo se vyskytovala v konsonantické skupině *kt-* na začátku velmi frekventovaného relativa *který* (s. 65). Naopak velmi frekventovaná a pravidelná byla zjednodušená výslovnost výrazů *nějaký* [*ňákí*], *dělal* [*ďál*], *třeba* [*třea*] a *protože* [*pže*], u nichž se pohybovala v rozmezí o necelých 40 % výskytů redukované varianty až k výskytu téměř stoprocentnímu.

Změny a modifikace v rovině zvukové se přirozeně odrážejí v rovině flexe, v níž autor sleduje zejm. varianty tvarů substantiv v instr. pl. a sloves ve 3. os. pl. préz. Termín *obecněčeský*, který při jejich hodnocení autor užívá (a který je obvyklý i v další literatuře), není zcela vhodný, protože často (např. ve tvaru instr.

pl. typu *z ďetma* nebo u pomocné složky kondicionálu *bisme*/*bizme*) implikuje, že jde o prvek běžně mluvené češtiny „západního typu", vzniklé nivelizací původních dialektů českých v užším smyslu, a přitom je toto vyrovnávání i jevem „východním", tj. moravským a slezským (s. 73). Označení *obecněčeský* je ostatně problematické i např. tehdy, označí-li se jím výsledek diftongizace *ý* > *ej*, která zasáhla i podstatnou část Moravy (srov. vývoj tvarů *bývat* > *bejvat* > *bévat*/*bévať* v hanáckých nářečích).[4] Tato problematičnost však nevzniká vinou autora, ale v důsledku ne zcela jasného významu a termínu *obecná čeština* v lingvistice.[5] Souhlasit dále nelze ani s rozšířeným tvrzením, že J. Dobrovský byl *kodifikátorem* nové spisovné češtiny (s. 76) – Dobrovského mluvnice z l. 1809/1819, popisující často právě stylisticky a funkčně odstíněné varianty jazykových prostředků,[6] byla zamýšlena jako příručka pro editory. Skutečné kodifikační ambice mělo asi až Hankovo poměrně volné zpracování Dobrovského mluvnice z r. 1822,[7] které množství variantních jazykových prostředků, jež vidíme u Dobrovského, významně redukuje.

V oblasti flexe jmen P. Sojka zjistil, že adjektivní formant *-ej* (ve tvarech typu *dobrej*) přes značný výskyt pozic, v nichž by se mohl uplatnit, v rozhlasových dialozích nepřevážil nad spisovnou variantou *-ý* (ve výslovnosti vlastně *-í* – s. 78). V ještě větší míře to platí o substantivních koncovkách gen. pl. *-ejch*, dat. pl. *-ejm* a instr. pl. *-ejma* (s. 81), kde změna *ý* > *ej* proběhla v nekoncové pozici. Významnější je však průnik variant, vzniklých úžením *é* > *í* na absolutním konci adjektivních tvarů – tvary typu nom. pl. *dobrí* v jedné čtvrtině mluvených rozhlasových dialogů silně převažovaly (s. 87) a celkově jsou varianty takto vzniklé zřejmě stabilnějším jevem než varianty vzniklé diftongizací *ý* > *ej* (s. 92). Opět jen málokdy převažuje ve zkoumaných mluvených textech koncovka instr. pl. typu *ženama* (s. 95), jež jinak patří k „nejméně nespisovným" jevům v neregulované češtině.

Velkou pozornost věnuje autor variantnosti tvarů 3. os. pl. préz., které často signalizují regionální původ mluvčích – ze všech tří skupin zkoumaných tvarů se v textech relativně nejčastěji vyskytly tvary typu *říkaj*, *poslouchaj*, *bejvaj* a *maj* (jejichž lemmata zároveň patří mezi nejfrekventovanější slova vůbec), ale

---

[4] ULIČNÝ, Oldřich (2009). Centrální hanáčtina a centrální čeština – rodné sestry dodnes. *Bohemica Olomucensia*, roč. 1, č. 4, s. 43–48.

[5] K různosti pojetí tohoto termínu viz např. KRČMOVÁ, Marie (2000). Obecná čeština. In: RUSÍNOVÁ, Eva, ed. *Přednášky a besedy z 33. běhu LŠSS*. Brno: Masarykova univerzita, s. 91–95.

[6] Podrobněji o Dobrovského mluvnici in BLÁHA, Ondřej (2009). *Funkční stratifikace češtiny*. Olomouc: Univerzita Palackého, s. 22n.

[7] HANKA, Václav (1822). *Mluwnice čili Saustawa českého gazyka: podle Dobrowského*. W Praze: u Bohumila Haze.

málokdy měly převahu nad spisovnými variantami (navíc ve čtvrtině zkoumaných textů se nevyskytly ani jednou – s. 99). Spíše jen okrajovým jevem, který se vyskytl jen v jedné čtvrtině rozhlasových dialogů, jsou pak varianty typu 3. os. pl. préz. *prosej*/*trpěj* (s. 105) a *sázej* (s. 107). Překvapivá je nízká frekvence pomocné složky kondicionálového tvaru *bisme*/*bizme*, který se ve dvou třetinách textů nevyskytl vůbec, ale v šesti textech měl naopak absolutní převahu (s. 112). Na těchto výsledcích se nepochybně podepsala silná uvědomovanost faktu, že tvar *bisme*/*bizme* je substandardní.

Poněkud vyrovnanější je užívání tvarů 1. os. sg. préz. typu *kupuju* (s. 116), které byly kodifikovány až r. 1993 a které ještě část mluvčích (dokonce i filologů) pokládá spontánně za substandardní. Přesně opačné statistické rozložení než u tvarů typu *kupuju*, u nichž formant *-uju* převažuje, zjistil autor u tvarů typu 3. os. pl. préz. typu *kupujou*, rovněž (ne zcela šťastně) kodifikovaných v r. 1993. Zde zřetelně převládly tvary typu *kupují* (s. 119). Okrajová je redukce formantu ve tvarech 1. os. pl. préz. typu *nesem* (a ve tvaru fut. *budem*), která se objevuje jen asi v jedné čtvrtině textů a na rozdíl od jiných sledovaných jevů se zdá být frekventovanější u mluvčích moravských než u mluvčích českých (resp. pražských). Také v případě jevů z oblasti flexe lze na základě statistik v monografii P. Sojky vytvořit graf – opět se soustřeďujeme na rozdíly, zaznamenané u mluvčích z Prahy na jedné straně a u mluvčích z Moravy na straně druhé:

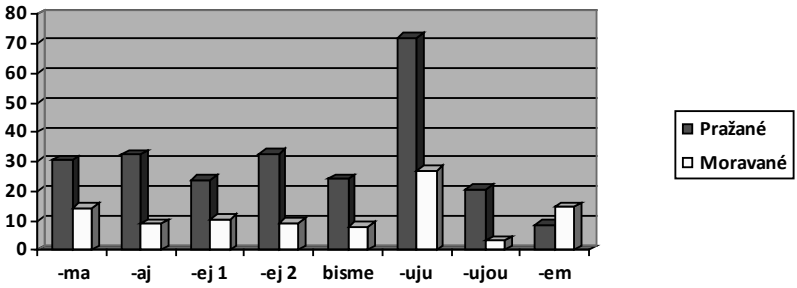

Vysvětlivky: *-ma* (instr. pl. typu *chlapama*, *ženama*, *ďetma*); *-aj* (3. os. pl. préz. typu *ďelaj*); *-ej* 1 (3. os. pl. préz. typu *prosej*); *-ej* 2 (3. os. pl. préz. typu *sázej*); *bisme* (podoba pomocné složky tvaru kondicionálu); *-uju* (1. os. sg. préz. typu *kupuju*); *-ujou* (3. os. pl. préz. typu *kupujou*); *-em* (1. os. pl. préz. typu *nesem*).

K zajímavým zjištěním autor dospěl při sledování míry variantnosti jazykových jevů (resp. míry zastoupení substandardních variant) u jednotlivých mluvčích ve vztahu k jejich sociolingvistické charakteristice. Ve výzkumu P. Sojky

se nepotvrdila teze L. Bayerové,[8] že ženy jako komunikantky mají otevřenější přístup ke spisovné češtině a projevují větší ochotu ji užívat. Z míry zastoupení substandardních variant ve zkoumaných textech se spíš jeví, že projevy že jsou do „míry nespisovnosti" rovnoměrněji než projevy mužů rozloženy uprostřed mezi výraznou spisovností a výraznou nespisovností (s. 129). To by mohlo naznačovat, že ženy jsou jako komunikantky přirozenější a že stylisticky méně diferencují než muži.

Variantnost mluvených projevů je v jistém vztahu také s věkem komunikantů – podle Sojkova zjištění se největší podíl substandardních variant objevil u komunikantů narozených mezi l. 1950 a 1960 (s. 131). Autor tento fakt vykládá formujícím vlivem uvolněné atmosféry 60. let 20. stol. a cituje starší výrok J. Kořenského, že právě generace narozená v 50. letech vnášela i do intelektuálních projevů nápadné množství mluvených prvků.[9]

Spíše očekávaný je pak fakt, že dominující podíl spisovných variant jazykových prostředků je ve zkoumaném materiálu markantní v projevech vědců, duchovních, ale také úspěšných podnikatelů a manažerů, kteří dovedou využívat výhod, jež do komunikace přináší perfektní image, včetně jazykového (s. 132). Naopak relativně nejnižší je míra spisovnosti v projevech publicistů, spisovatelů a herců – zde k autorovým interpretacím dodáváme, že ve všech případech jde o jazykové profesionály, kteří dovedou stylisticky diferencovat, a jsou tedy schopni i značné jazykové sebestylizace. Jejich profesionální sebevědomí je pak vede k přesvědčení, že se nemusejí uchylovat na neutrální půdu spisovného jazyka a „s přehledem" se pak často stylizují právě do podoby komunikantů přirozených, nenucených a bezprostředních, vlastně i kriticky vymezených vůči současným normám veřejné komunikace, které takto pozvolna přetvářejí.

Monografie P. Sojky je solidním nástinem skutečné tváře mediální češtiny, a tedy i jedné z podob jazyka reprezentativního a normotvorného. Metodologicky čistým a exaktním popisem, ale i při vědomí, že ani statistická data nemusejí podávat věrný obraz skutečnosti (s. 135), poskytuje Sojkova knížka dobrý základ

---

[8] BAYER, Lenka (2003). *Sprachgebrauch vs. Spracheinstellung im Tschechischen: eine empirische und soziolinguistische Untersuchung in Westböhmen und Prag*. München: O. Sagner, s. 303.

[9] KOŘENSKÝ, Jan, ed. (1998). *Český jazyk. Najnowsze dzieje języków słowiańskich*. Opole: Uniwersytet Opolski, s. 78.

mj. pro úvahy o tendencích ve spisovné češtině, o proměnách jazykových norem a v neposlední řadě i o (ne)potřebnosti některých zamýšlených úprav kodifikace.[10]

Ondřej Bláha

PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
ondrej.blaha@upol.cz

[10] Tento příspěvek vznikl v rámci projektu *Vzdělávací cyklus Moderní mluvnice češtiny pro studenty magisterských a doktorských programů* (ESF, reg. č. CZ.1.07/2.2.00/15.0275).

Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře

Radek Malý

Na sklonku roku 2012 vyšla v renomovaném nakladatelství Pavla Mervarta v Červeném Kostelci publikace s názvem *Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře*.[1] Tato kolektivní monografie je výsledkem spolupráce Katedry německého jazyka a literatury Pedagogické fakulty Univerzity Hradec Králové, na níž působí autorka Naděžda Heinrichová, a Katedry germanistiky Filozofické fakulty Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem, pracoviště druhé autorky Jany Hrdličkové.

Název publikace odkazuje k největší pohromě dějin lidstva ve dvacátém století a k jejímu zpracování v literatuře psané německy – tedy jednak jazykem samotných aktérů či potomků jejích iniciátorů (Němci, Rakušané), jednak jazykem přeživších obětí holocaustu (německy píšící autoři židovského původu). Je to silné téma, které v německé jazykové oblasti rezonuje jak v beletrii, tak v odborné literatuře celou druhou polovinu dvacátého století a neztratilo na aktuálnosti ani ve století jedenadvacátém. V českých zemích se této problematice dostalo jen dílčí a zprostředkované recepce prostřednictvím odborných statí a překladů beletrie, nicméně jednolitý a souhrnný pohled na toto téma dosud chyběl. Podařilo se dvojici autorek tuto mezeru v česko-německých literárních vztazích zacelit tak, jak si představovaly, když v úvodu zmiňují, že kniha je určena odborné i laické veřejnosti?

Už samotný rozsah publikace (necelých sto padesát stran) naznačuje, že téma nemohlo být vyčerpáno v jeho komplexnosti. Dlužno však podotknout, že to ani nebylo ambicí obou autorek: nijak nezastírají, že jejich monografie přináší spíše dílčí sondy do jednotlivých období a podob ztvárnění této problematiky v poválečné literatuře psané německy. Především autorky téměř rezignovaly na drama, které je okrajově zmíněno v druhé části knihy. O to více pozornosti lze očekávat, že se bude věnovat poezii a próze.

[1] HEINRICHOVÁ, Naděžda – HRDLIČKOVÁ, Jana (2012). *Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře*. Červený Kostelec: Nakladatelství Pavel Mervart, 144 s.

Kniha je členěna do tří oddílů. První z nich je dílem Jany Hrdličkové, nese název *Lyrika po Osvětimi, o Osvětimi* a zaujímá svým rozsahem polovinu celé publikace. Autorka se primárně věnuje třem básnickým jménům, která bývají v německé jazykové oblasti spojována s poezií po Osvětimi (pojem odvozený z výroku filozofa Theodora W. Adorna, že „psát po Osvětimi básně je barbarské"): Nelly Sachsová, Paul Celan a Ingeborg Bachmannová. Všem třem těmto autorům bylo vytýkáno, že jejich poválečná poezie vyslovující se k hrůzám holocaustu je hermetická, nesrozumitelná. Snahou všech tří kapitol tohoto oddílu je nejen poskytnout klíč k pochopení jednotlivých básní i poetik všech tří autorů, ale také vysvětlit příčiny jejich složitosti vzpírající se jednoduchému čtení.

Možná právě touto snahou byl motivován nevídaný a problematický způsob, jakým Jana Hrdličková zachází s překlady básní do češtiny v jednotlivých ukázkách. Používá sice stávající překlady fundovaných překladatelů Ludvíka Kundery a Zlaty Kufnerové, avšak několikrát do nich svévolně zasahuje a pozměňuje je s argumentem, že překladatelé inkriminovaná místa plně nepochopili. Tento postup nelze považovat za přínosný – pokud autorka nesouhlasila se stávajícími uměleckými překlady a nevystačila s překlady doslovnými, měla možnost vytvořit vlastní verze překladů. Na některých místech knihy takto bohužel vznikají neústrojné hybridní překlady, které degradují práci překladatelů i samotné autorky.

Druhý oddíl s názvem *Proces detabuizace II. světové války do roku 1990* autorky Naděždy Heinrichové je členěn do čtyř krátkých kapitol. První s názvem *Poválečná literatura (1945–1949)* přináší na necelých dvou stranách pokus o vystižení této složité problematiky na příkladu děl pouhých tří autorů: Maxe Frische, Carla Zuckmayera a Wolfganga Borcherta. Je nabíledni, že téma je představeno značně zploštěně, obzvláště pokud chybí jakákoli úvodní informace o situaci v Německu té doby, o tzv. hodině nula. Následující kapitola *Dvě německé literatury – dva obrazy války* opět na příkladech vybraných děl několika autorů demonstruje odlišný přístup literárního zpracování válečných událostí v západním a východním Německu. Bohužel opět chybí jak obecnější důvod, tak jakýkoli klíč k výběru autorů a děl. To se týká i třetí kapitoly tohoto oddílu s názvem *Deníková literatura a problematika odsunu*. Aniž by bylo jasné, z jakého důvodu se právě tato dvě témata dostala k sobě, stojí vedle sebe stručná zmínka o zásadním *Deníku Anne Frankové* a relativně podrobný výklad o některých německy píšících autorech zabývajících se tematikou odsunu, zacházející někdy až do absurdních podrobností (např. u Gudrun Pausewangové).

Třetí oddíl publikace, *Reflexe II. světové války v německé próze po roce 1990*, přináší kýžené slovo úvodem, kde je nastíněna situace v Německu po sjednocení. Dále následují dvě kapitoly: ta s názvem *Nepřítomní, ale stále všudypřítomní: příběhy z vlastních rodin* přináší příklady knih potomků nacistických pohlavárů, kteří se pokoušejí pochopit konání svých předků. Poslední kapitola s názvem *Wilhelm Gustloff a ženy v Berlíně: další nepatřičná témata* předvádí v tomto oddí-

le ojedinělý pokus o skutečnou analýzu některých dílčích problémů, což se daří například u rozboru novely *Jako rak* Güntera Grasse.

Publikaci *Obraz druhé světové války a holocaustu v německy psané literatuře* lze celkově hodnotit jako přínosný pokus o zachycení složité problematiky, ale s výraznými nedostatky: především ruší odlišnost stylu, jakým jsou pojaty jednotlivé oddíly. Dále chybí klíč k pochopení výběru daných autorů a děl, což vyplývá z absence obecnějších úvodů k většině kapitol. Namísto analýz se čtenáři na mnoha místech dostane jen povrchních informací slovníkového charakteru. Přesto nelze než doufat, že přes zmíněné nedostatky publikace splní svůj účel a najde své místo nejen v knihovnách odborných institutů, ale i poučené veřejnosti.

doc. Mgr. Radek Malý, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
radek.maly@upol.cz

Lubomír Doležel

Dne 2. října 2013 byl udělen čestný doktorát Univerzity Palackého prof. Lubomíru Doleželovi, FRSV, dr. h. c. za přínos světové literární teorii.

Laudatio

Foto: P. Konečný, Žurnál UP

Vaše magnificence pane rektore, spectabilis, honorabiles, dámy a pánové, dovolte, abych vám představil pana profesora Lubomíra Doležela, učitele, badatele a vědce, který je jednou z nejvyšších autorit soudobé světové literární vědy.

Lubomír Doležel dlouhodobě reprezentuje českou literární vědu na mezinárodním badatelském poli a navzdory tomu, že podstatnou část svého života prožil v kanadském exilu, je svými výzkumy pevně a vědomě spojen s českou badatelskou tradicí, kterou tvořivým a náročným způsobem neustále rozvíjí. Aktivní vklad prof. Doležela do oblasti teorie a metodologie českého strukturalismu, který vedl k formulování teorie fikčních světů, zapříčinil, že tato podoba sémiotiky trvale přitahuje pozornost světové, a to nejenom literární, vědy a zajišťuje pevné místo české vědy v soudobém vědeckém kontextu. Prof. Doležel přitom využívá svého mezinárodního renomé k tomu, aby inspirativním způsobem umožňoval navazovat kontakty české badatelské obce se zahraničím. Svým lidským přístupem a laskavostí, které jdou ruku v ruce s požadavkem náročnosti myšlení a pracovního nasazení, představuje vědce výjimečných etických kvalit, jenž je i proto schopen stále podněcovat všechny badatelské generace.

Lubomír Doležel se narodil v roce 1922 ve zdejším kraji, v obci Lesnice a po studiu na zábřežském gymnáziu, které bylo přerušeno válkou, odešel do Prahy na Filozofickou fakultu Univerzity Karlovy, kde se zapsal na bohemistiku a rusistiku. Zde se potkal s inspirativní osobností Bohumila Havránka, na-

vštěvoval přednášky Vladimíra Skaličky, semináře Karla Horálka a kurzy Felixe Vodičky. Podněcující setkání s předními reprezentanty Pražského lingvistického kroužku tak natrvalo určilo jeho vlastní badatelské směřování. Po absolutoriu v roce 1948 byl umístěn jako učitel na gymnáziu v Novém Jičíně a brzy poté byl na vlastní žádost převeden na gymnázium do Šumperka. V roce 1953 nastoupil na základě osobního pozvání Bohuslava Havránka do Ústavu pro jazyk český Československé akademie věd a zapojil se do prací na *Slovníku spisovného jazyka českého*. Hlavní pozornost profesora Doležela v té době však poutala kultura spisovného jazyka, funkční jazykověda a stylistika umělecké prózy. Tato etapa Doleželovy práce vyvrcholila knihou *O stylu moderní české prózy* (1960), které byla udělena cena Československé akademie věd. Jak tomu ovšem je u profesora Doležela pravidlem, vrchol jedné fáze jeho badatelského zájmu se současně stává základem nové vědecké etapy. Zájem o stylovou rovinu narativní literatury vedl k zájmu o narativní techniky a postupy, o typy narativních promluv a především o jejich funkční význam. Knihou, která postihuje tento analytický zájem profesora Doležela a představuje další široce respektovaný přínos nejenom literární teorii, se stala publikace *Narrative Modes of Czech Literature*, která byla vydána v roce 1973 nakladatelstvím Torontské univerzity.

V období, které uplynulo mezi vydáním první a druhé Doleželovy knihy, došlo k významným, dramatickým událostem nejenom v profesním, ale i v osobním životě prof. Doležela. To odráží i skutečnost, že druhá z obou jmenovaných knih musela čekat dvacet let na své české vydání. V průběhu šedesátých let se vedle vědeckých schopnosti plně rozvinuly a osvědčily i organizační schopnosti prof. Doležela. V roce 1960 založil v Ústavu pro jazyk český oddělení matematické lingvistiky, stal se členem Kybernetické komise akademie věd, pedagogicky se zapojil do výuky na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde se roku 1962 habilitoval v oboru český jazyk. Jeho vědecký zájem se postupně přesouval z teorie jazyka k teorii literatury, a to za situace, která literární teorii nepřála a v rámci níž byla v akademickém prostředí dogmaticky prosazována jako jediná možná marxistická teorie odrazu. V roce 1965 nastoupil Lubomír Doležel na výzvu Ladislava Matějky jako hostující profesor na michiganské univerzitě v Ann Arboru a po invazi odešel z Československa do Kanady, kde se stal profesorem na Torontské univerzitě na katedře slavistiky, jejíž českou sekci založil, a později též působil jako profesor v Centru srovnávací literatury.

V době působení prof. Doležela na torontské univerzitě se plně rozvinul jeho zájem o literární teorii. Vědeckými i popularizačními studiemi průběžně pracoval na svém osobním, ale současně i českém přínosu světové literárněvědné sémiotice, inspirován analytickou filozofií jazyka. Tento přínos posléze našel scelující označení jako teorie fikčních světů. Doleželovo důkladné zhodnocení významu a vývoje sémiotiky se nejprve uskutečnilo v publikaci *Occidental Poetics. Tradition and Progress* (1990), vydané záhy v osmi světových jazycích a čes-

ky v roce 2000 pod titulem *Kapitoly z dějin strukturální poetiky*. Tato soustavná práce sledující logiku vývoje vědeckého zkoumání, které nechce vnímat literární dílo jako pouhý odraz neliterárních skutečností, ale přiznává mu jedinečný ontologický status, vyvrcholila v knize *Heterocosmica*, která zajistila prof. Doleželovi čestné místo v rámci světové literární teorie. Za své zásluhy o studium literatury v Kanadě byl zvolen členem Royal Society of Canada. I *Heterocosmica* však představuje jen jednu etapu vědecké činnosti profesora Doležela. Zvednutím hozené rukavice postmoderní filozofie a historiografie se stala jeho kniha *Fikce a historie v období postmoderny* (česky 2008, anglicky 2010), úspěšně oponující postmoderní tezi o nerozlišitelnosti fikčního a historického narativu.

Po roce 1990 se prof. Doležel postupně opět zapojil i do českého literárněvědného života a podobně jako tomu bylo v Kanadě i v domácím prostředí se stal inspirativní osobností pro mladší generace badatelů. Přispěla k tomu i jeho ochota znovu se postavit před studenty a trpělivě s nimi rozvíjet myšlenky teorie fikčních světů. Jeho pedagogické působení ovlivnilo ostatně i olomoucké studenty, neboť v letním semestru 2012 si i oni mohli zapsat semináře profesora Doležela. Ty však nebyly jedinou možností, při níž se studenti olomoucké univerzity mohli seznámit s myšlením Lubomíra Doležela. Stal se účastníkem několika kolokvií a konferencí (z nichž tu o Romanu Jakobsonovi, která se uskutečnila na sklonku roku 2012, spolupořádal) a další pedagogická spolupráce s ním se připravuje na letní semestr 2014. Prof. Doležel spolupracuje s řadou předních domácích vědeckých institucí a i jeho enormní nasazení a důraz na vědeckou poctivost jsou stálou inspirací pro jeho kolegy. Za přínos literární vědě byl oceněn Medailí F. X. Šaldy (1995) *a* Medailí Josefa Dobrovského (2003), byl jmenován čestným doktorem Masarykovy univerzity (2005) a obdržel Cenu ministra zahraničních věcí Gratias agit (2010).

Lubomír Doležel dokazuje celým svým profesním životem, že ani v humanitních vědách není malých národů. Svou houževnatostí, svým nasazením, svou zodpovědností, svou laskavostí a svým lidstvím představuje typ vědce, kterého stojí za to následovat a to navzdory vysokým nárokům, které toto rozhodnutí vyžaduje. Udělení čestného doktorátu Palackého univerzity je výrazem úcty k mimořádné osobnosti, jež přes všechny dějinné překážky nejenom umožnila podržet kontakt mezi českým a mezinárodním akademickým prostředím, ale současně se významným způsobem podílela na formování světové sémiotiky v podobě, která našla své zúročení v různých oborech humanitních věd.

Tomáš Kubíček

prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.
Katedra bohemistiky
Filozofická fakulta
Univerzita Palackého
Křížkovského 10
77180 Olomouc
tomas.kubicek@upol.cz

Poděkování

Magnificence, pane rektore, spectabilis, pane děkane, milý vedoucí katedry bohemistiky, vážení členové vědecké rady univerzity i vědecké rady Filozofické fakulty, milí kolegové a přátelé, dámy a pánové. Dovolte mi především poděkovat těm představitelům Palackého univerzity, kteří se usnesli na tom, že si zasloužím čestný doktorát této druhé nejstarší univerzity v českých zemích. Ta po svém obnovení rychle rozkvetla a zařadila se mezi naše přední vysoké školy. Udělení čestného doktorátu Palackého univerzity je pro mne veliká pocta, které si vážím navíc také proto, že svým zrozením a dlouhou částí svého života jsem spjat se Zábřežskem, které dnes patří do Olomouckého kraje.

V citaci jsem specificky odměněn za „celoživotní přínos světové literární teorii". Nebude proto od místa, když se pokusím krátce a pokud možno jasně vysvětlit, co to je vlastně ta obskurní literární teorie a co ten podivný živočich, který se nazývá literární teoretik, vlastně dělá. Abychom to pochopili, musíme si uvědomit, že s literaturou jsou spojeny mnohé a velmi různé činnosti, které můžeme v souhrnu nazývat literární provoz. Patří sem činnost autorů, nakladatelů, čtenářů, recenzentů, literárních kritiků a publicistů, překladatelů, divadelníků, literárních vědců a historiků a v neposledním místě učitelů a profesorů literatury. Když se nad tím zamyslíme, dospějeme k závěru, že literární provoz je vlastně velký byznys. Bohužel, v literárním byznysu, stejně jako v každém jiném, se dá podvádět. Podvodníci v literárním provozu jsou hlavně autoři, kteří pod jménem literatury předkládají naivnímu čtenáři vulgární čtivo a brak. Podíváte-li se na seznam tak zvaných bestsellerů, pochopíte, že literární podvody vynášejí v dnešní době velké peníze. Avšak listina bestsellerů nenaznačuje, podle mého mínění, krizi literatury, naznačuje vážnou krizi vkusu a hodnot naší současné společnosti.

Ale zpátky k literární teorii. V rámci literárního provozu je to činnost vysloveně menšinová, kterou se někteří populárnější účastníci literárního provozu snaží znehodnotit, ignorovat, nebo dokonce z provozu vytlačit. Setkáváme se i s názorem, že „šedá" teorie vlastně ničí živý půvab a intuitivní slast z literatury. To však je nepravdivá pomluva. Literární teoretik musí milovat literaturu, musí ji oceňovat a prožívat a především musí být vášnivým čtenářem. To však je jen první předpoklad úspěšného literárního teoretika. Druhým, stejně důležitým předpokladem jsou odborné znalosti, které se získávají v průběhu dlouhého a vlastně nikdy nekončícího studia. Teoretik literatury se zabývá literaturou jako odborník, jako specialista, jako vědec, a proto se zajímá o zkušenosti jiných, mnohdy

i exaktních věd. Proto od něho můžeme očekávat hlubší výklad literárních děl než od neodborného („laického") čtenáře.

Co je předmětem zkoumání a uvažování literárního teoretika? Jsou to především nejobecnější rysy literatury, otázky jako „co je literatura?", „jaký je její vztah k lidské společnosti a k jinými druhům lidské kulturní a poznávací činnosti (například vztah k jiným uměním a vědám, zejména k lingvistice a k historiografii)?", „jaké jsou vzájemné vztahy mezi literárními díly?", „jaký je vztah literárního díla k jeho tvůrci?", „jaký je vztah mezi fikčními světy literatury a aktuálním světem přírody a lidského konání?", „jaké je působení literatury na čtenáře?", „jak se literatura historicky proměňuje?" apod. Jednou z nejdůležitějších otázek teorie literatury je podle mého mínění otázka „jak jsou literární díla udělána, jaký je jejich tvar, struktura, organizace?" Touto otázkou se zabývá zvláštní oddíl teorie literatury, který se nazývá poetika. Skrze poetiku se literární teorie pojí s jedním z nejstarších oblastí lidského poznání, vždyť zakladatelem okcidentální poetiky je Aristoteles.

Z názvu *teorie* literatury bychom mohli odvodit, že se musí přizpůsobit obecnému pojetí vědecké teorie, jejím požadavkům maximální přesnosti, explicitnosti, logické koherence, schopnosti formalizace a předpovídání. Avšak literární teorie není ještě ve stadiu, kdy by těmto požadavkům mohla vyhovovat, a některým z nich, zejména schopnosti předpovídat, nebude asi vyhovovat nikdy. Od prvních desetiletí 20. století se literární teorie soustřeďuje na upřesňování pojmů a s tím se myslím musíme zatím spokojit. I když práce na literárně vědném pojmosloví není zdaleka ukončena, můžeme s uspokojením říci, že nám ruský formalismus, český strukturalismus a francouzský strukturalismus zanechaly v tomto ohledu bohaté a podněcující dědictví, které dnešní literární teoretikové rozvíjejí dále. Právě úsilí o pojmovou přesnost a jasnost dnes odlišuje teoreticky fundované práce od spontánního uvažování a povídání o literatuře.

Dostává se nějak expertní znalost literatury k řadovému čtenáři? Musím přiznat, že dnes jde spíše o potenci než o skutečné využití. Přitom, jak už jsem naznačil, jsem přesvědčen, že teoreticky podložené výklady literárních děl obohacují podstatně naši radost z literatury a její ocenění. V české literární tradici, kterou rozumím především tradici meziválečné literární teorie tak zvané Pražské školy, nalézáme systematické úsilí uplatňovat vypracovaný teoretický slovník na výklad konkrétních literárních děl, který může být sdělen neodbornému čtenáři. Ať nám jeden příklad slouží za mnohé. Jan Mukařovský ve své doktorské disertaci věnované *Máji* Karla Hynka Máchy (uveřejněno v roce 1928) rozebral, mimo jiné, podrobně tak zvanou hudebnost Máchova verše. Myslím, že intuitivně tuto hudebnost vnímá každý pozorný čtenář Máchova mistrovského kusu. Mukařovský však ukázal, že efekt hudebnosti je výsledkem určitých pravidelných hláskových vzorců, které lze v Máchově verši explicitně popsat. Mukařovský

nám tak dal poznání o Máchově díle, které můžeme předávat čtenářům (zejména ve škole) a obohatit nebo aspoň potvrdit jejich požitek z Máchovy básně.

Vliv na čtenáře je jen jedním z vlivů, kterými literární teorie působí na literární provoz. Je to malý střed velkého byznysu, ale tento střed vyzařuje na všechny strany. Vyzařuje směrem k tvůrcům literatury, které ujišťuje o tom, že jejich tvorba je nejenom důležitou složkou národní kultury, ale také důkazem síly lidské představivosti. Vyzařuje vůči literárním kritikům, publicistům a badatelům, protože jim neustále připomíná, že mají vážit slova, kterými o literatuře vypovídají. Vyzařuje vůči literárním pedagogům, protože jim nastavuje standardy, kterých by ve vyučování literatury měli dosáhnout.

Můžete jistě namítnout, že v dnešní kulturní situaci, v níž vládne polopatismus a nedostatek soustředění, se nikdo kromě několika podivínů nebude zajímat o literární teorii. Leč tato dočasná situace nemůže odradit literárního teoretika od jeho úsilí, neboť je si vědom, že žádná vědecká práce, žádné racionální lidské poznání se neobejde bez teorie. Toto přesvědčení udržuje náš hlouček při práci, podporované také živým mezinárodním stykem. Proto považuji svůj, dnes už málem dovršený život literárního teoretika za užitečný a smysluplný.

Lubomír Doležel

prof. PhDr. Lubomír Doležel, CSC., FRSV, dr. h.c.
lubomir.dolezel@utoronto.ca

Bohemica Olomucensia
roč. 5 (2013)
č. 3

Redakce:
PhDr. Ondřej Bláha, Ph.D.
Mgr. Darina Hradilová, Ph.D.
doc. PhDr. Karel Komárek, Ph.D.
prof. PhDr. Tomáš Kubíček, Ph.D.
PhDr. Jan Schneider, Ph.D.

Technické zpracování: RNDr. Helena Hladišová

Příspěvky prošly dvojím anonymním recenzním řízením.

Vydala a vytiskla Univerzita Palackého v Olomouci
Křížkovského 8, 771 47 Olomouc
www.upol.cz/vup
e-mail: vup@upol.cz
e-shop: www.e-shop.upol.cz

Adresa redakce:
Katedra bohemistiky Filozofické fakulty UP v Olomouci
Křížkovského 10, 771 80 Olomouc
tel.: 585 633 173
e-mail: ondrej.blaha@upol.cz

Olomouc 2013

MK ČR E 18600
ISSN 1803-876X

Vychází 4× ročně